LIETUVOS TEISĖS ISTORIJA

Antroji dalis

III-ji knyga

Prūsai

Konspektas surašytas iš stenografuotų prof. Janulaičio paskaitų, skaitytų 1932/1933 mokslo metais ir kitų užrašų bei atitinkamų vadovėlių.

KAUNAS - - - - - - - - - - - - - - 1933 m.

A N T R O J I   D A L I S

P R Ū S A I

Prūsai IX - XIII amž. Prūsų gyvenamasis plotas. Gyventojai. Giminės. Socialis gyventojų pasiskaidymas: karaliai, vitingai, laisvieji, kumiečiai, vergai. Teisės šaltiniai.

Šioje dalyje tenka apsistoti ties viena lietuvių gimine - prūsais. Rytų prūsai sudaro dabar Vokiečių teritorijos dalį. Klaipėda taip pat priklausė Vokietijai, bet yra atsiskyrusi. Kalbant apie prūsų teisę, teks kiek paliesti ir tų tautų teisę, su kuriomis anais laikais prūsai buvo tampriai surišti; pav. Brandenburgas. Prūsai nesusijungė į valstybę, todėl jie žuvo. Bet jų kultūra ir tais laikais buvo gerokai pakilusi. Jie varė plačią prekybą, kas matyti iš įvairių liekanų ir kai kurių istorinių aprašymų.

IX - XIII amžiuje prūsai gyveno tarp Vyslos ir Nemuno žemupių. Nuo Lietuvos skyrė Labguva. Manoma, kad jų kalba galutinai yra išnykusi XVIII amž. Pagal Būgos, prūsai esą kilę iš aisčių. Bet, apskritai, apie prūsų senovę turime silpnų tamsių žinių. Tik vokiečių ordinui įsikūrus prūsuose, turime daugiau žinių. Bet ir tas žinias be rezervų priimti negalima, nes ordinas buvo šališkas ir rašė į knygas, kas jam patiko ir viską nušvietė savotiškai. Gyventojai jau tada buvo pasiskirstę į luomus. Šiaip prūsai nesudarė vieningos giminės nei valstybės. Ordino vienuolis Dusbergas savo kronikoje mini, kad prieš ordino atvykimą į prūsus, buvo šios giminės: 1/pameraniai, 2/pagčionai, 3/varmiai, 4/sambai, 5/slavija, 6/sudavija, 7/nadruvija, 8/svolva, 9/bartija, 10/galindija.

Stipriausioji ir kultūringiausioji giminė buvusi - sambai. Jie varę plačią prekybą, turėję savo prekybinius centrus. Svarbiausia prekybos šaka - tai prekyba gintaru. Sambų centras buvęs dabartinis Karaliaučius. O žymiausias prūsų miestas buvęs Kruzo. Kaip minėjome, gyventojai ~~buvo socialiniai~~ pasiskirstę. Giminės priešaky stovėjo karalius. Po karalių žemesnis klodas buvo bajorai - vitingai. Jie sudarė kariškąją jėgą, gynė miestą nuo priešų, o miestas užtai jiems mokėjo tam tikrą mokesnį. Po vitingų ėjo laisvieji gyventojai. Jie turėjo stoti į karą, bet čyžių nemokėjo ir lažų neėjo.

Visų žemiausia stovėjo kumiečiai - baudžiauninkai ir vergai. Pastarųjų teisės buvo labai siauros, būklė bloga.

Rašytos teisės anais laikais nebuvo. Viskas buvo daroma pagal įpročių. Tad teisės šaltinis buvo įprotis.

Vokiečių ordinas prūsuose /1280-1525/. Ordino įsikūrimas prūsuose. Teritorija. Gyventojai; čiabuvių kovos su ateiviais; 1249 m. dermė. Vokiečių kolonistai. Gyventojų klodai ir skirtumai jų teisinėje būklėje tautiniu ir visuomeniniu žvilgsniu: vokiečiai, prūsai, vyčiai, vitingai, bajorai, dvarininkai, ūkininkai, baudžiauninkai.

Šis vokiečių ordinas pirmiausia buvo įsikūręs Palestinoje. Mat Palestina anais laikais buvo turtingas kraštas. Europos pirkliai pirmieji užmezgė ryšius su Palestina prekybiniais tikslais. Tuo sugundė visokius turtų ieškotojus. Turtų ieškotojai ėmė galvoti, kaip įsitaisyti Palestinoje. Ir štai prasideda įvairūs Kryžiaus karai. Be ko kito, tų karų tikslas buvo paimti ir Palestiną. Netenka abejoti, kad ir Kryžiaus karai nebuvo vien tik tikybiniais tikslais karai. Kai kas ruošė karus tam, kad galėtų pasipelnyti. Palestina buvo atimta iš arabų ir po to joje įsikūrė vokiečių teutonų ordinas. Palestinoje vokiečių ordinui sekėsi. Jis greit praturtėjo ir išsiplėtė. Bet netrukus turkai išvijo vokiečius iš Palestinos. Dabar ordinas ieškojo kitur vietos. Jis bandė apsigyventi Jeruzalėje, Italijoje ir k. XIII amžiuje Vengrijos karalius leido apsigyventi ordinui Vengrijoje. Ordinas turėjo užtai Vengrijai padėti kariauti su priešais ir kovoti su stabmeldžiais. Bet ordinas ėmė labai Vengrijoj greit augti, plėstis ir savaliauti. Tada karalius juos išvijo iš Vengrijos. Ordinas vėl ėmė ieškoti naujos vietos apsigyventi. Ir jo laimei, Mozūrų kunigaikštis Kondradas 1228 m. pakvietė ordiną į prūsus. Užtai ordinas turejo padėti Mozūrijai apsiginti nuo prūsų užpuldinėjimo ir versti prūsus į krikščionis. Ordinui atidavė Kulmijos ir Dobriniaus kraštą. Pradžioje ordinas buvo paklusnus Kondratui, bet vėliau, kai išsiplėtė, pasidarė ir pačios Lenkijos priešas. Reiškia, lenkai pakvietė vokiečius ant savo galvos.

Paviršutiniškai žiūrint, ordinas, rodosi, ėjo skelbdamas Kristaus tiesas ir meilę, bet giliau pažiūrėjus, ordinas savo esme buvo tautiniai vokiška organizacija, kuri kitas tautas kardu ir ugnimi naikino, o užkariautų tautų žemes kolonizuodavo vokiečiais. Tai buvo ta pati politika, apie kurią vokiečiai ir šiandien tebesvajoja t. y. išnaikinti kitas tautas ir išplėsti savąją.

Kitas ordinas buvo kardininkų, kuris buvo įsikūręs Rygoje. Kardininkai vėliau priklausė vokiečių ordinui Prūsouse. Tarp tų ordinų esminio skirtumo nebuvo. Jie skyrėsi tik savo ženklais.

Taigi, ordino didysis meisteris Herman von Salca gavo iš kara-

liaus Fridriko II raštą, pagal kurį ordinas turėjo teises užkariauti jam Kondrato pavestąsias žemes. Ir tos žemės turėjo vadintis ordino žemėmis. Ir jau 1230 m. vokiečių ordinas atsikraustė į Prūsiją. Prasidėjo ordino karai. Ordinas užkariavęs žemes, tuoj statydavo pilis, įsitvirtindavo, išnaikindavo vietos gyventojus ir pamažu slinkdavo toliau į krašto gilumą; tai buvo planinga ordino kolonizacija. Per 50 m. Ordinas užkariavo visą Prūsiją. Jau 1283 m. visą Prūsų žemę buvo ordinas užkariavęs.

Ordino teritorija keitėsi. Juo ordinas daugiau plėtėsi, daugiau užgrobė žemių, tuo labiau teritorija plėtėsi. Vėliau ordino teritorija buvo laikoma visa Prūsija t. y. žemė tarp Vyslos ir Nemuno. Bet pradžioje, ordino teritorija, tai išsiplėsdavo, tai vėl susiaurėdavo. Ordinas ir nuo lenkų buvo užgrobęs žemių, ir į Lietuvą skverbdavosi.

Gyventojų sąstatas buvo gana įvairus. Tai viduramžio gadynės ypatybė. Gyventojai skirstėsi į luomus. Be to, tenka skirti ateivius vokiečius ir vietos gyventojus. Vokiečiai turėjo daug teisių ir buvo privilegijuotoje padėtyje. Vietos gyventojai dažnai bandydavo sukilti prieš ordiną ir išvyti vokiečius. Tas duodavo progos vokiečiams skaudžiai malšinti vietos gyventojus, juos naikinti ir kitaip spausti. Labai dažnai vietos gyventojus vokiečiai išmušdavo, išžudydavo ir į jų vietą pakviesdavo iš Vokietijos amatininkų , pirklių ir šiaip visokių avantiuristų, kurie norėdavo svetimame krašte savo laimę išmėginti. O prūsus čiabuvius paversdavo baudžiauninkais. Bet prūsai čiabuviai, nors buvo neorganizuoti ir nesusijungę, vis dėlto, rodė atkaklų ir ilgą pasipriešinimą. Ta kova buvo sunki, kol, pagaliau prūsai visai pasidavė ordinui. Nors kova tarp ordino ir prūsų ilgai ėjo, bet per visą karo laiką tebuvo sudaryta tik viena sutartis. Tai buvo 1249 m. dermė. Mat ordino viduje - tarp vyskupo Kristijono iš vienos pusės ir ordino iš kitos, - prasidėjo ginčai ir nesutarimai dėl pirmenybės. Ir ordinas ir vyskupas norėjo turėti pirmenybę. Dėlto ir nesutikdavo. Dėl šios priežasties, nusilpnėjus ordinui, buvo sudaryta 1249 m. dermė, pagal kurios buvo paskelbtos paliaubos. Bet popežiui Inocentui įsikišus, ginčas buvo likviduotas ordino naudai ir tada vėl prasidėjo kova su prūsais. Kovodamas su prūsais, ordinas stengėsi patraukti savo pusėn čiabuvius vitingus ir suteikdavo jiems nuosavybės teises į jų žemę.

Ordinas, nors rodė pasauliui kryžių ir Kristaus evengeliją, nors jam daugeliu atveju pasisekė įtikinti pasaulį, kad ordinas dirba kilnų darbą, - šviečia stabmeldžius, bet ištikro, jis tik kolonizavo vokiečiais užgrobtąsias žemes. Į patį ordiną nariais įstodavo ir kitų tautų žmonės, kaip prancūzai, anglai ir k.,bet

ordinui visą kryptį duodavo vokiečiai. Nors, tiesa, pačiame ordine vieną laiką smarkiai konkuravo anglai ir net norėjo iškelti anglų vėliavą, bet vokiečiai nustelbė anglus. Ordino nariai vesti negalėjo, tad vaikų negalėjo turėti. Todėl ordinas tuščiąsias žemes kolonizuodavo pasauliniais žmonėmis. O kolonizacija buvo grynai vokiška. Čia ordinas atkviesdavo žemdirbių ir duodavo žemės, nedaugiau 8 hufų. Mat stambių dvarininkų ordinas nemėgo. Parkviestiems pirkliams duodavo tam tikrų privilegijų ir susisiekimo laisvę, o miestams duodavo plačias savivaldybės teises. Ordinas suprato, kad miestai gali tinkamai augti ir plėtotis tik plačias savivaldybės teises turėdami. Taigi kolonistai buvo ir žemdirbiai, ir pirkliai, ir amatininkai.

Svarbiausieji gyventojų klodai buvo: 1) bajorai, 2) miestėnai ir 3) valstiečiai - baudžiauninkai. Prūsų čiabuvių būklė ir teisiniai ir medžiaginiai buvo blogesnė, negu ateivių - vokiečių. Mat pastaruosius visais atžvilgiais privilegijavo. Privilegijuotieji vokiečių bajorai aukščiau stovėjo už miestėnus. Žemiausia stovėjo valstėčiai.

Taigi, ir tautiniu atžvilgiu gyventojų teisės, kaip minėjome, buvo nevienodos. Bajorai turėjo privilegijų dėl mokesnių mokėjimo ir paveldėjimo. Vietos gyventojai prūsai dalinosi į vitingus ir baudžiauninkus. Vitingai taip pat dalinosi į dvi rūšis: senesnieji ir jaunesnieji vitingai. Senesnieji vitingai, tai prūsų galingi bajorai, kurie kovos pradžioje ordino su prūsais, perėjo į ordino pusę ir kovojo prieš savuosius prūsus. Kai kova pasibaigė, tai perėjusieji vitingai gavo privilegijų: jie nemokėjo dešimtinės, nėjo lažų, bet turėjo stoti karan. O jaunesnieji vitingai, tai prūsų bajorai, kurie vėliau perėjo ordino pusėn. Tai vėlesnieji savųjų išdavikai, kurie turėjo mažiau privilegijų, negu senieji vitingai. Taip, jie turėjo mokėti dešimtinę.

Vyčiai - tai buvo ordino organizacijos nariai.

Dvarininkų prūsuose nedaug tebuvo. Mat ordinas jų nemėgo. Šiaip dvarininkai buvo iš ateivių - vokiečių.

Ūkininkai taip pat daugiausia susidėjo iš ateivių - vokiečių. Žemiausias klodas buvo valstiečiai. Jie buvo pergalėtieji prūsai ir nešė sunkias prievoles, kurios kitiems klodams buvo neprivalomos. Valstiečiai buvo pririšti prie žemės ir galėjo keltis tik ponui leidus. Ordinas valstiečius dalindavo ponams.

2b) Ordino organizacija. Ordino nariai, did. meistras, vyr. valdininkai, kapitula, valdininkai, komturai ir t. t. Miestai. Hansa. Bažnyčia.

Ordinas, - tai organizacija, kuri viduje tvarkosi tam tikru statutu, o išoriniai, su kitomis valstybėmis, - sutartimis. Šiaip šią organizaciją galima yra vadinti aristokratine organizacija,

ar geriau, - aristokratinė respublika, nes ordino sudaryme galėjo dalyvauti ne visi ordino dalyviai, o tik jo aukštesnieji asmens. Yra manoma, kad ordino narių buvę apie 1.200. Bet tas dalykas tiksliai nėra nustatytas. Ordino nariai teisių atžvilgiu, skirstėsi į 1/ tikruosius narius, 2/ brolius, 3/ pusbrolius, 4/ tarnaujančiuosius ir 5/ tarnus-baudžiauninkus. Žymiausią ordino daugumą sudarė Vokietijos aristokratija.

Did. meistras, - tai ordino galva, arba vadas. Jis stovėjo ordino priešaky. Did. meistras buvo renkamas visam amžiui. Bet dažnai jis visą amžių neišbūdavo savo pareigose. Jį priversdavo atsistatydinti, arba atstatydavo, o kartais ir nužudydavo. Rinkti meistrą galėjo tik iš senų ordino narių. Rinkimai buvo netiesioginiai. Did. meistrą kontroliuodavo generalinė kapitula ir Vokietijos did. meistras. D. meistras buvo vyriausias vykdomasis ordino organas. Tačiau savo veikime jis buvo suvaržytas, nes dėl veikimo turėdavo atsiklausti ordino vyresniųjų. Jis turėjo ir savo padėjėjus. Tai buvo penki didieji valdininkai, kuriuos skyrė generalinė kapitula. Tai vyriausieji ordino valdininkai - gebitoriai. Jų buvo šie: 1/ did. komptūras, - tai did. meistro vietininkas, gyveno Marienburge, vėliau Karaliaučiuje. Mat ordino sostinė pradžioje buvo Marienburge, paskui Karaliaučiuje. 2/Ordino maršalka, - tai karo meisteris, gyveno Karaliaučiuje. 3/Vyr. špitolninkas. Jo žinioje buvo ligoninės ir jis gyveno Elbinge. 4/Vyr. rūbininkas, jo žinioje buvo rūbai ir ginklai. Tai savotiškas intendantas. Jis gyveno Christburge. 5/Vyr. kasininkas. Tai vyriausias finansininkas, gyveno Marienburge. Jo žinioje buvo centralinė ordino kasa ir didžiojo meistro kasa.

Didžiajam meistrui priklausė teisė tvirtinti Livonijos ordino magistrą. Generalinė kapitula - tai viso ordino susirinkimas. Šiai kapitulai priklausė: leisti įstatymus, teisti didįjį meisterį, skirti valdininkus. Generalinė kapitula galėjo did. meisterį atstatyti nuo užimamos vietos, jei šis prasilenkė su savo teisėmis. Pav. Henrikas von Pflaumen, kuris norėjo tapti viso ordino viešpačiu, nepriklausyti nuo kapitulos, buvo atstatytas. Be to, buvo dar ir kita kapitula, kuri susidėjo iš 5 Vyr. valdininkų, 2 žemės magistratų ir 1 durkininko. Ši kapitula buvo did. meisterio veiksmų kontroliuojamasis ir kartu patariamasis organas.

Ir kitų valdininkų vietas galėjo užimti tik ordino nariai. Žemesnieji valdininkai buvo provincijoje ir jie buvo valdininkais tam tikros pavieto dalies ir vadinosi "voigtais".

Komptūrai - tai buvo provincijos vyriausieji valdininkai. Jis turėjo rūpintis, kad būtų surašyti pavieto turtai, kad nebūtų neapgyventų žemių, kad sistematingai būtų vedama kolonizacija. Tą tik-

slą vygdant jam padėjo žemesnieji provincijos valdininkai. Tad jis buvo provincijos žemesniųjų valdininkų - voigtų viršininkas. Kiekvienas vienuolynas turėjo savo kapitulą, kurios priešakyje buvo komptūrai. Ordino nariai - vyčiai sudarė kapitulą. Komptūrai turėjo ypatingai rūpintis ūkiškais reikalais. Nemažiau 12 brolių sudarė vieną kapitulą - konventą ir ant jų buvo vienas komptūras. Juos skirdavo did. meisteris.

Miestais ordinas labai rūpinosi. Miestai kūrėsi arti pilies ir statydavo storas sienas aplink, kad galėtų apsiginti nuo priešų, ordinas miestams suteikdavo plačias savivaldybės teises. Taigi, miestai gaudavo iš ordino privilegijų. O kai kurie miestai iš ordino gavo tokias pat teises, kokias turėjo vokiečių miestai. Miestus kurdavo arba pats ordinas, arba tam tikri lokatoriai - laikytojai pav. šaltyžius. Už tai lokatoriai įgydavo teises vaito, būti teisėjais, rinkti mokesčius. Miestai patys leisdavo sau įstatymus. Ordinas į jų vidaus gyvenimą nesikišdavo. Jei žmogus pragyvendavo vienus metus mieste, tai jis likdavo laisvu. Reiškia, miestas darydavo žmogų laisvu. Miesto gyventojai užsiimdavo daugiausia amatais ir ūkininkavimu, perdirbinėdavo ūkio gaminius ir juos parduodavo. Miesto valdymas priklausė magistratui ir miesto tarybai. Teismas buvo atskirtas nuo valdymo. Miesto bendromenę sudarė tikrieji miesto piliečiai, - turį miestenų teises, ir kurie pagal savo profesiją buvo valdininkai, pirkliai, amatininkai, žemdirbiai; kurie turėjo namus ir dvarus. Visi kiti, kurie atsirado kaip nuomininkai, buvo miesto gyventojai, bet ne miesto piliečiai ir todėl neįeidavo į miesto bendromenę. Kas norėjo mieste įgyti vietą, vesti prekybą, turėjo įgyti miesto pilietybę. Prūsai ir nevokiečiai negalėjo gauti miesto pilietybės. Mat bijojo kitos rasės antplūdžio. Kas padarydavo nusikaltimą - nustodavo miesto pilietybės. Jau minėjome, kad valdymas priklausė magistratui ir miesto tarybai; o mažesniuose miesteliuose buvo šaltyžius, kaip teismo ir administracijos organas. Šalia paveldėjamojo šaltyžiaus, buvo dar vienas renkamas šaltyžius. Jam priklausė tik miesto administracija. Didesniųjų miestų teismo valdžia priklausė paveldėjamajam teisėjui su collegija iš 8 žmonių šefenais vadinamų. Miesto taryba buvo renkama miesto piliečių ir tvirtinama ordino. Miesto taryba be valdymo teisės, turėjo dar teisę steigti naujus sodžius. Amatininkai buvo organizuoti į cechus. Hanza - tai buvo vokiečių pirklių prekybos draugija užsieny, kuri buvo steigiama tam, kad padėtų savo tautos pirkliams. Vėliau tokios pat draugijos ir tuo pačiu tikslu buvo steigiamos pajūrio miestuose. Hanzos sąjungon buvo susijungę virš 90 miestų. Vyriausias tos sąjungos organas Hanza-Tag buvo Liubecke. Hanza-Tago statutai buvo privalomi visiems sąjungos miestams. Paskutinis Hanza-Tagas buvo 1662 m.

Bažnyčia Prūsuose buvo stiprus veiksnys. Jai priklausė $\frac{1}{3}$ valstybės ploto. Kai ordinas atvyko į Prūsus, bažnyčios galva buvo vyskupas Kristijonas. Vyskupas-stambus žemvaldys. Jis priklausė nuo Rygos Arkivyskupo. Ordinas norėjo, kad bažnyčia būtų nuo jo priklausoma. Ordino žemėse nebuvo renkama dešimtinė, o vyskupų žemėse ją rinko. Tad ordino žemėse materialiai buvo geriau. Ordinas darė didelės įtakos dėl vyskupų ir dvasininkų skyrimo. Vėliau priėjo prie to, kad vyskupai ir dvasiškiai buvo skiriami iš ordino narių. Ordino žemėse pralotų teismas neveikė. Vyskupija buvo padalinta į 4 dalis. Dabar jų vyskupai priklausė ordinui ir buvo ordino nariais.

Ryšiai su kurija ir imperija. Susiliejimas su Livonijos ordinu. Ekspensijos sustabdymas 1410 m. ir politinės bei socialinės jo pasėkos.

Ordino santykius su kurija, arba popežiu tenka skirti į dvi dalis: pirma, kai Romos papa pripažino ordiną, pripažino jam Kulmijos žemes ir visą Prūsiją t. y. leido šias žemes užkariauti ir ragino ordiną kovoti su stabmeldžiais. Užtai ordinas buvo paklusnus papai ir mokėjo duoklę, o papa visame krikščioniškame pasauly agitavo padėti ordinui, stoti į ordiną ir nuveikti stabmeldžius. Antrame periode - ordinas nutraukia tamprius ryšius su papa. Dabar did. meisteris pats persikėlė iš Venecijos į Marienburgą ir jau viską veikė pats, o ne jo vietininkas, kaip anksčiau. Atsisakė nuo savo pirmikščių tikslų ir pasidarė gryna pasauline valstybe.

Ordinas nustojo mokėti popežiui duoklę. Santykiai tarp popežiaus ir ordino pablogėjo. Su imperija ordino ryšiai buvo tokie, kad ordinas skaitėsi imperijos vasalu.

Susiliejimas su Livonijos ordinu įvyko 1237 m. Dabar Livonijos ordinas pasidarė Vokiečių ordino vasalu. Livonijos did. meistrą skyrė Vokiečių ordino did. meisteris. Buvo ir bendras pavadinimas. Šie ordinai susiliejo todėl, kad esmėje turėjo vienodus tikslus. Be to, Livonijos ordinas silpniau jautėsi. Tad susijungimas sustiprino abiejų ordino pozicijas.

1410 metai, kaip vokiečių tautos, taip ir Lietuvių ir Lenkų tautų istorijoj yra istoriniai metai, kada Lietuva ir Lenkija sujungtomis jėgomis puolė neįveikiamą vokiečių ordiną ir jį smarkiai sumušė. Ordino riteriai mesdavo miestus ir pilis ir bėgdavo į Vokietiją. Ordinas buvo tiek įgrisęs gyventojams, kad toje kovoje nei miestėnai nei bajorai nenorėjo jam padėti. Tad ordinas dabar ne-tik nebegalėjo apie naujus užkariavimus galvoti, bet ir kai kurias senąsias žemes teko atiduoti Lietuviams-Lenkams. Pagal Torno sutartį 1411 metais, ordinas grąžino Žemaičius ir turėjo sumokėti 100.000 markių kontribucijos. Bet po to ordinas nenutilo. Dar ku-

ri ilgą eidavo kovos, pagaliau, ordinas buvo priverstas grąžinti daugelį žemių Lietuvai ir Lenkijai ir pats ordinas pasidarė Lenkijos vasalu. Dabar luomai įsitikino, kad ordino galybė nėra neįveikiama ir ordino autoritetas puolė. Luomai ėmė jam priešintis. Kolonistams ordinas negalėjo teikti tokių gerų sąlygų, kokias anksčiau teikdavo. Tad vokiečių kolonistai sustojo plaūkę į ordino žemę, nes bijojo skurdo.O sodžiaus gyventojai ėmė bėgti į miestus. Per tuos karus $\frac{2}{3}$ viso turto buvo sunaikinta. Tad ordinas pasidarė neturtingas. Dabar ir skirtumas tarp prūsų ir vokiečių teisės atžvilgiu ėmė nykti. Ordinas sumuštas, prašo gyventojų pašalpų ir reikalauja daugiau mokesčių. Bet mokesčių mokėtojai ėmė statyti jam sąlygas, kad jis turįs kitaip valdyti, negu ligi šiol valdęs. Jie reikalavo, kad gyventojai būtų prileisti prie administracijos ir valdymo. Ordino nariai buvo daugiausia atėjūnai - vokiečiai. Tad apsigyvenusieji Prūsuose bajorai ir miestėnai reikalavo, kad jų nevaldytų atėjūnai. Bajorai kartu su miestėnais ėjo prieš savo vyriausybę. Bajorai įkūrė slaptą draugiją "Driežu" vadinamą. Jos uždavinys buvo saugoti savo narius nuo ordino spaudimo 1412 m. did. meisteris Henrich von Plaumen buvo priverstas įvesti žemės tarybą. Šioji taryba buvo atskira nuo did. meisterio gebitorių tarybos. Jei gebitorių taryba rūpinosi daugiau dvasiniais reikalais, tai pasaulinė taryba užsiėmė tik pasauliniais dalykais. Į žemės tarybą įėjo 6 ordino žmonės, 6 iš miestėnų luomo, 6 iš vyskupijų, 6 iš dvarininkų. Jie rinkdavosi kasmet Elbinge, priimdavo skundus ant valdininkų, aptardavo mokesčių ir karo reikalus. O 1423 m. tos tarybos kompetencija buvo praplatinta. Nieko nebuvo galima pravesti be tos tarybos sutikimo Be to, buvo įvestas dėsnis, kad nieko negalima bausti be teismo ir be prasižengimo prieš įstatymus. Karo nebuvo galima pradėti be tarybos sutikimo.O jei taryba norėdavo įvesti mokesčius, tai turėdavo atsiklausti žemės ir miesto atstovų.

Taigi mušis ties Žalgiriu sustabdė vokiečių ekspensiją, o viduje neribotą ordino valdžią suvaržė.

Ūkis, prekyba /Ordino ir Hanzos/ Baudžiavų didėjimas XV amžiuje.

Svarbiausia buvo rūpinamasi žemės ūkiu. Bet buvo ypatingo dėmesio kreipiama ir į amatus, pramonę ir prekybą. Ordinas stengėsi Prūsus kolonizuoti. Jis gabeno iš Vokietijos vokiečius ir čia jiems davė žemės su visokiais palengvinimais. Kolonistai nemokėjo čyžės, neėjo lažų, gaudavo prūsų valstiečių, kurie pasidarė kolonistų baudžiauninkais. Komptūro kompetencijon, be ko kito, įėjo žemdirbystės rūpinimasis.

Prekyba daugiausia ėjo javais. Prekybos centras buvo Gedonis. Ordinas pats vedė prekybą, nes turėjo geras sąlygas. Jam lengva bu-

vo gauti prekybai pinigų. Ordinas darydavo prekybines sutartis su Hanza. Jis buvo monopolizavęs savo rankose gintaro prekybą, kas tais laikais turėjo didelės reikšmės. Be ordino, vedė prekybą ir miestai, ypač pajūriais. Daugelis jų miestų buvo įėję į Hanzos sąjungą. Miestai greit praturtėdavo. Ordinas konkuravo su miestais ir norėjo juos silpninti, apdėdavo mokesčiais. Miestai nepasiduodavo.

XV amžiuje ėmė didėti baudžiava. Mat daugelis ir vokiečių kolonistų buvo paverčiami baudžiauninkais. Laisvos žemės jau nebuvo, žmonių skaičius vis didėjo. Tada silpnesnieji kolonizatoriai buvo paverčiami baudžiauninkais.

Administracija /centro ir vietos/. Teismai.

Vyriausias centrinis organas buvo didysis meisteris, o jo padėjėjai buvo penki didieji valdininkai, kurie vedė atskiras valdymo šakas. Jei didžiojo meisterio nebūdavo, tai jį pavaduodavo did. komptūras -- vietininkas. Did. komptūras buvo ir centro vyriausias valdžios organas ir pavieto vyriausias valdininkas. Jis atlikdavo visas valdymo funkcijas, o provincijoje rinkdavo mokesčius, prižiūrėdavo pavieto ūkį ir prekybą. Apskritai, jis atlikdavo visą tai, ką atlikdavo did. meisteris ordino valstybėje. Pats ordino valstybės plotas buvo padalintas į 20 pavietų. Kiekvieno pavieto priešaky stovėjo komptūras. O pavietai dalinosi į mažesnius rajonus, kurių priešakyje stovėjo voigtas. Jie klausė pavieto komptūro. Valdymo funkcijų padalinimo nebuvo. Paviete ir administracija ir teismo reikalai buvo komptūro ir valdininkų /voigtų/ žinioje.

Luomai turėjo savo teismus. Vyriausias teismas buvo ordino teismas. Paviete teisė komptūras, sodžiuose šaltyčius. Miestuose teisė lokatorius - vaitas. Jis turėjo miesto steigimo teisę. Bajorai turėjo būti teisiami pagal jiems duotąsias privilegijas ir Kulmo teisę. Žemės teismo bylose dalyvavo ir bajorai. Bajorai taip pat turėjo savo teismus. Valstiečius teisė ponų teismai, o laisvuosius prūsus ir vokiečius komptūro teismai. Laikui bėgant bylos darėsi sunkesnės ir painesnės ir vienam teisėjui buvo sunku jas spręsti. Todėl prie jų buvo pridėti suolininkai. Šaltyžius turėjo 2 suolininkus. Apskritai, suolininkų skaičius parėjo nuo reikalo svarbumo. Tarp jų vienas suolininkas buvo šapenmeister. Miestai turėjo savo teismus. Miestai, kurie turėjo Kulmo miesto teises, kreipdavosi į Kulmo miesto teismą, jei byla buvo paini. Kulme buvo "Kulmische Gericht", - miesto savivaldybės teismas ir "Oberkulmische Gericht", - antra instancija. O jei Kulmo teismas negalėjo išspręsti, tai kreipdavosi į Magdeburgo miesto teismą. Prekybos pajūrio miestai dar turėjo jūros teismus. Tokiems miestams aukščiausia instancija buvo Liubeckas.

Teisės šaltiniai: ordino statutas, kanonai, Kulmo privilegija; Prūsų, Magdeburgo, jūros teisė; įpročiai.

Ordino statutas tai buvo įstatymas, kuris reguliavo paties ordino veikimą. Ordino statutai buvo kelis kartus skelbti. Todėl juose yra klaidų. Statutas buvo pripažintas ir patvirtintas 1190 m. Tais laikais spaudos nebuvo. Todėl perrašinėjant ir įsibrovė klaidų ir statute yra skirtumų. Statutas buvo parašytas lotynų kalba ir išverstas į vokiečių, olandų, prancūzų kalbas. Mat ordinas turėjo įvairiose vietose savo skyrius. Tad jam reikėjo statuto įvairiomis kalbomis. Todėl verčiant ir perrašinėjant statutą ir pasidarė klaidų ir statutų tekstuose buvo skirtumų. Paskutinis statuto leidinys mokslo reikalams buvo išleistas 1890 metais. Išleido vokiečių ordino istorikas Perlbach. Prie statuto yra dar šiaip kaikurių dalykų, kurie liečia ordiną. Yra kalendorius, kuriame nurodyta, kokias maldas ir kurią dieną ordinas privalo atlikti. Toliau eina informacinė dalis, turinys, prologas. Po prologo eina taisyklės, kaip turi gyventi ordino nariai, kaip turi tvarkytis ordinas. Buvo priedų dėl ordino skyrių. Taip pat nurodyta nelemtosios dienos. Veiksmas pradėtas nelemtąją dieną bus nelaimingas.

Kai Prūsuose ordinas virto pasauline valstybe, tai ordino statutas liko užmirštas.

Bažnyčia turėjo savo teisę, taip vadinamą Kanonų teisę. Ji buvo sudaryta iš romėnų teisės ir iš bažnyčios leidžiamų dekretų. Ši teisė anais laikais vaidino svarbų vaidmenį. Tada bažnyčios teismui priklausė ne tik bažnyčios reikalai, bet ir pasauliniai dalykai. Taip bažnyčia sprendė visas bylas dėl vestuvių ir priesaikos. Kulmo privilegija lietė miesto ir apylinkės gyventojus ir buvo atskiras raštas, suteiktas ordino meistro miestui. Šią privilegiją suteikė kuriant miestą ir yra sulaukusi kelių leidimų. Paskutinį kartą buvo išleista 1931 metais. Privilegijoje yra nedaug paragrafų tik 24. Kulmas buvo pirmasis miestas, kuris buvo gavęs iš ordino privilegiją. Toji privilegija yra sudaryta iš įvairių miestų teisių. Ji susideda iš 5 knygų: 1. apie miestų savivaldybę, 2. apie teismų sutvarkymą, 3. apie nuosavybę, 4. apie kontraktus, 5. apie baudžiamąją teisę. O Kulmo teisės buvo šios: pagal Kulmo teisę miestas turi savo jurisdikciją, kuri buvo paimta iš Magdeburgo. Kai laikui bėgant buvo įkurta daugiau miestų Kulmo teisėmis, tai Kulmas visiems tiems miestams virto vyriausia teismo instancija. O jei Kulmo instancija nesugebėdavo išspręsti kokios bylos, tai kreipdavosi į Magdeburgą. Miestas turėjo savivaldybę ir savo teisėjus ir sprendėjus. Teisėju buvo šaltyžius /vaitas/, o sprendėjais - suolininkai. Sprendėjai buvo tik renkami, o šaltyžius buvo paveldimas ir renkamas.

Prūsų teisės buvo dvi sistemos: viena prūsų teisė bajorams, kita _ prūsų teisė valstiečiams. Bajorų teisė buvo ta, kurią ordino meistras buvo suteikęs vienam ar kitam bajorui, stipriam dvarininkui ar ūkininkui. Čia buvo daugiausia vasalų teisė, apie paveldėjimą ir t. t. Valstiečių teisė buvo toji, kuri buvo taikoma prūsų valstiečiams. Prūsų valstiečiai buvo blogesnėje teisinėje būklėje, negu vokiečių valstiečiai esantieji prūsuose. Neumanas buvo radęs pergamentą, kuriame buvo surašyta Prūsų teisė. Ji kalba daugiausia apie baudžiamąją teisę. Pirmoje dalyje - sužalojimai, antroje - sunkūs sužalojimai, trečioje užmušimai, kratos, vagystės, plėšimai."Jei kas yra sužeistas, tai jisai laike trijų dienų turi parodyti užvaizdai""Jei vyras sužeidė moterį, tai jis moka dvigubai." Prūsų teisė jau atskiria sunkią žaizdą nuo lengvos.Atlyginimas už skriaudą buvo nevienodas atsižiūrint į luomą. Paveldėti galėjo netik sūnūs tėvui mirus, bet ir dukterys. Toliau eina civilinės teisės klausimai ir paskui kalbama apie bendrus dalykus.

Magdeburgo teisė yra normų rinkinys, kurį Magdeburgo miestas įgijo XIII amž. Pagal šią teisę, Magdeburgas buvo paliuosuotas nuo vietos valdovo teismo ir buvo įsteigtas savasis teismas. Miesto gyventojai buvo paliuosuoti nuo stojimo į kariuomenę, bet tik turėjo [illegible]viams. Miestas buvo gavęs teisę įsigyti žemę nuosavybėn. Anksčiau šią teisę turėjo tiktai bajorai. Paveldėjimo tvarka pagal Magdeburgo teisę buvo ši: tėvui mirus paveldėti gali tik sūnus, dukterys negali paveldėti. Jei sūnaus nėra, tai turtas pereina vyresniajam giminaičiui, o jei jo nėra, tai ordinui. Tai buvo pirma Magdeburgo teisės dalis, - šefeno teisė. Antroji Magdeburgo teisės dalis vadinosi, "Sachsenspiegel", - tai svarbiausias ir tikliausias viduramžio vokiečių įstatymų rinkinys. "Sachsenspiegel" - yra saksų įpročių dėstymas. Ji yra suskirstyta į bendrąją ir į leno teisę.

Jūros teisė reguliuoja santykius,kurie iškyla tarp laivininkų ir tarnautojų, kurie iškyla tarp laivo savininko ir miesto, kuriame yra uostas. Ši teisė nėra vokiečių sukurta, ji yra atėjusi iš prekybos centrų. Apskritai, jūros teise naudojosi miestai prie jūros ir todėl ji buvo tų miestų teisė. Kadangi pajūrio miestai varė plačią prekybą ir prigulėjo sykiu ordinui ir Hanzos sąjungai, tai jie gavo teisę, kuri mažiausia varžė jų prekybą. Šitie miestai buvo paliuosuoti beveik nuo visų mokesčių. Be to, teismo srity svarbiausiuose dalykuose kreipdavosi į Liubecką, Hanzos sąjungos centrą. Šitų miestų gyventojai turėjo stoti karan, kai Hanza kariavo. Pirkliams buvo suteiktas laisvas susisiekimas prekybos reikalais. Bet kai nebuvo normos rašytojoje teisėje išspręsti kilusiam klausimui, tai ieškodavo tokios normos papro-

čio teisėje. Reiškia, papročio teisė veikė.

Vasaliniai ryšiai su Lenkija /1466 - 1660/. Teritorinės ir valstybinės - teisinės atmainos. ReformacijaOrdino sekuliarizacija /1525/. Karaliaus ir kunigaikščio prūsai. Kunigaikščio teisės ir priedermės į siuzereną. Ryšiai su Brandenburgu /1618/. Bažnyčia /katalikų ir evengelikų/.

Prieš kalbant apie ordino vasalinius ryšius su Lenkija, tenka kiek paliesti ordino santykius su luomais. Prūsus valdė pats ordinas. Jis tvarkėsi pagal savo statutą. Kiekvienas gyventojų klodas turėjo savo teises ir prievoles t. y..buvo narmuojamas savo luominės teisės. Bet kraštą valdyti jautėsi ordinas teturįs teisės. Ordinas turėjo privilegiją,-jis vienas valdė Prūsus. Kiti luomai prie valdymo nebuvo prileidžiami. Ir kai ordinas buvo Palestinoje valdymo klausimai negalėjo kilti. Prūsuose stiprėjant luomams, valdymo klausimas ėmė darytis aktualus. Bet kol ordinas, būdamas Prūsuose, darė užkariavimus, kol skynė kelius vokiečių dvarininkams, ūkininkams, ir kitiems kolonistams, tol dėl valdymo konfliktų nebūdavo. Atėjūnai ordiną dar aktyviai remdavo jo užsimojimuose. Mat ordinas su vietos gyventojais - prūsais labai žiauriai elgėsi. Jis atimdavo prūsų žemes ir atiduodavo vokiečiams; pačius prūsus pristatydavo plėšti dirvonus, sausinti balas, statyti trobesius ir čia juos išžudydavo. Be to, prūsus ordinas ir tiesiog žudydavo: badydavo akis, nupiaudavo liežuvius ir t. t.

. . .

Kol tokią politiką ordinas vedė, tol nekilo konfliktų dėl valdymo su atėjūnais, o vietos gyventojai buvo pavergti. Bet, kai ordino galybė buvo aplaužyta, kai prūsai buvo apkrikštyti, ir ordinas viduje plėstis nebegalėjo, o išorinę jėgą, - Lietuvą ir Lenkiją įveikti buvo nelengva, tai kolonistai tuoj pajuto. Ėmė jausti, kad ordinas negina jų interesų. Viduje prūsus jau buvo nuplėšęs. Visų pirma ėmė bruzdėti pirkliai. Mat ordinas pats vesdavo prekybą. Todel privačiams pirkliams ėmė trukdyti. Dvarininkų ir stambiųjų ūkininkų interesai taip pat susidūrė su ordinu. Taip pat miestėnų ir k. Ordinui ėmus nebesisekti, reikėjo naujų mokesčių ir naujų prievolių įvesti. Gyventojai ėmė reikalauti, kad be jų sutikimo naujų mokesčių neįvestų. O V. Europos krikščionys ir popiežius pašalpų ordinui ėmė nebeduoti. Į ordiną naujų narių nebeplaukė tiek daug, kaip anais laikais. Dabar keliauti į Prūsus virsta ne pramoga, o sunkiu dalyku.Mat kariaujant lengva patekti į nelaisvę ir būti parduotam arabams ar totoriams. Kryžiaus karų popiežius nebeskelbė, nes jų nebereikėjo - Lietuva apsikrikštijo. Tad ordinui reikėjo gyventi iš savo ūkio, prekybos ir pramonės. Jis galėjo prabangoje gyventi,

kai galėjo plėšti prūsus ir kai lenkai buvo silpni, nes iš Silezijos kalnų gaudavo prekių. Algauninkai eidavo būriais į ordiną ir jam kariaudavo. Mat ordinas jiems gerai apmokėdavo. Bet, kai ordinui reikėjo gyventi tik iš savęs, tai sunku pasidarė. Ėmė spausti naujais mokesčiais gyventojus. O bajorai ėmė reikalauti, kad be j ų sutikimo nebūtų įvedami jokie nauji mokesčiai. Taigi, dabar jau Vyriausybės santykiai su luomais pasidarė daugiau įtempti ir juo toliau, juo jie darėsi keblesni. Ėmė kilti klausimas, kaip tuos santykius nustatyti ir padaryti aiškias kiekvienos šalies teises ir prievoles. Tas klausimas jau buvo svarstomas Egliakalnio mūšio išvakarėse. Ir jau pradeda nusileisti luomams ir pastaruosius leisti susirinkti apsvarstyti savo reikalus. Pirmoji Krašto-taryba būk pradėjusi veikti 1412 m. Ji būvusi įvesta did. meisterio von Pflaumen. Šis meisteris, kaip žinome, ordino buvo atstatytas ir pasodintas. Kaltino jį, kad jis ėjęs prie absoliutizmo. Mat jis tos tarybos vėliau nebešaukė. Be to, jam buvo primesti ir kiti kaltinimai, pav. kad jis eretikas ir t.t.

Taigi į tą krašto tarybą įėjo diduomenės atstovai. Manoma, kad jos atstovus pats did. meisteris pasirinko. Toji taryba pradžioje turėjusi patarti, - vėliau jos patarimas buvęs privalomas. Bet jau po Egliakalnio mūšio darant sutartį turėję pasirašyti 3 bajorai. Ir be to, čia buvęs įvestas naujas principas, būtent, kad jei nebus pildoma toji sutartis, tai valdiniai gali atsisakyti klausyti valdžios. Išėjo, kad ordinas pats davė valdiniams teises. Po šios sutarties ordinas buvo priverstas greit sušaukti Didžiąją Žemės Tarybą. Į ją įėję: did. meisteris, 6 pralotai, 6 iš bajorų ir 6 iš miestėnų. Jie buvo renkami did. meisterio ir žemės tarybos. Vėliau šios tarybos kompetencija buvusi praplatinta. Bet kova tarp luomų ir ordino ėjo visą laiką. Kaip jau anksčiau minėta, luomai sėkmingesnei kovai vesti buvo įkūrę „Driežo" organizaciją. Luomai nori savystoviai tvarkyti kraštą, ordinas tam priešinasi. Todėl 1440 m. luomai sudarė "prūsų sąjungą". Prūsų sąjungos tikslas - ginti luomų reikalus, praplėsti luomų valdymo teises ir susiaurinti ordino teises. Ši sąjunga atsidūrė dideliame konflikte su ordinu. Konfliktas pateko Imperijos seiman ir kūrijon. Šios abi įstaigos rado reikalą pasmerkti sąjungą ir ją paleisti. Bet sąjunga priešinosi. Ji kreipėsi į Lenkų karalių prašydama pagalbos, ir žinoma, pasidavė lenkų karaliui.1454 m. Prūsų sąjunga, miestai ir bajorai - kreipėsi į lenkų karalių, pasiduoda jam ir prašo. kad jis apgintų nuo ordino savivalės, užtai karalius patvirtino visas luomų privilegijas. Bet ordinas su tuo nesutiko ir pasipriešino. Todėl kilo karas, kuris tęsėsi 13 metų. Ordinas čia pasikvietė nemaža iš Vokietijos algauninkų. Per tiek metų sunaikino kraštą. Ordinas pritrūko pini-

gų, nebegalėjo išmokėti algauhinkams algų, o šie nekantravo. Ėmė plėšti, savivaliauti. Daugelis algauninkų gavo už savo darbą dvarus ir liko Prūsuose dvarininkais. Ir 1466 m. ordinas buvo priverstas padaryti taiką. Taika buvo padaryta Torne. Pagal taikos sutartį, visi prūsai buvo inkorporuoti į lenkų karalystę, tik atskiros dalys nevienodomis teisėmis. Viena dalis Kulmo žemė, Pomeranija, Dancigas ir Elbingas liko asmens unijoj su lenkų karalium. Kita dalis - liko ordino valdoma, bet ordinas nuo šio laiko pasidarė lenkų karaliaus vasalu, o karalius - ordino siuzerenu. Viena dalis buvo asmens unijoj su lenkų karalium ir įėjo į lenkų karalystę, todėl vadinosi karališkieji prūsai, kita dalis - ordino prūsai. Did. meisteris turėjo prisiekti karaliui. Jis buvo tvirtinamas Lenkijos karaliaus. Lenkai gavo teises stoti į ordiną ir užimti komptūro vietas.

Ordino prūsai, kai ordino did. meisteris virto pasauliniu valdovu t.y. sekuliarizavo ordiną, tai ši dalis buvo pavadinta kunigaikščio prūsais. Taip padalinus prūsus, ordinas nebegalėjo toliau vesti savarankiškos politikos. Dabar ryšiai su imperija visai nutrūko, nes lenkai nebuvo imperijos dalimi, o luomai karaliaus prūsuose įgijo platesnes teises, negu ordino prūsuose. Bet mes čia daugiausia kalbėsime apie ordino prūsus.

Ordino prūsai liko maža valstybėlė ir silpna. Tačiau ordinas nuo savo siekimo atsisakyti nenorėjo. Jis ieškojo progos pasiliuosuoti nuo Lenkijos vasaliteto, nutraukti su Lenkija ryšius. Ordinas nuolat kreipėsi į Vokiečių valdovų dinastijas ieškodamas paspirties. Mat ordinas suprato, kad kitaip vokiečių kolonizacijos politikai atėjo galas. Tai did. meisteriai arba nenori prisiekti karaliui, arba kitaip žiūri nutraukti ryšius.

Pirma ordino sostinė buvo Marienburge. Kadangi tai yra Pavisly, o šis plotas pateko lenkams, tai sostinė persikėlė į Karaliaučių. Čia pasidarė prekybos ir tikybos centras.

Pirmiesiems meisteriams nesisekė nutraukti su Lenkija vasaliteto ryšių . Dabar buvo išrinktas did. meisteriu saksų kunigaikštijos Fridrichas. Renkant manė, kad jis būdamas kunigaikščiu, pasistengs saksų šeimai atkariauti ordino prūsų nepriklausomybę. Tačiau šis vyras maža tesirūpino ordino valstybe, jam netiko karų nuterioti prūsai ir jis šioje šalyje nenorėjo gyventi.

Fridrichas pats nurodė išrinkti did. meisteriu Albertą iš Brandenburgo, o jis pats pasitraukė nuo did. meisterio pareigų. Tad Albertas buvo išrinktas ordino did. meisteriu. Albertas buvo Lenkijos karaliaus sesers sūnus. Tad manė, kad Lenkijos karalius jo labai nespaus, o Albertas gaus iš Brandenburgo paspirties ir tuo atgaivins ordino prūsus. Albertas ilgai vengė prisiekti, kaip vasalas, Lenkijos karaliui. Tada įvyko 1519 m. tarp Lenkijos ir ordi-

no susidūrimas. O 1521 m. karas buvo baigtas ir sudaryta taika ir Albertas prisiekė, kaip vasalas karaliui. Tuo pat laiku Vokietijoj smarkiai ėmė plėstis reformacija. Albertas kreipiasi į Liuterį. Šis patarė ordiną sekuliarizuoti. Tuo keliu Albertas manė sudaryti nepriklausomą valstybę ir nutraukti ryšius su Lenkija.

Taigi, Saksų Fridrichas pamažu pats pasitraukė iš ordino did. meisterio vietos ir nurodė savo įpėdinį Albertą iš Brandenburgo. Ir tas Albertas susidėjo su Liuteriu ir metė katalikybę. 1525 metais jis prisiekė Lenkijos karaliui, bet jau ne kaip did. meisteris, o kaip pasaulinis kunigaikštis. Jis ir toliau pasiliko Lenkijos karaliaus vasalu. Kaip vasalas turėjo būti ištikimas savo siuzerenui, padėti jam kovoje, nedaryti sutarčių su svetimomis valstybėmis. duoti dovanas. Vasalas turėjo teisės perduoti savo leno teises /kunigaikščio prūsus/ savo sūnui.

Albertas Brandenburgietis gyveno iki 1568 metų. Jis buvo vedęs danų karaliaus dukterį. Turėjo sūnų Albertą Fridrichą, kuris buvo silpno proto. Bet tas silpnaprotis kunigaikštis gyveno iki 1618 m. Laike silpnapročio valdymo karalius skirdavo patarėjus, arba globėjus. Globėjais stengdavosi patekti Brandenburgo kunigaikščiai, nes jie buvo suinteresuoti gauti Prūsus. Mirus 1618 m. silpnapročiui kunigaikščiui, prūsai su Brandenburgu dar artimesniais ryšiais susiliejo, nes regentai buvo iš Brandenburgo. Iki 1619 m. regentu buvo Jonas Sigismundas. Nuo 1619 - 1640 m. regentu buvo Georgas Vilchelmas, nuo 1640 - 1688 m. buvo Fridrichas Vilchelmas, Brandenburgo kurfiurstas.

Mirus silpnapročiui kunigaikščiui prūsai su lenkų karaliaus leidimu buvo prijungti prie Brandenburgo, kaip lenas. O Fridrichui Vilchelmui valdant prūsus, kilo Lenkijos su Švedais karas. Brandenburgas teikė Lenkijai pagalbos prieš švedus, užtai Fridrichas Vilchelmas gavo amžinam valdymui Prūsų gercogystę t.y. buvo atleistas nuo vasaliteto. Taip Prūsų gercogystė buvo atskirta nuo Lenkijos.

Bažnyčios klausimas dabar pasikeitė. Anksčiau bažnyčią tvarkė ordinas. Jis buvo privilegijuotas ir nuo jo parėjo visi bažnyčios reikalai. Dabar did. meisteriui priėmus Liuterio tikybą, šalis turėjo pasidaryti liuteroniška. Iš pradžių kaikurie luomai abejojo dėl priėmimo naujos tikybos. Bajorai tuoj susitaikė su kunigaikščiu ir priėmė naują tikybą. Paabėjojo kiek miestai. Mat, jie bijojo, kad miestams priėmus naują tikybą neuždėtų naujų prievolių. Bet, kai jiem prižadėjo patvirtinti jų turimąsias teises, tai ir miestai sutiko priimti naują tikybą. Tik valstiečiai pasipriešino naujai tikybai ir 1525 m. buvo padarę sukilimą. Bet jie buvo numalšinti. Tad visa šalis liko liuteroniška. Ordinas Prūsuose išnyko. Jo formaliai panaikinti negalėjo, nes jis buvo popiežiaus patvirtintas.

Todėl jis paliko formaliai tebeveikiąs už Prūsijos sienų. Lenkų karalius taip pat nesipriešino naujai tikybai. Jam buvo svarbu tik, kad prisiektų kunigaikštis, kaip vasalas. O ar jis buvo ordino meisteris, ar pasaulinis kunigaikštis, - nesvarbu.

Tai dabar kunigaikštis Albertas stengėsi šalyje išplatinti Liuterio tikybą. Katalikų bažnyčią stengėsi visai panaikinti. O liuterizmą norėjo išplatinti ir tarp vokiečių ir tarp lenkų, ir tarp lietuvių. Tuo tikslu į lenkų ir lietuvių kalbas buvo išversta daug knygų religinio pobūdžio. O įsteigus 1544 m. Karaliaučiaus universitetą, stengtasi šaliai paruošti gerų pastorių. Be to, lietuviams buvo skirta stipendija. Šalis buvo padalinta į dvi vyskupijas. Vieną vietą prie valdžios turėjo vyskupai.

Valstybės santvarka. Luomai. Aristokratijos įsigalėjimas /1566/ Regentai /Oberräte/. Bajorų stiprėjimas. Seimas /ponai, bajorai, miestai/. Kunigaikščio kova su luomais. 1651, 1660 m. recesai.

Albertas dažnai važinėdavo, nestovėdavo Prūsuose. Jis buvo išlaidus, puošnus. Jam daug reikdavo pinigų. Todėl jam nuolat tekdavo tartis su luomais dėl pinigų. Viso valdymo priešaky stovėjo gercogas Albertas. Bet, kai jis išvažiuodavo, tai jį pavaduodavo keturi tarėjai: 1.Hoffmeisteris, 2. Bürgermeisteris, 3. Maršalka, 4. Kancleris; be to, keturi artimesniųjų apygardų atstovai, trijų miestų atstovai ir du "doktores juris"- teisės žinovai . Jie sudarė Hofgerichtą ir kunigaikščiui nesant šalyje valdydavo šalį.

Juo toliau, juo daugiau luomų rikšmė augo. Mat kunigaikštis nestovėjo namuose, nuolat važinėjo ir švaistė pinigus, tad jam reikdavo tartis su luomais ir gauti pinigų. O luomai nustatydavo mokesčių didumą. Už pinigų davimą kunigaikščiui, - luomai reikalaudavo iš kunigaikščio vis daugiau privilegijų, ypač jie reikalavo prileisti luomus prie valdymo. Bet pačių luomų tarpe pasitikėjimo nebuvo. Bajorai net savo pinigus laikė atskiroje kasoje, miestėnai atskiroje /Landkase/.
Luomai buvo šie: ponai, bajorai ir miestėnai. Valstiečių teisės buvo siauros ir jie valdyme nedalyvavo.

Ypatingai aristokratija įsigalėjo nuo 1566 metų. Kaip žincme, kunigaikščiui nesant, šalį valdė jo patarėjai. O taip pat ir jam esant, tie patarėjai valdyme turėjo didelės reikšmės. Bajorai ir miestėnai ėmė skųstis lenkų karaliui, kaip siuzerenui, dėl patarėjų, savaliavimo, nedorovingo elgimosi, apgavimų. Lenkų karalius 1566 m. atsiuntė savo komisarus padaryti reviziją. Komisarai rado kaltus patarėjus visokiuose valstybės nusikaltimuose ir 3 iš jų nuteisė pakarti, o vienas pabėgo. Bajorų teises lenkų komisarai dabar dar labiau praplėtė. Mat įsikišdamas lenkų karalius stiprino

savo pozicijos. O 1566 m. Liublino seime buvo išleisti trys aktai, kurie patvirtino Prūsuose padarytas atmainas. Pirmas aktas dėl Prūsų padalinimo buvo toks: yra 2 vyskupai, kuriuos renka bajorų, ponų ir miestų luomai. Visus urėdus /vietas/ gauna vietos gyventojai. Tarybos sudėtis nustatyta: 5 bajorai ir 3doctores juris. Yra paskirti du iždininkai, vienas kunigaikščio, kitas - luomų. Jei kunigaikštis laužytų luomų teises, tai jie gali skųstis lenkų karaliui. Antras aktas nustato santykius tarp kunigaikščio ir patarėjų. Jei kunigaikštis dėl sveikatos ar kokios kitos priežasties negali valdyti, tai tuoj našta krenta ant patarėjų ir jie žiūri, kad neatsirastų kitos valdžios. Svarbiausius dalykus turėjo pranešti kunigaikščiui. Be to, jie turi apie viską pranešti lenkų karaliui. Pagal trečią aktą sprendžiami ginčai tarp bajorų ir miestėnų iki 1568 m.

1568 m. mirė prūsų kunigaikštis Albertas. Jo sūnus Albertas Fridrichas buvo nepilnaprotis. Bet jis gyveno iki 1618 m. Jo patarėjai labai blogai valdė šalį, blogai elgėsi ir su juo pačiu. Todėl Steponas Batoras paskyrė jam 1577 m. globėją ir kartu kunigaikštystės regentą. Globėju paskyrė jo giminaitį ir įpėdinį gercogą Fridrichą, Ausbacho Markgrafą. Jo padėtis, kaip gercogystės regento, buvo labai sunki. Šalyje buvo labai aštrūs ginčai religinio pobūdžio, be to, jis turėjo vesti smarkią kovą su bajorais. Bajorai dėjo visas pastangas, kad tik nusilpnintų gercogystės valdžią. Mirus šiam regentui, Alberto Fridricho įpėdiniu pasidarė Brandenburgo kurfiurstas ir jis nuo to laiko buvo kunigaikščio globėju ir Prūsų gercogystės regentu. O po Prūsų kunigaikščio silpnapročio Alberto Fridricho mirties 1618 m. jis pasidarė Prūsų kunigaikštijos valdovu, kaip Lenkijos vasalas. Tas sujungė Prūsų kunigaikštiją su Brandenburgu, nes Prūsų valdovas buvo Brandenburgo kunigaikštis. Ir šis prūsų regentas smarkiai kovojo su bajorais. Bajorų tarpe buvo dvi grupės: viena grupė norėjo, kad visus ginčus tarp bajorų ir regento rištų lenkų karalius, kita nenorėjo, kad minimus ginčus rištų karalius. Ši grupė nemažiau gynė bajorų teises, kaip ir anoji. Taigi regentais , arba Oberräte ir vadinosi tie silpnapročio kunigaikščio globėjai ir įpėdiniai ir faktinieji šalies valdytojai.Bajorų luomas ypatingai sustiprėjo po 1566 m. kai Liublino seimas savo aktais praplatino bajorų teises. O čia bajorai matydami, kad Lenkijos bajorai turi plačias privilegijas, stengėsi ir Prūsuose susiaurinti kunigaikščio teises, ir išplėsti savasias. Ir bajorai dar labiau sustiprėjo, kai prūsų kunigaikštijai buvo paskirti regentai, kurie savo šaly buvo taip pat valdovais. Tie regentai negalėdami nuolat būti Prūsuose, turėjo daugelį valdymo teisių užleisti bajorams. Bajorai šia proga ir pasinaudojo.

stiprino savo teises ir silpnino kunigaikščio.

Seimas anais laikais buvo kitoks negu dabar. Į jį susirinkdavo luomų atstovai išklausyti ką pasakys, ko iš jų reikalaus valdovas. Toks seimas tautos neatstovavo, o tik rūpinosi savo luomo reikalais. Tada seimas susidėjo iš 3 luomų atstovų: ponų, bajorų, miestėnų. Ponai - tai aukšti valdininkai ir aukšti dvarininkai. Seimas posėdžiavo Karaliaučiuje. Seimas svarstė daugiausia tik mokesčių klausimus. Kai kunigaikštis norėdavo gauti pinigų, tai turėjo kreiptis į luomus. O luomai už duodamus pinigus, tuoj reikalavo sau privilegijų. Seime dalyvavo paprastai apie 80 žmonių: 12 Landräte, 40 valsčių atstovų ir 30 miestų atstovų. Seime kiekvienas luomas posėdžiavo skyrium, savo nutarimus pranešdavo kitiems luomams. Tokie pranešimai ir susirašinėjimai eidavo tol, kol prieidavo vienos nuomonės, vieno nutarimo. Seimą šaukdavo kunigaikštis ir jis nustatydavo jo laiką. Kunigaikštis parašydavo raštą, kuriame išdėstydavo, kuriam tikslui šaukiamas seimas. Šį raštą kancleris skaitydavo bažnyčioje visiems luomams. Paskui luomai atskirai svarstydavo tą raštą. Seimo kviesliai - atstovai grįžę iš seimo papasakodavo luomams, kas ten buvo svarstoma ir nutarta.

Visą laiką prūsų kunigaikščiai stengėsi siaurinti luomų teises. Ypatingai smarki kova prasidėjo su luomais, kai Georgas Vilhelmas tapo Brandenburgo kurfiurstu ir prūsų gercogu. Jis stengėsi įvesti šalyje centralizuotą valdžią. Tad jis pradėjo kovą su tais luomais, kurie naudojosi politinemis teisėmis. Luomai nenorėjo atsisakyti nuo savo teisių, ypač mokesčių klausimuose. Bet nežiūrint luomų priešinimosi, seimų veikimą kunigaikštis nuolat stabdė ir visus valdymo klausimus stengdavosi išrišti be luomų. Paskutinysis Brandenburgo seimas buvo sušauktas 1653 m. Taigi, luomams politinės teisės buvo mažinamos, bet už tai jiems buvo paliekamos socialinės teisės, pav. teisė į baudžiauninkus, į žemę ir k. Pagal 1651 m. ir 1660 m. recesus, buvo atimtos bajorams politinės jų teisės. Pirmas recesas suteikė plačias teises lenkų karaliaus paskirtiems komisarams. Dabar jie darė didelės įtakos į valstybės valdžią: nustatydavo mokesčius ir sutartis su užsieniais, darydavo luomų teismą, kuris buvo skirtas lenkų komisaro. Antras recesas nustatė tų patarėjų teises, pagal kurias jie buvo tartum ministeriai parlamentarinėje valstybėje, kur valdovas karaliauja, bet nevaldo, kur karaliaus aktai reikalingi to ar kito ministerio kontrasignacijos.

Dvarų augimas. Valstiečių būklė. Miestai.

Dvarai ypatingai ėmė augti XV amž. pabaigoje. Mat ordino kasa buvo ištuštėjusi, o kariams - algauninkams teko mokėti algas. Todėl ordinas neišstengdamas algų išmokėti, ėmė dalinti atlyginimą žeme. Dėl šios priežasties dvarai ėmė smarkiai augti. Kita dvarų augimo

priežastis buvo ši: kai Albertas sekuliarizavo ordino žemes, jis jas išdalijo ordino valdininkams. Be to, Albertas buvo išlaidus ir turėjo daug skolų; tad ėmė pardavinėti savo žemes. Taip pat nemaža žemių Albertas išdalino nemokamai visokiems atėjūnams.

Valstiečių būklė buvo sunki. Jie buvo apkrauti dideliais mokesčiais. Dvarininkai nuolat norėjo paversti juos pilnais baudžiauninkais. Vokiečių valstiečiai buvo priartinti prie prūsų valstiečių. Pirmiau vokiečių valstiečiai buvo čyžininkais.

Kai kurie vokiečių mokslininkai išrodinėja, kad ten valstiečių būklė buvusi geresnė negu kitur. Girdi, ten baudžiauninkų nebuvę, ten tik buvę pririštieji prie žemės. Tai esą nebaudžininkai. Bet ištikro, jokio skirtumo esmėje tarp Prūsų ir kitų šalių baudžiauninkų nebuvo. Ten taip pat, kaip ir kitur, valstiečio vertė buvo lyginama su gyvulio verte.

Brandenburgo kurfiurstai ir prūsų gercogystės kunigaikščiai, norėdami įsteigti valstybėje centralizuotą valdžią, kovojo su luomais, norėdami atimti iš jų politines teises ir su miestais, norėdami panaikinti duotas miestams privilegijas ir savivaldybės teises. Karalius leisdavo įsakymus liečiančius miestų gyvenimą ir siųsdavo tam tikrus žmones, komisarus prižiūrėti, kaip yra vykdomi karaliaus įsakymai. Taip pamažu buvo atimtos svarbiausios miesto teisės. Kova su miestais buvo sunki ir ėjo ilgą laiką. Kadangi miestų priešaky buvo Karaliaučius ir jis vaidino svarbiausią vaidmenį krašte, tai šiam miestui valdovai dažnai suteikdavo daugiau privilegijų, negu kitiems miestams. Tuo norėta įveikti kitus miestus. O kartais Karaliaučiui atimdavo kokias nors teises ir suteikdavo daugiau teisių kitiems, antraeiliams miestams. Taip valdovai piūdydami miestą prieš miestą, galėjo įveikti miestus ir atimti iš jų teises.

Administracija. Teismai.

Kai vokiečių ordinas buvo sekuliarizuotas, tai vieton ordino atsirado [illegible] Prūsų gercogystė. Jos priešaky stovėjo kunigaikštis, – lenkų karaliaus vasalas. Dabar vieton kolegialinės valdžios, viso ordino, – atsirado vieno žmogaus valdžia su tendencija į monarchizmą. Vietoje 5 gebitorių dabar visą centro valdymą atlieka 4 tarėjai. Jie pavaduoja kunigaikštį, kai jis išvažiuoja, ar suserga. Jie skiria valdininkus, jie sudaro vyriausiąjį valstybės teismą ir dar jie buvo vadinami "regimensleiter". Administracija juo toliau juo daugiau buvo centralizuota. Visa valstybės valdžia dalinosi į bendrąją, kuri apėmė visą valstybę ir atskirą, kuri apėmė tik tam tikrą valstybės valdymo dalį. Centralinė bendroji valdžia sudarė vieną slaptąją tarybą, kurios kompetencijoje buvo: 1. Karo reikalai, 2. finansų valdymas, 3. policijos reikalai. Be

to, ji dar turėjo kontrolės teisę markų teismuose. Slaptoji taryba turėjo 19 skyrių. Nuo XVII amž. pradžios slaptoji taryba naudojosi tam tikra autonomija savo veikime, bet vėliau ji virto tik patariamuoju organu. Dabar ji tik pildė karaliaus įsakymus. Karaliaus atstovas slaptoje taryboje pirma vadinosi direktorium, vėliau - vyriausiuoju slaptosios tarybos prezidentu. Visa valstybė dabar buvo vieton komptūrų, padalinta į pavietus. Pavietai buvo padalinti į valsčius. Priešakyje pavietų ir valsčių buvo tam tikri viršininkai. Pagal 1542 m. išleistą „Regiments-Urteil" buvo draudžiama skirti svetimšalius į valdininkų vietas.

Jau sakėme, kad vietoje 5 gebitorių, buvo 4 tarėjai: 1. Burggraf, 2. Karaliaučiaus Burgmistras - maršalas, 3. Kancleris ir 4.Hofmeisteris - kiemo viršininkas. Patariamasis organas susidėjo iš 4 pavietų viršininkų, 6 aukštųjų valdininkų ir 3 Karaliaučiaus miesto atstovų. Mat Karaliaučius tada susidarė iš 3 miestų.

Iki 1618 metų žemiausieji teismai buvo luominiai. Seniau bajorus teisė žemės teismas - komptūras, - dalyvaujant suolininkams, o paprastus valstiečius - komptūrai.

Šiaip visoje Prūsų-Brandenburgo valstybėje buvo 5 aukščiausieji teismai: 1.Prūsų aukščiausias apeliacinis teismas Karaliaučiuje, 2.Hofgericht - Teismo rūmai Karaliaučiuje, 3. Markos Brandenburgo aukščiausia instancija - slaptoji teismo kolegija, 4.Regenburgas turėjo atskirą aukščiausį apeliacinį teismą, 5.Visiems kitiems Prūsų valstybės kraštuose teismams, buvo įkurtas Berlyne aukščiausias apeliacinis teismas. Žemesnieji teismai buvo miestuose - miesto teismai, karaliaus domenuose - karaliaus teismai, kaimuose dvarininkų teismai valstiečiams. Hofgericht - Vyr. teismas susidėjo iš 4 tarėjų: Hofmeister, Maršalo, Kanclerio ir Burgrafo. Prie jų dar priklausė fiskalai, kurių uždavinys buvo ginti valstybės reikalus. Hofgerichtas buvo I-ji instancija ponams, ir II-ji instancija - žemesniems teismams. 1568 m. Vyr. valdininkams iš teismo tenka trauktis, nes tada buvo pakeistas bylojimosi įstatymas. Jų vieton skiriami profesionalai juristai ir luomų atstovai. Viso tada buvo 13 žmonių teisme. Hofgerichto sprendimus galima buvo skųsti lenkų karaliui. Tad jis nebuvo aukščiausias teismas.

Teisės šaltiniai. Prūsų teisynas /Landrecht 1620/.

Po senovei veikė ta pati Kulmo teisė. Veikė senieji nutarimai, kurie buvo padaryti ordino laikais. Bet dabar jau buvo pasikeitusi tikybinė, politinė ir socialinė santvarka. Tad senoji teisė nebetiko naujoms gyvenimo aplinkybėms tvarkyti. Atsirado luominė valstybė. Todėl ir kunigaikščio susitarimai su luomais seime įgydavo įstatymo galios. Kulmo teisė jau buvo pasenusi. Ji atrodė siaura tvarkyti naujoms gyvenimo sąlygoms. O su nauja santvarka veikė ir nau-

jos idėjos. Jos atrodė esančios pažangesnės. Veikė ir teisės mokslas ir darė didelės įtakos į veikiančiąją teisę. Kartu su šiuo didelės reikšmės turėjo ir romėnų teisė. Kunigaikštis, teisininkai ir dvarininkai ją palaikė, nes ji atatiko jų interesus. Kunigaikščiui ji patiko todėl, kad ji stiprino absoliutizmą, dvarininkams atrodė, kad ji palaiko baudžiavą, juristams - savo sklandžia forma.

Šiame laikotarpy buvo įvestas inkvizicinis bylojimasis. Nusikaltėlis buvo kankinamas ir turėjo prisipažinti.

1620 m. buvo kodifikuota prūsų teisė /Landrecht/. Čia buvo sujungta privatinė, baudžiamoji, procesualinė ir lenkų teisė. Pašalinta romėnų, saksų ir Kulmo teisė. Bet Kulmo teisė buvo palikta miestuose. Veikė, kaip minėta, taip pat Carolinos teisynas /c.c.c./ Baudžiamasis statutas buvo labai griežtas.

Neribotoji Prūsų viešpačių monarchija /½ XVII amž. - 1806 m./ Jos atsiradimas. Brandenburgo kunigaikštis - rinkėjas - Prūsų kunigaikštis. Kovos su luomais ir jų seimais dėl nuolatinių mokesčių ir kariuomenės. Luomų priešinimasis /Kalckštein, Roth./ Biurokratijos atsiradimas ir jos stiprėjimas. Kollegijos. Policinės, militarinės valstybės kūrimas. Valstybės uždavinys - viešpatį ir jo galybę stiprinti.

XII amžiaus pradžioje koks tai didikas gavo iš Šv. Romos Imperijos Imperatoriaus žemes esančias Elbos upės vakaruose, vasalo teisėmis t.y. jis buvo imperatoriaus vasalas. Šis vasalas praplatino savo žemes Elbos rytuose ir įgijo titulą Brandenburgo markgrafo. Jo įpėdiniai dar gavo Pamarę. Tos žemės buvo apgyventos slavų; jas kolonizavo vokiečiais. Markgrafas buvo imperijos vasalas. Jis priklausė tik imperatoriui. Todėl jis lengvai galėjo koncentruoti savo rankose kariuomenę, policiją, finansus ir teismo valdžią. Mat imperatorius buvo silpnas ir tam negalėjo pasipriešinti. Markgrafo vasalai taip pat jam priešintis neįstengė. Tik žemesnės vietos priklausė markgrafo feodalams, arba vasalams. Bet laikui bėgant, bažnyčios, miestų ir feodalų - žemininkų teisės išplinta, jie sustiprėja ir tuo markgrafo teisės susiaurinamos. Tokiu būdu luomai įgijo politines teises, kurios varžė markgrafo valdžią. Vėliau Brandenburgo markgrafijos dinastijos keičiasi, pati markgrafystė nusilpnėja. Brandengurgas netenka daugelio žemių. Turtingos klasės įgijo dar daugiau privilegijų, o valstybėje viešpatavo anarchija. Tik XV amž. pradžioje, kai valdžia pereina Hohencollerių kurfiurstams, ima Brandenburgas stiprėti. Čia ir buvo pradžia kūrimo būsimosios Brandenburgo - Prūsijos valstybės.

Neribotosios Prūsų monarchijos pradžia skaitoma nuo 1660 metų, t.y. nuo to laiko, kai lenkų karalius už pagelbą kare prieš švedus atidavė prūsus Hohencollerniui, Fridrichui Vilchelmui, tuolaiki-

niam Brandenburgo kunigaikščiui amžinam Hohencollerių dinastijos valdymui. Bet jei Hohencollerių dinastija išmirtų, tai Prūsija turėjo grįžti Lenkijai. Reiškia, tokiomis sąlygomis lenkų karalius išsižadėjo į Prūsiją vasalinių teisių. Tai 1660 m. ir skaitomi neribotosios Prūsijos monarchijos pradžia, o pabaiga 1806 m., kai Napoleonas suardė prūsus. Bet nuo to laiko galima skaityti tik pradmens Prūsijos absoliutinės monarchijos, nes dar po to ilgai ėjo kovos valdovo su luomais. Luomai nenorėjo pripažinti valdovo absoliutinės valdžios. Nuo 1660 m. skaitoma, kad Prūsija galutinai buvo prijungta prie Brandenburgo. Brandenburgo kunigaikštis buvo vadinamas kunigaikščiu rinkėju todėl, kad jis buvo toks kunigaikštis, kuris rinkdavo /küren - rinkti/ Šv. Romos imperijos imperatorių. Imperatorių rinko 5 kurfiurstai, jų tarpe ir Brandenburgo kunigaikštis. Kurfiurstas gyveno daugiausia Brandenburge, o Prūsūose buvo jo vietininkas. Taigi nuo pusės XVII amž. Brandenburgo kunigaikštis rinkėjas, buvo ir Prūsijos kunigaikščiu.

Dabar teks apsistoti prie to, kaip Prūsuose įsigalėjo absoliutizmas ir kaip ėjo kova su luomais. Prūsijoje politinis išsivystymas ėjo kiek kitu keliu, negu Lenkijoje ir Lietuvoje.

Absoliutizmui įgyvendinti reikia tam tikros jėgos. Toji jėga turi būti arba šalies viduje, arba yra gaunama iš išorės t.y. iš kitos valstybės. Prūsijoje absoliutizmui išsivystyti padėjo svetimos jėgos, būtent, prancūzų. Prūsuose joks luomas absoliutizmo nepalaikė.

Brandenburgo - Prūsų kunigaikštis, pirma įgyvendino absoliutizmą pačiame Brandenburge. Čia absoliutizmui įsigalėti padėjo daugiausiai prancūzai. Prancūzai samdydavo už pinigus algauninkus. Tokiu algauninku buvo Brandenburgo kunigaikštis su savo būriais. Prancūzų karaliai, Brandenburgo algauninkų pagalba įveikė savo luomus ir įgyvendino absoliutizmą. Taip pat prancūzai jų pagalba nemažą užkariavo svetimų žemių. Kunigaikštis grįžęs iš Prancūzijos su savo algauninkais, turėdamas prancūzų pinigų, su tais pačiais algauninkais eidavo prieš savo luomus ir juos įveikdavo. Taip įgyvendino Brandenburge absoliutizmą. Paskui su ta pačia kariumene eidavo į Prūsus, naikindavo luomų privilegijas ir stiprindavo absoliutizmą.

Prūsuose pirmiausia kunigaikščiui teko susidurti su luomais ir juos įveikti. Tad jam visų pirma teko sukurti sau palankų administracijos organą. Iki šiol administraciją sudarė bajorai ar ponai Herrenstand. Kiti mažieji bajorai sudarė antrą luomą. Valdininkus skyrė ne kunigaikštis, bet optacijos keliu pasirinkdavo patys ponai. Reikalinga buvo pakeisti, kad valdininkus skirtų kunigaikštis ir kad jie nuo jo priklausytų. Pamažu ta linkme imta veikti net XVII

amž. pradžioje. Pirmiausia imta imti tarėjus ne iš prūsų. Luomai tam priešinosi, bet be pasekmių, nes jų tarpe nebuvo vieningumo. Kitas organas, kuris stiprino kunigaikščio valdžią, buvo vietininkai Jis pats paskyrė sau vietininkus - Stadsthalter. Vienas iš pirmųjų vietininkų buvo Radvila. Jis buvo giminaitis Janušio Radvilos. Radvila buvo gabus žmogus. Jis ėjo prieš bajorus. Tad jis nemaža padėjo kunigaikščiui absoliutizmą išplėsti. Radvilui mirus, kunigaikštis paskyrė vietininku De Krua, prancūzų emigrantą. Jis taip pat naikino bajorų privilegijas. Jeigu pažiūrėti į luomų jėgas, tai pasirodo, kad seimas, kuris susidėjo iš trijų luomų: aristokratų - oberräter, bajorų ir miestėnų nesudarė vieningo kūno.

Seimas tai buvo sujungimas 3-jų luomų, kurie tarėsi atskirai ir tarp savęs susirašinėjo, bet bendrų posėdžių neturėdavo. Tokiems santykiams esant luomų tarpe, jų atstovybė negalėjo būti stipri jėga absoliutizmo siekimams atsispirti. O be to, ponai buvo linkę palaikyti kunigaikštį, nes jų interesai buvo bendresni, prieš kitus luomus pavartodavo jėgą.

Iš miestų galingiausias buvo Karaliaučius. Jis susidėjo iš trijų miestų: Altštadt, Kleinhof ir Lebenhof. Šie trys miestai buvo sujungti savo tarpe, tik turėjo atskirus pasitarimus. Kiti miestai buvo valdovo vedami, jie savarankiškos rolės nevaidino ir priešintis absoliutizmui negalėjo. Klaipėdą nuolat konkuravo ir slopino ją Karaliaučius. Todėl kunigaikštis vieną luomą smarkiai paspausdavo, kitą truputi privilegijuodavo ir tas jam padėdavo kovoje prieš kitą luomą, paskui kunigaikštis atsigręždavo prieš jį patį kol, pagaliau, visus įveikė. Bet dažniausia jis remdavosi dvarininkais prieš miestus. Labai retai tesiremdavo miestais. Bet toji kova buvo nelengva. Luomai nenorėjo išsižadėti savo teisės dalyvauti seimuose, dėti mokesčius; nenorėjo, kad valdininkų vietos priklausytų svetimiesiems. Todėl luomai ima smarkiai priešintis. Ypač tas pasipriešinimas smarkiai pasireiškia, kai luomai sužinojo, kad lenkų karalius atidavė Prūsus Fridrichui Vilhelmui I, Brandenburgo Kurfiurstui amžinam valdymui. Esą karalius neturėjo teisės padaryti be bajorų ir miestėnų sutikimo. Tų kovų metu miestėnų priešaky buvo Roth, o bajorų priešaky Kalkštein.

Roth buvo vienas iš žymiausiųjų Karaliaučiaus miesto atstovų. Jis turėjo didelę ir įtakingą vietą. Žmogus buvo pasiturintis, išlavintas, kietos valios. Jį vadino tribūnu, kuris moka veikti į plačiąsias mases. Nekartą jį bandė pašalinti iš vietos, suimti, bet vis nesisekdavo. Kunigaikštis ėmė ginkluotis ir ginklu Karaliaučių ruošėsi paversti sau ištikimu. Roth buvo įveiktas. Jis pabėgo į Varšuvą, pas buvusį siuzereną. Mat karalius dar šiokių tokių teisių turėjo, nes jei išmirtų esamoji dinastija, tai prūsai grįžta

karaliui. Todėl lenkų karalius dar turėjo į Prūsus įtakos. Tad ten ir Roth pabėgo. Jis tikėjosi iš lenkų karaliaus pagalbos, bet apsivylė. Vėliau manė gauti iš Švedų ginkluotų jėgų, bet ir čia apsivylė. Grįžo į Karaliaučių tuščiomis rankomis. Kunigaikštis vėl žygiavo į Karaliaučių ir jį paėmė. Taip pat suėmė ir Roth. Kunigaikštis įsakė teismui jį nuteisti mirti, bet teismas su tuo nesutiko, nes nerado tokio įstatymo. Tada jį uždarė į kalėjimą, kur jis ir mirė. Buvo prašęs kunigaikščio,kad jam dovanotų, bet nedovanojo.

Kalkšteino būklė buvo kiek geresnė.Jis buvo turtingas dvarininkas, užėmė nemaža vietų. Bajorai jį labai palaikė, net pats kunigaikštis nedrįso prie jo kibti. Kai jam gresdavo pavojus, jis bėgdavo į Varšuvą ir iš čia polemizuodavo su kunigaikščiu. Pavojui praėjus grįždavo į prūsus, jo nusikaltimus nutylėdavo ir vėl sau ramiai gyvendavo. Bet kartą per naminius karus jis buvo suimtas. Jam vėl pasisekė pabėgti į Varšuvą. Čia pagalbos negavo. Kunigaikščiui reikalaujant, užpuolė Varšuvoje kunigaikščio dragūnai, suėmė Kalkšteiną, surišo ir parvežė į Prūsus kalėjiman. Dėl to kilo tarptautinis incendentas. Berlyno kunigaikštis pasakė, kad jis nesiuntęs savo dragūnų, kad tai buvęs sauvališkas žygis. Tad jis atleido rotmistrą ir nubaudė. Bet jo vienas tarnautojas paskelbė kunigaikščio įsakymą, kur įsakoma išvogti Kalkšteiną ir išdavė paslaptį. Žinoma, tas tarnautojas buvo nubaustas, kaip valstybės išdavikas.

Dėl Kalkšteino byla ėjo 70 metų. Laikė jį kalėjime. Teismai vis neklausė kunigaikščio nuteisti jį mirti. Jis buvo kankinamas, kaip paprastai su politiniais kaliniais daroma. Ir dabar spauda praneša, kad Prūsuose yra didelis politinių kalinių kankinimas. Pagaliau, Kalkšteinas po kankinimų buvo nužudytas kalėjime, nors tai ir buvo priešinga bajorų privilegijai. Buvo galima kankinti valstietį, bet su bajorais taip elgtis buvo negalima.

Roth buvo švarus, doras, išsilavinęs asmuo. Kalkštein buvo nešvarus žmogus.

Hohenzellerių gynėjai stengėsi visa tai pateisinti aukštais valstybės tikslais. Tas valdovų veidmainiavimas, duoto žodžio laužymas, nešvarūs darbai esą pateisinami aukštais valstybės tikslais. Tenka pasakyti, kad valstybės tikslai yra atskirų asmenų tikslai, ypač valdančiųjų asmenų tikslai. Tad jokio aukštesnio valstybės tikslo nėra. Tada buvo kunigaikščio tikslas sustipréti ir viskas.

Pradėjus stipréti kunigaikščio valdžiai, buvo pakeista finansų organizacija, panaikinta luomų kasa, o įvestas kunigaikščio iždas. Tas iždas dabar buvo valdomas kunigaikščio valdininkų. Tie pinigai buvo kunigaikščio nuožiūra leidžiami. Dabar daug pinigų buvo išleidžiama laikyti kariuomenei, nes buvo įvesta nuolatinė kariuomenė. O su ta kariuomene ir luomus suvaldydavo. Kas neklausė ir nedavė

mokesčių, tą priversdavo jėga, nes dabar jau buvo pakankamai jėgos.

Taigi, dabar jau visi mokesčiai buvo koncentruojami ne luomų rankose, bet valdininkų. Todėl atsirado taip vadinamoji biurokratija. Jos pradžia buvo Brandenburge. Čia kunigaikščiai prirengdavo sau valdininkus ir vėliau perkėldavo į Prūsus. Luominė administracija buvo šalinama ir vietoj jos statoma kunigaikščio valdininkai - biurokratai. Per savo pastatytus valdininkus kunigaikštis daugiau galėjo iš Prūsų iščiulpti mokesčių. Brandenburgas labai išnaudodavo prūsus: daug imdavo iš prūsų, o maža teduodavo.

Taigi biurokratija ėmė smarkiai augti, kai įsigalėjo absoliutizmas, valdžia pasidarė centralizuota. Į provinciją buvo siunčiami valdininkai, - centro vykdomieji organai. Ypač stiprėjo biurokratija, kai Fridrichas Vilhelmas II tapo karalium ir kada Prūsų valstybės valdovas pasidarė absoliutiniu monarchu, kai nuo luomų buvo atimtos politinės teisės. Buvo įsteigtos visokios kollegijos, kurių priešaky stovėjo valdovas. Kollegijos sprendė visus gyvenimo klausimus. Jos buvo patariamasis prūsų karaliaus organas.

Jau nuo Fr. Vilhelmo laikų buvo kuriama policinė, militarinė valstybė. Imta tvarkyti privatus žmonių gyvenimas - nustatyta darbo laikas, kiek laiko miegoti, kokį valgį valgyti, kokius rūbus dėvėti ir t. t. Žodžiu, absoliutinė monarchija stengėsi reguliuoti visus gyvenimo klausimus. Buvo smarkiai didinama kariuomenė. Tam reikėjo nemaža pinigų. Tokios valstybės uždavinys buvo jos viešpatį ir jos galybę stiprinti. Tad kiekvienas valdinys turėjo taip elgtis, kad stiprintų viešpatį ir jo galybę.

Teritorija. Išmėtytų valdų jungimas į vieną, naujų valdų įgijimas derybomis, karu ir grobimu /XVIII amž. Lenkijos ir Lietuvos žemės. Teisinės jų būklės vienodinimas/.

Kurfiurstui Fr. Vilhelmui mirus 1688 m. Prūsiją sudarė šie žemės plotai: 1. Prūsų gercogystė, 2. Brandenburgas, 3. Klėvė, 4. Magdeburgas ir Pomeranija. Prūsų gercogystė buvo atskirta Vysla nuo kitų priklausančių kurfiurstui žemių. Klėvė taip pat buvo atskirta nuo Brandenburgo. Vėliau buvo užkariauta Vestfalija ir Hanoveris ir tuo būdu sujungta Brandenburgas su Klėvės gercogyste. Iš rytų buvo įgyta V. Prūsija ir todėl buvo sujungta Prūsų gercogystė su Brandenburgu. Be to, buvo įgyta Pietų Prūsija ir Silezija. Po šiaurės karo prūsai įgijo Švedijos Pomeranijos dalį. Taigi, po pirmo Lietuvos-Lenkijos padalinimo Prūsija gavo Sileziją t.y. lenkų Prūsiją be Dancigo ir Torno. Po II ir III Lietuvos- Lenkijos padalinimo Prūsija gavo Dancigą, Torną, Did. Lenkiją, Mozavija ir Lietuvos Užnemunę. Bet kai Napoleonas sumušė prūsus, tai jie pagal Tilžės taiką neteko pusės savo valstybės ploto. Vienos kongresas 1815 m. grąžino Prūsijai daug žemių, bet visų žemių ji nebeatgavo.

1866 Prūsija sujungė išmėtytus savo žemių Rytų ir Vakarų plotus, be to, užkariavo iš danų Šlezvigą - Holšteiną. Kai visi plotai buvo sujungti, tai stengtasi ir teisės atžvilgiu tuos plotus suvienodinti.

Dabar tenka plačiau apsistoti ties prūsų teritorija.

Kaip matėme, prūsų kunigaikštijos žemės buvo viena nuo kitos atskirtos. Skyrė jas didžiausi plotai ir upės. Jeigu imti Brandenburgo žemes, tai jos susidarė iš ištisos eilės salų, viena nuo kitos atskirtų. Brandenburgo kunigaikštija susidarė iš eilės saliukių, kurios buvo įterptos tarp kitų žemių. Tas buvo nepatogu ir kliudė valstybės galios augimui. Todėl reikėjo tas išmėtytas žemes sujungti į vieną plotą. Bet žemių negalima sunešti į vieną vietą. Tai reikėjo užgrobti tas žemes, tarp kurių buvo išmėtytos Brandenburgo-Prūsijos žemės. Tada susidarys vienas valstybės plotas. Geruoju nieks nenorėdavo savo žemių išsižadėti, tad reikėjo grobti.

Absoliutizmo gadynėje prasidėjo išmėtytų žemių jungimas. Viduramžiais išmėtytos žemės, - tai paprastas dalykas. Visai natūralu buvo, kad vienos šalies valdovas su savo valdininkais jodavo per svetimas žemes į kitą kraštą ir tam niekas nesipriešino. Taip iš Brandenburgo dažnai jodavo į prūsus per Lenkijos žemes. Bet absoliutizmo augimui toks išmėtymas žemių netiko. Tad imta jungti. Iš pradžios jungė prie Brandenburgo, o paskui užbaigė darbą ir XVIII amž. pabaigoje Brandenburgą sujungė su Prūsija. Kas dėl naujų žemių įgijimo būdo, tai vartojo visokias priemones, kaip antai, karus, derybas ir k.

Užkariavus nemaža žemių ir sujungus jas į vieną plotą, imta galvoti suvienodinti tų žemių ir teisinę būklę. Mat absoliutizmui buvo nepatogu, kai kiekvienas įjungtas plotas turėjo savo teisę. Be to, absoliutizmas turėjo savo paruoštus valdininkus. Viduramžiais feodalinėje sistemoje, dvarininkas buvo kartu ir valdininku. Tad jam buvo lengva žinoti savo gimtojo krašto teisę. O monarcho valdininkai buvo ruošiami visam kraštui. Todėl jie ir nepajėgtų ir negalėtų žinoti, kiekvieno krašto teisės. O be to, absoliutizmas suprato, kad tik tada bus stipri valdžia ir vieninga tauta, kai visoje šalyje veiks vienoda teisinė sistema. Todėl ir buvo stengiamasi kiek galima vienodinti įvairios teisinės sistemos.

Gyventojai. Luomai. Bandymai atgauti politines privilegijas XVIII amž. pradžioje. Absoliutizmas ir bajorai. Socialės bajorų privilegijos. Bajorų dvarai - bajorams, bajorų pirmenybės karo ir pilietinėje tarnyboje, bajorų dvarininkų - sodžiuje. Kreditas bajorams.

Gyventojų tarpe aiškiai dar reiškėsi viduramžinės santvarkos liekanos - luomai. Buvo trys luomai: 1) bajorai, 2) miestėnai ir 3) baudžiau-

ni kai - valstiečiai. Svarbiausias luomas buvo bajorai tikriau dvarininkai. Bajorai duodavo biurokratus valdininkus. Jie užimdavo geriausias vietas kariuomenėje ir administracijoje. Be to, jie klausė tik aukščiausiojo teismo.

Taigi, viduramžiais kiekvienas luomas sudarė beveik atskirą valstybę, gyveno atskiru gyvenimu, jungė tarpusavy juos viešpats, bet ir jis nuo luomų priklausė. Stiprėjant absoliutizmui, valdovas stengėsi nuo luomų įtakos pasiliuosuoti. Jis ima naikinti luomų privilegijas. Bet bajorai absoliutizmo gadynėje liko viešpataujantis klodas. Tad ir teisių jiems buvo daugiau palikta, negu kitiems luomama. Tos teisės buvo nustatytos privilegijose ir įtrauktos į XVII amžiaus „Landrechtą". Bajoras atsirasdavo gimimu, kunigaikštis galėdavo ir šiaip valdinį įbajorinti.

Buvo likę ir kiti luomai, kaip miestėnai, valstiečiai, bet visos jų politinės teisės išnyko. Jų darbas - rūpintis ekonominiu gyvenimu ir pildyti tą, ką reikalauja kunigaikštis per savo valdininkus.

Luomai nenorėjo lengva širdimi išsižadėti savo politinių teisių. Priešinosi Brandenburge ir Prūsijoje, bet valdovo jėgai teko nusilenkti. Vieną luomą, būtent, bajorus už politines teises kompensavo socialinėmis. Dabar daugiau, negu pirma buvo atiduoti neribotai bajorų valiai valstiečiai - baudžiauninkai. Tas buvo pirma padaryta Brandenburge, bet toji tvarka perėjo ir į Prūsiją. Jeigu pirma kunigaikštis galėjo kištis į reikalus kilusius tarp dvarininkų ir jų valstiečių, dabar jis kuo mažiausia į šį reikalą besikišdavo. Jis dabar kalbėjo į valstiečius per jų ponus, atidavė valstiečius pilnam ponų teismui, globai ir nuožiūrai.

Taigi, bajorai neteko politinių teisių, bet užtai buvo praplatintos socialinės teisės. XVIII amž. pradžioje buvo bandymų grįžti, atgaivinti kaip nors politines to luomo teises.

Absoliutizmas rūpinosi, kad bajorai, kaip dvarininkai, nenukentėtų. Tad jie laimėjo, kaip dvarininkai. Ir štai kuo. Didinant absoliutizmo jėgas dauginant militarizmą, reikalinga nuolatinei kariuomenei vyrų, maisto, drabužių, reikalinga šiaip valdininkų - biurokratų. O nuolatinė kariuomenė buvo samdoma tada iš svetimšalių. Dabar bajorai ima duoti savo valstiečius į kariuomenę. Dvarininkai turėjo savo dvarus ir buvo kartu karininkais. Karininkai kartu ir ūkininkavo. Pulko vadas buvo kartu ir savo ūkio vedėjas; jis duodavo savo kareiviams ginklų, o iš savo dvaro duoda drabužį, maistą ir t.t. Dvarininkas - karininkas gaudavo iš iždo už save ir savo žmones gerą atlyginimą. O vasarą dvarininkas _ karininkas paleisdavo kareivius valstiečius ūkio darbams. Vasarą valstiečiai dirbdavo dvarininko ūkio darbus ir dar savo pavaldžių. Už tai jie

valdydavo žemės sklypus. Dvarininkų autoritetas dėl tokių kombinacijų nenukentėdavo.

Kaip kare, taip ir civilinėse tarnybose bajorams buvo duodamos pirmenybės. Būdavo atsitikimų, kad kunigaikščiai budavo konflikte su bajorais. Tada jie norėdavo pakviesti į valdininkus miestėnus. Tos pastangos ėjo ilgą laiką. Bajorai tam priešinosi. Valdininkui reikalingas tam tikras pasiruošimas savo darbui. Bajorai turėjo geresnes sąlygas ir jie galėjo geriau pasirengti valdininko karjerai. Naujieji valdininkai turėjo nemaža darbo įdėti, kad persiimtų naujas idėjas ir įgytų platesnį mokslą. Bet, kai buvo pradėta imti valdininkai iš miestėnų, tai miestai duodavo gana gerus raštininkus valdininkus. Laikui bėgant, miestai davė labai daug biurokratų - valdininkų. Mat miestėnai buvo paklusnesni valdovui. Bajorais nevisuomet galėjo kunigaikštis pasitikėti. Jei bajorai imtų priešintis kunigaikščiui, tai valdovas galėjo apsieiti be jų, nes turėjo pakankamai miestėnų - valdininkų.

Laikui bėgant bajorai užimdavo aukščiausias valdininkų vietas. Žemesnės vietos, kurios buvo menkiau apmokamos, bet reikalavo daugiau darbo, galėjo tekti ir nebajorams. Valdovas norėjo, kad valdininkai būtų imami iš bajorų ir nebajorų. O jei valdininkai būtų buvę imami tik iš bajorų, tai reiškia, kad valdovas nebūtų galėjęs paimti tuos žmones, kuriuos jis turėjo ir kurie jam atrodė tinkami. To prileisti viešpats, siekiąs pilno absoliutizmo, negalėjo. Kunigaikštis galėjo paskirti savo tarnautojais ir nebajorus. Pastaruosius jei jis norėjo, galėjo įbajorinti. Valdovo artimi žmonės patekę į bajorus - buvo įbajorinti.

Berlyno viešpačiai su įbajorinimais darydavo įvairias kombinacijas. Jie padarydavo bajorais visus savo artimus žmones už gryną asmens patarnavimą. Taip valdovai savo laikinąsias žmonas įbajorindavo, padarydavo grafienėmis, laikinųjų žmonų vaikus taip pat įbajorindavo. Taip pat įbajorindavo gabius žmones, kurie atsižymėjo savo gabumais. Toks Gethe, kuris buvo mažai žinomas publikai, buvo įbajorintas. Taip pat ir Šileris, kariuomenės gydytojas, buvo įbajorintas ir pasidarė von Šiller. Prūsų valdovai norėdami pasigirti, žymiuosius asmenis, įbajorindavo, bet šiaip juos rečiau tebajorindavo, negu savo mylimuosius.

Bajorų privilegija buvo turėti baudžiauninkus. Kiti luomai budžiauninkų turėti negalėjo. Valstiečiai buvo žiauriai eksplotojami. Bajoriškieji dvarai tik bajorams tegalėjo būti skiriami. Prūsuose skiriant dvarus buvo žiūrima ypatingų privilegijų ar teisių. Tokių bajoriškųjų dvarų valdytojai turėjo ypatingų teisių į apylinkės gyventojus. Jie turėdavo administracines teises į baudžiauninkus. Toks dvarininkas būdavo vietos viršaitis. Jam priderėjo ir kitos teisės

medžioklės teisė. Bajorams, tik su tokiomis teisėmis, tegalėjo priklausyti bajoriškieji dvarai. Miestėnams buvo draudžiama įgyti dvarus, o jei ir įsigyja tai turi parduoti.

Taip pat ir kredito klausimuose bajorai turėjo lengvatų. Dabar Vokietijoje ypatingai buvo rūpinamasi dvarais. Jeigu kas pažįsta prūsų istoriją, tai žino, kad Prūsuose galingiausias klodas yra dvarininkai. Taip buvo prieš karą ir taip yra po karo. Po karo jų dvarų nieks nelietė. Jie ir po karo turi privilegijų. Jie gamina aukščiausius valdininkus ir karininkus. Palikus senuosius karininkus, pasiliko ir senosios įstaigos ir dvarai. Suprantamas daiktas, kad karui pasibaigus ir revoliuciniam judėjimui atslūgus, vėl atsigavo bajorai - dvarininkai. Istoriškai žiūrint didelių pakeitimų to, kas buvo anais laikais, dabar nėra. Tik ūkio sąlygos pasikeitė.

Anais laikais kreditas bajorams buvo duodamas lengvesnėmis sąlygomis, negu kitiems. Bajorai lengvai gaudavo iš valstybės kreditą. Kiek sunkiai galėjo gauti kreditą laisvieji valstiečiai, tiek lengvai buvo duodamas bajorams. Jiems duodavo kreditą žemesniais procentais ir geresnėmis mokėjimo sąlygomis. Jei bajoras neįstengia pamokėti paskolos, tai iš jo neskubindavo ieškoti. O nemaža jiems duodavo ir šiaip pašalpų. Tada junkeriai dvarininkai turėjo didelės lengvatos. Ir dabar jais nemažai rūpinamasi.

5 b) Miestai ir miestėnai. Miestėnų luomas. Prekyba, pramonė, miestų bendrovės ir gildės. Germanizacija miestuose. Mokesčiai. Valstybės kontrolė, savivaldos mažinimas.

Brandenburgo miestų teisės buvo siaurinamos. Jie neteko daug teisių. Mat absoliutizmas negali pakęsti miestų, kurie turi plačias savivaldybes teises. Tai ir jis siaurino miestų savivaldybių teises. Toji tendencija ėjo pamažu ir į Prūsiją. Kas buvo padaryta Brandenburge, stengdavosi perkelti ir į Prūsiją. Nedaug tebuvo prūsuose miestų, kurie turėjo didelės ekonomines reikšmes. Žymus miestas buvo Karaliaučius, mažiau reiškė Tilžė. Miestuose gyveno tam tikras luomas vadinamas miestėnais. Jie sudarė atskirą luomą, tokį pat, kaip bajorų, tik jų buvo kitokios teisės ir prievolės. Jų teisės buvo smulkiai nustatytos ir surašytos „Allgemeine Landrechte". Šis rinkinys yra padaras ištisų amžių, kuris buvo kodifikuotas ir išleistas 1620 m. Ten yra pasakyta, kas gali būti miestėnais ir koks jo užsiėmimas. Miestėnai yra tie, kurie nepriderėjo nei prie bajorų nei prie valstiečių luomų. Toliau „Landrechte" yra išaiškinta, kas gali nustatyti prie miestėnų priderėjimą. Nustatyta miestų bendruomenės. „Allgemeine Landrecht" yra gana platus rinkinys, užima apie pustrečio tūkstančio straipsnių. Bet ten ne visi dalykai yra surišti su luomų reikalais.

Absoliutizmas pasižymėjo tuo, kad jis stengėsi nustatyti amži-

nas normas ir norėjo normuoti ir privatų žmonių gyvenimą. Biurokratams valdininkams atrodė, kad esamoji santvarka yra amžina, kad tie socialiniai pagrindai, kurie atsirado jų gadynėje, bus amžini, tik reikia tą įamžinti. Bet laikas bėgo - viskas griuvo.

Jeigu žiūrėti miestėnų - verteivų gyvenimą, tai jie buvo organizuoti į tam tikras bendromenes. Pirkliai turėjo savo gildijas, amatininkai turėjo amatų bendruomenes. Kiekvienai nustatytai profesijai buvo savo organizacija. Tos profesijos žmonės priklausė savo organizacijai, iš kurios sunkiai galėjo išeiti. Norint išeiti iš bendruomenės reikalinga buvo duoti tam tikras pareiškimas. Išėjimas iš organizacijos buvo nepageidaujamas. Jei tėvas buvo amatininkas, tai ir vaikas turėjo tėvo amatą sekti. Laisvo vystymosi jungimosi čia buvo kuo mažiausia. Vyriausybė visa tai griežtai prižiūrėjo ir viską atatinkamai tvarkė. Prekyba miestuose buvo jau gerokai pakilusi. Prie to prisidėjo iš Prancūzijos išvytieji hugenotai. Tikybinis fanatizmas iš Prancūzijos išvijo hugenotus, ir šių dalis apsigyveno Prūsijoje. Jie buvo turtingi ir energingi ir todėl nemaža prisidėjo prie Prūsijos prekybos ir pramonės išplėtimo.

Pramonė ypatingai plėtojosi Fridricho II laikais t.y. 18 amž. vidury. Čia buvo prisilaikoma Kolbero sistemos.

Jeigu žiūrėti tautinio sąstato, tai čia neiškarto pasiekta miestuose vokiškumo. Ilgą laiką germanizacija nebuvo pasiekta. Tvirtinimas, kad jau tuo laiku miestai buvo vokiški, neatatinka tikrenybę. Miestų sovokietiejimas - tai vėlesniųjų laikų reiškinys. O senesniais laikais dar to nebuvo. Tada pastebima sunkios kovos su svetimais nevokiškais gaivalais. Vokiečių ateiviams teko susidurti su prūsais, su gyventojais, kurie kalbėjo prūsiškai. Taip pat teko susidurti su lenkais, kurie ėjo iš pietų, ir kilo nuo Vyslos. Jau ir ordino laikais ir kunigaikščių laikais smarkiai buvo kovojama su prūsais. Prūsų vyriausybė visur palaikė ateivius vokiečius, juos visaip privilegijavo. Net jau XIV ir XV amž. buvo draudimų, - nepriimti prūsus į miestus.

Tokia politika buvo nuosaikiai ir planingai vedama. Miestai buvo nedideli ir todėl pavykdavo įjuos neįsileisti nevokiško gaivalo. Buvo kovojama netik su prūsais, bet ir su lenkais ir su lietuviais, kurie veržėsi į miestus. Juk paprastai visuomet iš sodžiaus plaukia į miestus. Kitaip miestai išnyktų, jei iš kaimo naujo elemento neatplauktų į miestus.

Bijodami lietuvių antplūdžio, smarkiai kovojo ir prieš juos. XVII amž. Karaliaučiaus magistratas buvo nutaręs neįsileisti lietuvių, kad jie neišmoktų amatų, nesiverstų prekyba. Bijojo, kad jie apsigyvenę Karaliaučiuje gali išstumti vokiškąjį elementą. Dėl kalbamosios priežasties nemaža lietuvių apsigyveno Karaliaučiaus prie-

miesčiuose. Iš ten juos išstumti negalėjo. Germanizacija buvo vedama neįsileidžiant į miestą lietuvių, o lietuviškai kalbančiuosius stengtasi suvokietinti. Todėl ir dabar Karaliaučiuje yra daugybė žmonių su lietuviškomis pavardėmis. Matyti, kad jie buvo atvykę iš Lietuvos ir ten ištautėjo. Tarp vokiečių čiabuvių buvo nelygi teisinė būklė. Vokiečiai turėjo daugiau teisių. Bajorai mokėjo karo mokesnį, o miestai pferdegeld - netiesioginius mokesčius ir akčyžes. Be to, miestėnai mokėjo daug tokių mokesčių, nuo kurių buvo laisvi bajorai. Taip pat karo reikalams miestėnai mokėjo didelius mokesčius. Tai buvo Lehnpferdgeld ir akčyžes.

Dėl savivaldybės jau kalbėjom, kad absoliutizmas mažino savivaldybės teises. Galima dar pridėti, kad miestai leisdavo sau statutus, kurie nustatė vidujinę miestų tvarką ir organizaciją. Vėliau miestų priimtieji statutai turėjo būti patiekti tvirtinti policijai ir tik po to galėjo būti skelbiami.

Valstybė buvo kontroliuojama valdovo valdininkų. Absoliutizmas negalėjo daleisti, kad kas nors kitas galėtų kontroliuoti valstybės eigą. Tik valdovo valdininkai darydavo revizijas ir apie pasekmes pranešdavo valdovui.

Valstiečiai. Laisvieji, baudžiauninkai, pririštieji prie žemės ir galintieji keltis. Baudžiauninkų priedermės į dvarą, teisės į žemę domėnuose; jų priedermės valstybei. Valstiečių gyvenimas /1749 m. draudimas išvyti ir t.t./ Valstiečių atleidimas domėnuose sutartimi /XVIII amž. baig. ir XIX amž. pradžioje/.

Valstiečių buvo įvairių rūšių. Laisvieji valstiečiai buvo tie, kurie nedavė duoklės ir neėjo lažų. Jie buvo laisvi nuo lažų ir duoklės. Todėl vadinosi laisvais valstiečiais.

Baudžiauninkai turėjo eiti lažų dvare ir mokėti duoklę. Baudžiauninkai tarpusavyje taip pat buvo nelygūs. Vieni jų buvo 1/ pririšti prie žemės jie negalėjo keltis be pono leidimo. Jei ponui nereikalingas, kuris baudžiauninkas, tai tik tada jis gali kitur keltis. Kita rūšis baudžiauninkų 2/ galėjo laisvai keltis į kitas vietas.

Baudžiauninkų priedermės į dvarą buvo eiti dvarui lažą ir duoti duoklę.

Dėl karaliaus domėnų buvo abėjonių. Neaišku buvo, ar domėnus išnuomuoti nuomuotojams su visais valstiečiais, ar valstiečiams duoti iš domėnų žemės sklypus, o jie užtai turėjo mokėti čyžę. Tuo buvo naikinami lažai. Toks bandymas labai prigijo. Bet dvarininkai ir duoménų nuomuotojai pakėlė triukšmą ir todėl ši ūkio forma buvo panaikinta, o grįžta prie senojo baudžiavos ūkio.

Taigi, kai Fridricho Vilhelmo I laikais buvo valstiečiai domėnuose atleisti nuo baudžiavos, tai jie turėjo mokėti čyžę ir turėjo teisės valdyti gautus iš domėnų sklypus.

Valstiečių priedermės valstybei buvo mokėti mokesčius. Nors bajorams ir buvo sustiprintos jų socialinės teisės, ypač į valstiečius, bet vis delto, bajorai negalėjo būti pilni valstiečių viešpačiai, nes valstiečiai sudarė mokesčių mokėtojų klodą. Tad juos reikėjo ginti. Taip 1749 m. įst. negalėjo dvarininkas išvyti valstiečio iš gyvenamosios vietos. Be to, iš valstiečių buvo imama rekrūtai kariuomenei. Valstiečio žemė pagal to įstatymo negalėjo būti sumažinta, ponas privalo nelaimėje palaikyti savo valstietį, padėti jam įsikurti, jei dar neįsikūrė, turi rūpintis auklėjimu savo valstiečių vaikų ir t.t.

XVIII amž. ėmus plėstis merkantelizmo sistemai, imta galvoti apie baudžiavų naikinimą. Norint pakelti pramonę, reikia daug laisvų rankų. Tad didieji dvarininkai ir domėnai ima sutartimi atleidinėti valstiečius, kad šie eitų į fabrikus. Bet šiaip viešai tas klausimas - panaikinti baudžiavą, nebuvo keliamas, nes bijota pajudinti esamieji pagrindai. Tad XVIII amž pabaigoje ir XIX amž. pradžioje valstiečiai domėnuose buvo galima atleisti tik sutartimi. Baudžiava Prūsijoje buvo panaikinta tik 1807 metais, kai Napoleonas sutruškino baudžiauninkų Prūsiją ir atnešė revoliucinės laisvės idėjas.

Viešpats. Hohenzolernai. Sosto paveldėjimas /šeimos įstatymas/. Prūsų suvereniteto įgijimas; luomų, ypač bajorų pasipriešinimas; Lenkijos pagalba. Prūsų karalius /1701/. Karaliaus teisės ir priedermės.

Vyriausybė priklausė viešpačiui, vienam asmeniui. Jis valdė iš Dievo malonės, prieš mieką neatsakė. Tokia anais laikais viešpatavo pažiūra. Valdovas atsakė tik prieš Dievą. Bandymai iš liaudies pusės suvaržyti valdovą, buvo priešinga naturaliai ir Dievo įvestajai tvarkai.

Brandenburge įsigalėjo Hohenzolernų šeima. Ji turėjo bendrų įstatymų apie krašto valdymą, bet nebuvo bendro įstatymo apie sosto paveldėjimą. Todėl vienas iš tos dinastijos išleido konstituciją ar įstatymą savo šeimai, o vėliau tas reikalavimas pasikartodavo testamentuose. Tai ir buvo šeimos įstatymas, pagal kurio ėjo paveldėjimas. Toks principas - tai absoliutizmo reiškinys, kada valstybės paveldėjimo klausimą, o kartu ir santvarkos klausimą, nustato viešpačiai savo naminiais aktais. Čia aiškiai nustatyta. Atrodė, kad valstybė, tai valdovų šeimos dalykas, lyg valstybė būtų - tai jis. Tame įstatyme buvo nustatyta, kad paveldi vyriausias sūnus ir vyriausiajam sūnui pridera valstybė.

Prūsai buvo sujungti personaline unija su Brandenburgu. Brandenburgo kunigaikščiai, kurie buvo kartu ir Prūsijos kunigaikščiais, turėjo nevienodą valdžią prūsuose ir pačiame Brandenburge. Branden-

burge jie buvo neriboti viešpačiai, nors jų suverenumas buvo kartais ribotas. Mat Brandenburgas buvo Šv. Romos Imperijos dalis, todėl suverinitetas priklausė Imperijai. Bet šiaip Brandenburgas nebuvo suvaržytas, nes į jo vidaus reikalus imperatorius nešikišdavo. Prūsuose, kol jie priklausė Lenkijai vasalo teisėmis, apie suverenitetą netanka kalbėti. Bet kaip pasiliuosavo iš lenkų karaliaus vasaliteto, tai įgijo suverenumą. Bet ir tai su sąlyga, nes jei Hohencolernai išmirtų, tai Prūsija grįžtų karaliui. Brandenburgo kunigaikščiai siekė pilno suvereniteto kaip pačiame Brandenburge, taip ir Prūsuose. Prūsų bajorai tam buvo priešingi, nes bijojo prarasti turimąsias teises ir nenorėjo, kad prūsai nustotų nepriklausomybės. O be to, jie negalėtų skųstis Lenkijos karaliui dėl blogo valdymo. Naturaliu sąjungininku toje kovoje iš pradžios buvo lenkų karalius. Lenkų pagalba iš pradžios buvo didesnė, bet šiaip per daug aktualiai į tuos reikalus nesikišdavo. Todėl bajorai buvo pergalėti ir kunigaikštis panorėjo pasidaryti pilnu suverenu ir karalium. Juk karaliaus titulas didesnis, negu kunigaikščio. Ir suvažiavimuose karalius buvo didesnėje pagarboje laikomas ir minkštesne kėdė jam buvo duodama. O prūsai jau buvo pakankamai stiprūs. Tai kaip dabar reikėjo įgyti tą karaliaus titulą? Buvo nemaža kliūčių. Pasidaryti Brandenburgo karalium, reikėjo gauti sutikimą Šv. Romos Imperijos. Reikėjo gauti Austrijos imperatoriaus pritarimą, nes Brandenburgas buvo dalis imperijos. O iškelti vieną imperijos dalį - nepatogu. Todėl žinovai patarė kunigaikščiui pasidaryti prūsų karalium, o ne Brandenburgo. Prūsai priklausė imperatoriui. O prūsuose kunigaikštis buvo suverenas. Tad jis ir nutarė pasidaryti prūsų karalium ir vainikavosi 1701 m. Karaliaučiuje. Nuo to laiko visi Prūsijos karaliai vainikavosi Karaliaučiuje.

Karalius buvo vienintelis įstatymų leidėjas, taip pat leido bendrus policijos įstatymus. Jis buvo vyriausias valstybės teisėjas. Jam priklausė teisė tikrinti teismo mirties sprendimus. Turėjo patvirtinti sprendimą, kur bausmė iki gyvos galvos. Karaliui priklausė vykdomoji valdžia, išorinis valstybės gynimas, jis buvo karo vadas. Jam priklausė teisė skelbti karą ir daryti taiką. Jis leisdavo pinigus, nustatydavo mokesnius, kontroliuodavo visų viešųjų organizacijų veikimą. Taip pat jam priklausė teisė vesti užsienio politiką.

Administracija. Jos uždaviniai. Didinimas gyventojų skaičiaus /savo, svetimų, laisvų ir nelaisvų viliojimas be skirtumo tautos ir tikybos; prancūzų hugenotai, Salzburgo ateiviai ir t.t./ Kolonizacija, gerbūvio kėlimas, merkantilinė politika.

Administracijos uždavinys buvo palaikyti valstybėje tvarka, didinti viešpačio galią ir didinti gyventojų skaičių.

Tais laikais valdžia buvo ypatingai susirūpinusi gyventojų skaičiaus didinimu. Tada manyta, kad didžiausias turtas tai gyventojai. Todėl gyventojai buvo į šalį visokiais būdais traukiami. Ð savo gyventojus stropiai prižiūrėta, kad jie nebėgtų į svetimas šalis, kad ligos,marai nenaikintų. Prūsuose kartais užeidavo epidemija ir išnaikindavo gyventojų minias. Tada pasilikdavo tuščios neapgyventos vietos. Todėl vyliodavo kitų šalių gyventojus. Monarchai laikydavosi to principo, kad kitų valstybių vylioti gyventojus yra geras dalykas ir taip daryti galima, bet kai kiti vylioja jo gyventojus - tai blogas ir smerktinas dalykas. Jie siųsdavo pas savo kaimynus agentus, kurie vyliodavo žmones. Agentai buvo gerai apmokami. O parvyliotiems žmonėms duodavo geresnes sąlygas, negu jie savo tėvynėje turėjo. Įvykdavo gyventojų pasikeitimas: prūsų gyventojai baudžiauninkai ir laisvieji bėgdavo į kaimynus, iš kaimynų bėgdavo pas prūsus. Kadangi priviliuoti galima tik geresnėmis sąlygomis, tai abi šalys stengdavosi viena kitą pralenkti dosnumu. Nauji gyventojai atvykę į prūsus gaudavo keletą metų laisvų, per tą laiką nemokėdavo mokesčių. Galėdavo apsigyventi tuščiose patalpose. Padėdavo ateiviams įsitaisyti ir t.t. O įsitaisęs ūkininkas jau nebebėgs, nemes savo trobesių. Tada jau galima jį paspausti ir reikalauti mokesčių.

Buvo viliojama be jokio skirtumo - neatsižiūrima nei į tikybą nei į tautybę. Tada vyravo pažiūra, kad juo didesnis krašte gyventojų skaičius, tuo kraštas turtingesnis. Anais laikais mažiau rūpinosi teritorijos praplėtimu, negu gyventojų skaičiaus didinimu. Viduramžiais ir vėlesniais laikais valstybės turtą sudarė ne žemė, bet žmonės, darbininkai. Ir buvo viliojama neatsižiūrint ar laisvas ar baudžiauninkas ir kokios viliojamasis tikybos.

O prancūzijoje, kai prasidėjo tikybiniai persekiojimai, prancūzų hugenotai bėgdavo į prūsus. Nemaža jų čia atėjo. Nauja žemė prancūzams atrodė lyg išganymo žemė.Ir bėgo čia daugiausia sveikiausis, energingasis ir gabusis elementas, nes dažniausia toks elementas savo krašte yra persekiojamas. Prūsuose dėl tikybos jų nepersekiojo. Dar jiems leido turėti savo kunigus ir bažnyčias. Taip pat leisdavo turėti savo pradedamąsias mokyklas ir kalbėti prancūziškai. Laikui bėgant jie Prūsuose ištautėjo ir pasidarė vokiečiais.

Jie gyveno sodžiuose ir miestuose. Nemaža jų buvo Berlyne. Jų tarpe nemaža buvo amatininkų, pramoninkų, pirklių, ko prūsams labai reikėjo. Nemaža ateivių apsigyveno Prūsuose nuo Zalcburgo. Administracijos dalykas buvo ieškoti žmonių ir vesti krašte planingą kolonizaciją . Kartais agentams, kurie priviliodavo kolonistus, buvo duodamas atlyginimas, kartais tie agentai tarp ateivių pasidarydavo šaltyžiais.

Kad daugiau galėtų privilioti ateivių, reikėjo kelti vietos

žmonių gerbūvį. Todėl duodavo gyventojams kartais pagalbos, kad šie geriau įsitaisytų, stipriau ekonominiai laikytųsi, galėtų duagiau ūkio produktų pagaminti. Tuo atžvilgiu absoliutizmas smarkiai skyrėsi nuo kitų gadynių. Jis suprato, kad nepakėlus gyventojus, jie nebus ekonominiai produktingi.

Absoliutizmo gadynėje įsivyrauja merkantilistinė politika. Norima daugiau krašte pagaminti ir daugiau į užsienį išvežti, o mažiau įvežti. Tai yra norima, kad prekybos balansas būtų aktyvus. Dabar mažiau rūpinamasi miesto savivaldybėmis, o net jos siaurinamos, o daugiau kreipiama dėmesio į prekybą ir pramonę. Viską stengiamasi pagaminti savo krašte ir išvežti į užsienį. Gaminta net tokius daiktus, kur naturalios dirvos tai pramonės šakai nebuvo pav. šilkai. Kai kuriems gaminiams buvo nustatytos dirbtinos kainos, nes tuo norėta palaikyti pramonę. Kai kurių gaminių turėjo tam tikrą kiekį pirkti valdininkai, žydai ir k. nebuvo atsižiūrima reikia jų pirkėjui ar nereikia. Pirkėjui, jei nereikėjo jų, buvo leidžiama tas prekes parduoti.

Fridrichas Did. pats aktyviai dalyvavo pramonėje. Jis atleisdavo nuo baudžiavos baudžiauninkų, kad tuo duotų fabrikams laisvų rankų.

Padalinimas provincijomis, departamentais, pavietais.

Absoliutizmas pasistengė pertvarkyti ir patį valstybės aparatą. Ligi to laiko prūsų valstybė susidėjo iš atskirų karaliaus valdų . Tos valdos buvo išmėtytos ir tvarkėsi kiekviena savąja teise. Teisės vieningumo nebuvo. Tad absoliutizmas ėmė jungti išmėtytas žemes ir vienodinti valdymą teisės atžvilgiu. Kai kraštas jau buvo sujungtas į vieną plotą, tai tas plotas buvo padalintas į tam tikrus valdymo rajonus. Provincijos sudarė valstybės dalis. Buvo stengiamasi kiek galima, kad provincijos turėtų savo istorinių savitumų ir sudarytų didesnį kompleksą. O provincijos buvo dalinamos į departamentus. Departamentai buvo dalinami į pavietus. Kiekvieno šio administracinio padalinimo priešaky stovėjo tam tikras organas arba valdininkas.

Centre: Karalius, Ministerija. Ministerijos žinybos /Departamentai: daiktiniai ir provinciniai/. Slaptoji/Valstybės/ Taryba, Generaldirektorija /1723/; provincijoje: Karo-Ūkio Rūmai /1723/ - Kontrolė. Fiskalas /„viešpaties akis ir ausis"/.

Valdymo organo priešaky stovėjo karalius. Jis stovėjo ir tų organų priešaky, kurie susidarė istoriniai ir tarp savęs nebuvo sutapę. Ministeriai tai buvo karaliaus valdyme padėjėjai. Kartais ministerija yra vadinama visa kolegija. Ministeriją sudarė visi tarnautojai, kurie yra po karaliaus valdžia. Ministerijų dalyviais bus ministeriai. Dabar ministeriai yra valdytojai teritoriniu ar admi-

nistraciniu atžvilgiu. Ministerijos priešaky stovi ministeris. Pas juos ministerijoje buvo keletas ministerių. Ministerijoje buvo keletas žinybų arba departamentų. Departamentai dalinosi į daiktinius ir provincinius. Tie departamentai, kurių žinioje buvo tam tikra teritorija - provincija, vadinosi provinciniais. O tie departamentai, kurių žinioje buvo tam tikras daiktas ir yra visoje valstybėje pav. mokesčių departamentas, tai vadinosi daiktiniais departamentais. Tarp tų departamentų būdavo konfliktų. Reikėjo tam tikro organo, kuris tuos konfliktus rištų. Priešaky tų organų, kuris juos visus jungė, buvo Slaptoji Valstybės Taryba. Slaptoji ji buvo gal būt todėl, kad tas organas susidarė iš artimiausių karaliaus tarėjų. Į ją įėjo artimiausi karaliaus žmonės, ministeriai pasiuntiniai, ir įvairūs departamentų valdininkai. Slaptoji Taryba buvo patariamasis organas prie valdovo. Jis svarstydavo karaliaus pasiūlymus. Iš jos vėliau išsivystė: 1. Kabineto ministerija, 2. General-Direktorija, 3. Justitz Ministerija.

General-Direktorijai priklausė finansų ir vidaus reikalai; ir ypač policija.

Nuo 1723 m. kiekvienos provincijos priešaky buvo Karo-Ūkio Rūmai. Jų priešaky buvo Oberprezidentas. Tai buvo kollegialinis organas ir susidėjo iš dviejų rūmų - karo ir ūkio /domėnų/. Šiam organui priklausė visos provincijos valdymas. Karo-Ūkio Rūmuose dar buvo keliolika direktorių, tarėjų, assesorių ir referandarų. Provincijos rūmams priklausė viskas beveik tas pats, kas ir General-Direktorijai didesniame plote.

Finansų srityje buvo savo rūšies kontrolė - pavietose mokesčių rinkimą ir valdymą prižiūrėjo tam tikri komisarai.

Fiskalas - tai buvo karaliaus ausys ir akys. Ypač mažinant savivaldybes fiskalai prižiūrėdavo viską, ypač kas buvo surišta su finansais, žiūrėdavo ar nėra nusikaltimų ir viską pranešdavo karaliui.

6 b) Valdininkai - naujas klodas, profesinė klasė; jų kilimas ir prirengimas; materialė ir teisinė valdininkų būklė, alga, atleidimas. Įsigalėjimas valstybėje, XVIII amž. bajorų vyravimas jų tarpe, ypač gi kariuomenėje.

Valdininkai tai nuolatiniai valstybės tarnautojai, kurie ima iš valstybės algą, kurie tą ką gauna ar surenka kaip valdininkai, atiduoda valstybės iždui. Iždas jiems duoda atlyginimą, kitaip tariant ryšio nėra tarp tų pinigų, kuriuos jie gauna eidami savo pareigas ir tos algos, kurią jie asmeniniai gauna. Kartais jie gali surinkti daugiau pinigų, negu jiems moka algas, kartais mažiau, bet vistiek jie vienodą algą gauna. Jiem alga duodama todėl, kad galėtų gyventi. Absoliutizmo valdininkai skiriasi nuo feodalinės gady-

nės valdininkų. Atsiradus absoliutizmui, atsiranda naujas klodas, tai valdininkai, kurie priklauso nuo paties viešpačio, bet jie nėra surišti ir priklausomi nei nuo vieno nei nuo kito luomo. Viduramžiais valdininkas buvo kartu ir dvarininkas-feodalas ir jis į savo tarnybą žiūrėjo, kaip į pajamų šaltinį ir kaip į nuosavą daiktą. Absoliutizmo gadynėje išsidirbo atskiras valdininkų klodas, atskira profesinė klasė, kuri savo darbui turėjo atatinkamai pasiruošti. Tik valdininkų klase remdamasis absoliutizmas galėjo sustiprėti ir išaugti. O feodalinės gadynės valdininkai - bajorai priešinosi absoliutizmo sustiprėjimui. Dabar valdininkai buvo paklusnūs absoliutizmui, stiprino ir kėlė jo galybę.

Valdininkai buvo imami iš bajorų. Jie buvo atatinkamai mokinami. Turėjo būti mokinami ir auklėjami ta prasme, kad viešpačiui visi turi būti paklusnūs, turi stiprinti viešpačio galią. Viešpats turėjo visus kontroliuoti. Valdininkais viešpats pasitikėti negalėjo. Viešpačiui turėjo būti viskas raštiškai pranešama. Tada yra galimybės tikrinti. Kad valdininkai tinkamai galėtų savo darbą dirbti, galėtų prideramai susirašinėti, tai jie turėjo būti tam darbui gerai paruošti, išlavinti. Buvo ruošiami atatinkamose mokyklose ir universitetuose. Viešpačiui buvo pranešama mokinių-valdininkų elgesys.

Valdininkai buvo daugiausiai imami iš vidutinių klasių - bajorų ir miestėnų. Turtingieji dvarininkai nenorėjo eiti į valdininkus, nes valdininko alga nepatenkino jų. Jie gyveno prabangoje, o valdininkai turėjo kukliai gyventi, nes algos buvo nedidelės. O be to, turtingieji nebūtų patenkinti karalium, o vidutinio turto žmonės buvo palankesni viešpačiui.

Karalius norėjo susidaryti tokį klodą valdininkų, kurie gyventų kukliai, ištikimai tarnautų viešpačiui, kad neturėtų ryšių su kitais klodais ir kad nebūtų paperkami. Prūsų karaliai smarkiai kovojo su kyšių ėmimu, su papirkimais. Už šiuos dalykus buvo smarkiai baudžiama. Daugelį valdininkų, ypač pradžioje, atleisdavo, kaip netinkamus..

Taigi valdininkų klodas nesudarė atskiros klasės, gyveno iš gaunamos algos, priklausė nuo paties viešpačio . Materialiai jie buvo kukliai aprūpinti, turėjo gyventi susispaudę. Teisinė jų būklė buvo tokia, kad juos viešpats galėjo ir be priežasties atleisti iš tarnybos. Tarnaudami turėjo teises gauti algą, kuri buvo nedidelė.

Nors ir tokia valdininkų būklė buvo vis dėlto jie įsigalėjo valstybėje. Ir štai kodėl. Absoliutus monarchas turi viską vienas žinoti ir viską kontroliuoti. Bet vienas žmogus to padaryti negali, nes jam nei laiko nei jėgų neužtektų. Jis viską žiūri ir kontroliuo-

ja, ne tiesiog, bet per savo valdininkus. Tai tie valdininkai karalių informuoja taip kaip jiems atrodo tinkama. Taigi valdovai buvo apsistatę savo valdininkais, tam tikrais žmonėmis, per kuriuos ir valdė šalį. Todėl tų valdininkų įtaka labai padidėjo, jie valstybėje labai įsigalėjo. Ir visuomet kur yra didelė biurokratija, kur didelis susirašinėjimas, ten valdovas yra apsuptas savo žmonių, ir jis nežino, kas darosi krašte.

Dažnai tokiose valstybėse sakoma, kad valdovas veda tą ar kitą politiką, bet tai yra netiesa. Politiką veda tie žmonės, kurie laiko apsupę valdovą. Ir nieko čia negalima kaltinti, nes esant tokiai santvarkai, kitaip būti negali. Nors valdininkija buvo gaminama iš miestėnų, dalis buvo imama iš intelgentų vaikų ir sodžiaus bajorų, bet XVIII amž. valdininkijos tarpe įsigali bajorai. Mat, kai karalius įsigalėjo, tai bajorai jo užgaidoms priešintis nebepajėgė. Teko pasiduoti monarcho valiai. Todėl monarchas juos kompensavo kitu būdu. Karalius praplėtė bajorų teises socialinėje srityje: į valstiečius, į tarnybas. Jie ėmė veržtis į tarnybas, ypač į karo tarnybą. Ir valdovai juos čia palaikė. Susidarė ryšiai tarp biurokratijos ir bajorų - dvarininkų. Dabar aukštesnės vietos tekdavo dvarininkams bajorams. O intelegentijai iš miesto atėjusiai, tekdavo sunkusis darbas ir menkas atlyginimas. Bet gerosios dovanos, atlyginimas, aukštosios kariuomenėje vietos teko bajorams dvarininkams. Tik bajorai tegalėjo būti karininkais.

Kariumenė. Nuolatinė kariuomenė. Lėšos. Kantonai. Privaloma tarnyba ir išimtys iš jos; samdymas ir gaudymas svetimų. Šitokios tvarkos pasėkos.

Prūsuose viešpačiai pergalėjo bajorus ir atėmė iš jų politines teises todėl, kad turėjo kariuomenę. Kariuomenę jie atvesdavo iš Brandenburgo į Prūsus. Su ta pačia kariuomene pergalėjo ir miestėnus. Tą tikslą jie pasiekė tik todėl, kad jau turėjo nuolatinės kariuomenės. O nuolatinė kariumenė kaskart vis ėjo stipryn. Ypač nuo 1660 m. prūsai stengėsi didinti savo kariuomenę. XVII amž. pabaigoje jos buvo apie 29.000 kareivių. Ir juo toliau, juo šis skaičius augo. Nuolatinei kariuomenei laikyti reikėjo lėšų. Lėšų gaudavo imdami mokesčius specialiai karo reikalams. Taip pat akčyžės., kontribucijos ėjo karo reikalams. Jei to būdavo maža, tai stengdavosi gauti iš svetimos valstybės subsidijų. Tai dabar mokesčius imdavo ne luomų valdininkai, bet karalius. Karalius įvedė greta luomų mokesčių rinkėjų - valdininkų, savo valdininkus - rinkėjus. Todėl į luomų kasą maža kas benori mokėti, o į karaliaus iždą prievarta imami mokesčiai.

Kariuomenės organizacijoje taip pat įvyko pasikeitimų. Viduramžiais buvo vasalinė kariuomenė. Vasalai - bajorai eidavo su savo žmonėmis į kariuomenę. Buvo nustatyta kiek kas turi duoti kareivių.

Tokia kariumenė absoliutizmui netiko, nes tada bajorų rankose buvo jėga ir valdovo galėjo neklausyti. O be to, tokia kariuomenė jau buvo atgyvenusi savo dienas ir netiko rimtam karui. Tas buvo aišku iš 30 metų karo. su tokia kariuomene galėjo tik vasalai tarp savęs kariauti. Taippat nebetiko ir samdytoji kariuomenė - algauninkai. Jie dažnai kariaudavo ir nė vieno kareivio neužmušdavo. Tai buvo jų profesija - kariauti ir nieko neužmušti.

Tad reikėjo kariuomenę organizuoti kitais pagrindais. Reikėjo tokios kariuomenės, kuri išimtinai priklausytų nuo valdovo ir kurios pagrinde būtų nauja organizacija. Todėl imta organizuoti nuolatinė kariuomenė. Jai reikėjo be nuolatinių lėšų ir nuolatiniai žmonės. Nuolatinei kariuomenei sudaryti žmonės buvo samdomi, gaudomi ir imami vietoje. Buvo samdomi žmonės iš kaimynų. Tam tikri agentai samdo kaimynuose ir perveda į Prūsus. Bet dabar samdoma ilgam laikui. Viduramžiais algauninkai buvo samdomi pusei metų, vėliau tos sutartys buvo pratęsiamos. Toks reiškinys dabar buvo nepageidaujamas. Toks kareivis po trumpos tarnybos gali pereiti į priešo pusę.

Buvo įvesta privaloma karo tarnyba. Berlyno karalius įsako provincijos gyventojams, kad reikalinga pristatyti tiek ir tiek kareivių. Provincijų dalykas juos gauti. XVII amž. įsidirbo įprotis, kuriuo buvo gaunama taip kareivius. Provincijos buvo dalinamos į apygardas, kurios vadinosi kantonais. Kiekvienam kantonui buvo nustatyta kiek jis turi duoti kareivių. Iš pradžios kareivius kantonuose samdė tam tikri samdytojai. Pasirodė, kad vienas samdytojas geriau prirenka kareivių, kitas blogiau. Pav. dvarininkai įsako savo baudžiauninkams stoti ir šie stoja. Toks dvarininkas greit surenka kareivių. Bajorai buvo karininkais. Dvarininkai gaudavo atlyginimą. Bet ir šitas nepatenkino naujosios kariuomenės reikalavimų. Tada įvedė privalomą kareivių rinkimą. Dabar susidarė prievolė stoti kariuomenėn. Visi privalo, kaip valdiniai, tarnauti kariuomenėje. Kantonuose surašo gyventojus ir nustato, kiek turi būti paimta kareivių. Atėjus laikui imama kariumenėn priverstinu būdu. Dėl šio buvo nemaža konfliktų su dvarininkais, kurių valstiečiai buvo paimami į kariumenę. Paimtieji į kariuomenę žmonės vadinosi rekrūtais. Išimtys buvo daromos miesto turtuoliams, fabrikų darbininkams, kunigams ir žydams. Jie nebuvo imami į kariuomenę. Vasarą kareivius atleisdavo darbams.

Gyventojai pajutę, kad daromi rekrūtų surašinėjimai, bėgdavo į svetimas valstybes ir slėpdavosi.

Be to, buvo gaudomi ir samdomi rekrūtai pas kaimynus. Taip pat gaudydavo ir savuosius. Bet pasirodė, kad gaudymas savųjų buvo labai pavojingas, nes išbėgiojo gyventojai. Tada prūsų karalius įsakė gaudyti svetymuosius, bet savųjų neliesti. Kariuomenėje laikyda-

vo ilgai - apie 10 metų. Ten pripratindavo prie karo tarnybos, apmokindavo griežtomis priemonėmis - plakimu, kankinimu. Tokia kariuomenė buvo nepastovi: kareiviai bėgdavo progai pasitaikus, be to, ji buvo nesąmoninga, nes rykštėmis negalima žmogaus įsąmoninti.

Taigi, kareiviais buvo savieji ir svetimieji valstiečiai; karininkais - bajorai. Bajorai už savo valstiečius gaudavo iš iždo atlyginimą, o vasaros darbams jų valstiečiai buvo paleidžiami. Kareiviai buvo gaudomi, samdomi ir prievarta imami. Kareiviai - valstiečiai, karininkai - bajorai.

Ypač Fridricho Vilhelmo laikais daug kareivių buvo prigaudyta iš kitur, be to, buvo dezertyrų ir kitų kariuomenių. Gaudymas ėjo labai uoliai. Tokios tvarkos pasėkos buvo gana liūdnos. Tekdavo su užsieniu nemaža susiginčyti, turėti konfliktų. O kareiviai buvo blogi, nes progai pasitaikus bėgdavo.

Bažnyčia. Reformacijos įtaka. Santykiai valstybės su bažnyčia: evengelikų, reformatų /prancūzų ir vokiečių/ katalikų. Bažnyčios priedermės į valstybę; mokyklos. Bažnyčia einant Visuotinu Žemės Teisynu /1794/ Allg. Landrecht./

Reformacijos įtaka buvo ta, kad Prūsijoje įsivyravo reformacija ir išnyko katalikų tikyba. Anksčiau katalikų bažnyčia varžėsi su ordinu dėl pirmenybės. Ordinas nustelbė bažnyčią, katalikų vyskupas turėjo būti kartu ir ordino narys. Dabar priėmus reformaciją, santykiai pasikeitė. Oficiali tikyba pasidarė evengelikų. Katalikai nyksta. Jei ankščiau tarp katalikų bažnyčios ir valstybės buvo artimi ryšiai, tai esant reformacijai, tie santykiai dar labiau pasidaro ankšti. Absoliutizmas siekė to, kad bažnyčia privalo tarnauti valstybei. O kadangi valstybė skaitėsi valdovo, tai bažnyčia privalo tarnauti valdovui. Todėl jis save vadindavo „summus episkop".

Prūsijoje buvo dvi evengelikų tikybos - Liuterio ir Kalvyno t.y. reformatų ir evengelikų. Kalvyno tikyba pradėjo plėstis todėl, kad vienas iš Brandenburgo kunigaikščių buvo priėmęs ją ir todėl platino. Anksčiau reformatai protestavo, juos katalikai persekiojo, bet kai jie patys įsigalėjo ir pasidarė oficiali tikyba, tai ėmė smarkiai ir žiauriai kitas tikybas persekioti. Prūsai nenorėjo iš Brandenburgo įsileisti Kalvyno tikybos tarėjų. Kova ir neapykanta buvo. Valstybės uždavinys buvo tą kovą sušvelninti. Prie tos kovos sušvelninimo nemažaaprisidėjo tas, kad Brandenburge - Prūsuose buvo dvi tikybos. Valdovai ėmė siekti tikybos tolerencijos.

Tautiniu atžvilgiu reformacija buvo dviejų rūšių: prancūzų ir vokiečių. Savo organizacija jos šiek tiek skyrėsi. Prancūzų reformatai tai buvo prancūzų hugenotai. Dažmiausiai tai buvo Kalvyno pasekėjai. Po Nanto edikto daugelis jų pabėgo iš Prancūzijos ir nemaža dalis apsigyveno Prūsuose. Hugenotai turėjo savo bendruomenes

ir bažnytinę organizaciją, galėjo kalbėti prancūziškai, turėjo savo tautinės pradžios mokyklas; turėjo savo kunigus, pamokslininkus. Nors prancūzai ir buvo aukštesnės kultūros žmonės, negu vokiečiai, bet vistiek jie laikui bėgant ištirpo vokiečių tarpe.

Vokiečių reformatai buvo vietos gyventojai. Katalikų bažnyčia Prūsuose nyko. Nors lenkų karaliai ir veikė į Prūsus, kad ten būtų pripažįstama ir leidžiama pastatyti vieną kitą bažnyčią, bet tam buvo daroma kliūčių. Tad katalikų bažnyčios klausimas buvo neaktualus, nes katalikų beveik nebuvo. Tik kai prūsai gavo katalikišką Sileziją ir kitas žemes, tai šios bažnyčios klausimas pasidarė aktualus. Tada imta rūpintis ir katalikų bažnyčios sutvarkymu. Pradedant prūsų karalium Fridrichu Did. Prūsijoje visos tikybos buvo toleruojamos. Mat pats karalius buvo indeferentas tikybos klausime, tad jis ir visas tikybas toleravo. Tik jis reikalavo iš kiekvienos bažnyčios, kad ji būtų ištikima viešpačiui, tarnautų jam ir ruoštų valdininkus ir valdinius paklusnius karaliui. Jis sakydavo, kad jei atvyktų į Prūsiją turkai, jis jiems pastatytų mečetę, tik tegu jie būna ištikimi ir tegu moka mokesčius. Jis reikalavo, kad mokyklos priklausytų nuo karaliaus, bet ne nuo bažnyčios. Tėvai privalo leisti vaikus į mokyklas. Mokyklos turi duoti ištikimus valdinius. Bet jei ir bažnyčia tokius valdinius gali duoti, tai leisdavo ir bažnyčiai steigti mokyklas, tik nustatydavo ką turi mokyti.

Bažnyčia tai atskira organizacija, kuri yra valstybės ribose. Fridrichas Did. pripažino bažnyčiai laisvę. Ji galėjo autonomiškai viduje tvarkytis, tik su ta sąlyga, kad būtų viskas suderinta su viešpaties siekimais. Lengviau jam buvo su evengelikų bažnyčia, nes jos organizacija buvo valstybės ribose. Painiau buvo su katalikais, nes jų galva buvo Romoje. Vyskupus skiria papa. Tas gali pakenkti valstybei. Todėl Valdovas reikalavo, kad bažnyčia priklausytų nuo jo, kad skiriant vyskupus būtų jo atsiklausiama. Nors nelabai noriai, bet katalikai su tuo turėjo sutikti. Šiaip katalikų bažnyčios būklė buvo konkordatais nustatoma.

Bažnyčia pagal Visuotino Žemės Teisyną yra tikybinė organizacija, kurios tikslas tarnauti valstybei.

Ūkio politika. Mokesčiai, akcyzas, monopoliai /pav. porcelanos - 1763, tabokos - 1765/67, loterijų 1763 ir t.t./. Domėnai. Merkantelizmas. Taupumas.

Pereinant prie ūkio politikos, tenka pirmiausia paliesti mokesčius. Valdinių prievolė buvo duoti mokesčius, nes valdovui reikalingos pajamos. Pajamos buvo gaunamos tiesiogine forma - mokesčių pavidale iš valdinių ir netiesiogine - akcyzai, kai ant prekių, uždedama mokesčiai.

Kai kurie daiktai buvo net valstybės monopolizuoti ir ji iš

tų monopolių turėjo pajamų, pav. buvo parceliano monopolis. Pirmiau parcelianas buvo gaminamas kituose kraštuose. Prūsai rado, kad nepatogu svetimą parcelianą vartoti. Ėmė savo gaminti. Gamino jį tik keliose vietose. Todėl buvo lengva įvesti monopolį. Iš pradžios parcelianos gamyba neapsimokėjo, teko nemaža pridėti. Todėl karaliai ėmė stengtis eksportuoti parcelianą į kitas šalis. O be to, savo krašto kai kurie valdiniai turėjo kasmet ar tam tikromis progomis nupirkti parceliano. Nesvarbu, kur jis jį dės, bet turi nupirkti. Gali paskui parduoti ar kur kitur dėti.

Buvo įvestas ir tabako monopolis, nes davė gero pelno. Įvežamam tabakui darė kliūčių. Pasakojo, kad prie Fridricho Did. būdavo susirinks jo artimieji tabako ir alaus vakarams. Čia be galo rūkydavo ir gerdavo daug alaus. Tai buvo būdas palaikyti savo šalies gamybą. Vyno negerdavo, nes tai buvo prancūziškas. Taip pat buvo loterijų monopolis. Pastebėta, kad loterijos duoda pajamų ir žadina žmonėse noro uždirbti, laimėti.

Kitos pajamos plaukė iš žemės ūkio, iš domėnų. Domėnai - tai žemės ūkio dvarai. Taigi, domėnai - tai žemės ūkiai, kurie priklausė iždui. Domėnai sudarė nemažą pajamų dalį Prūsų biudžete. Kurį laiką buvo kilęs klausimas, kam priklauso domėnai: ar valstybei, ar valdovui? Kadangi buo pažiūra, kad valstybė priklauso valdovui, kaip dabar atskiram ūkininkui ūkis, tai ir domėnai jam priklauso. Reiškia, jis galėjo tą turtą švaistyti, dalinti savo numylėtiniams. Tokių švaistytojų buvo nemaža. Bet vėliau ėmė skirti asmeninį karaliaus turtą ir valstybės turtą.

Domėnai buvo naudojami įvairiais būdais. Kartais buvo pačios valdžios ūkininkajama, kartais išnuomuodavo domėną su visais baudžiauninkais. Be to, dar kartais domėnus išnuomuodavo dalimis ūkininkams. Buvo labai praktikuojama išnuomuoti domėną su visais baudžiauninkais. Tas duodavo iždui puikių pajamų, o nuomininkai buvo patenkinti Tik valstiečiai buvo nepatenkinti, nes buvo biauriai nuomininkų išnaudojami. Valdiniai blogai vedė domėnus ir todėl maža pajamų teduodavo. Buvo kilęs sumanymas išporceliuoti domėnus ir išnuomuoti valstiečiams. Tas davė puikių pajamų, bet pakėlė didelį protestą domėnų nuomuotojai ir šiaip dvarininkai. Todėl domėnų porceliacija buvo sustabdyta. Išnuomuotiems, amžinon nuomon, valstiečiams žemės sklypai buvo atimti.

Ypatingai buvo rūpinamasi pramone. Tiek nesirūpino žemės ūkiu, kiek rūpinosi pramone. Čia veikė merkantilizmo teorija. Pagal jos pramonė ir prekyba sudaro krašto turtą. Todėl reikia ypatingai rūpintis pramonės ir prekybos pakėlimu. Juo daugiau galima savo gaminius išvežti į užsienį, tuo naudingiau ir kraštas turtėja. Svarbiausia, kad plauktų į kraštą pinigai. O absoliutizmui pinigai reikalin-

gi. Jis tada stiprėja. Jei šaly pramonė žydi, tai viduje žaliava perdirbama, darbo rankos turi darbo. Užsienio pramonės gaminių stengiamasi neįvežti. Ir todėl XVIII amž. atsiranda visa eilė naujų pramonės šakų. Atsiranda porceliano, geležies, cukraus ir k. fabrikų. Apskritai, buvo stengiamasi kiekvieną reikmenį pasigaminti savo krašte. Pramonei, ir apskritai, kraštui pakelti, reikėjo surasti ir didelių laisvų kapitalų. Tuo labai atsižymėjo Fridrichas Did. Jis netik kėlė pramonę, pats aktyviai joje dalyvavo, bet buvo ir labai taupus. Jis buvo sudaręs specialų fondą karo reikalams, kuriame buvo nemažos sumos pinigų. Tas fondas buvo atskirai nuo valstybės biudžeto. Jis ir savo valdininkus mokino taupumo. Todėl krašte buvo sutaupyta nemaža lėšų. Bet jo, įpėdiniai švaistė jo sukrautas sutaupas.

Teismai. Teismų centralizacija, ypač.kur liečiama iždo interesai. Ryšis tarp teismo ir administracijos. Vyriausybės kišimasis į teismo darbą; kabineto justicija. Valstybiniai ir luominiai teismai /patrimoniniai, doménų - valstiečiams, miesto teismai/.

Absoliutizmas centralizavo visas gyvenimo sritis. Tad ir teismai negalėjo palikti nepertvarkyti. Čia taip pat buvo daroma didelė centralizacija. Buvo centralizuota ir paimta į savo rankas kariuomenė,iždas. Priėjo eilė ir teismams. Absoliutizmui atrodė, kad jo žinoje turi būti visos gyvenimo šakos. Tai ir teismas turėjo būti centralizuotas ir priklausomas nuo administracijos, geriau sakant nuo karaliaus. Ypatingai buvo žiūrima, kad teismuose nenukentėtų iždo reikalai. Kadangi iždas priklauso administracijai, tai pavesti iždo ginčius spręsti teismams buvo negalima. Ten kur lietė iždo reikalus, tas dalykas iš teismų kompetencijos buvo išimtas ir pavestas spręsti administracijos organams.Pradžioje absoliutizmas negalėjo įsivaizduoti, kad teismas galėtų būti viršesnis už vyriausybę, kad teismas galėtų spręsti iždo reikalus. Tai atrodė keista, nors teisėjai ir buvo pačios vyriausybės skiriami. Nesuprantama buvo, kad valdinys ginče su iždu galėtų laimėti. teisme bylą. Kaip tai būtų! Tik vėliau, buvo suprasta, kad leidimas iždo ginčus su valdiniais spręsti teisme, valstybės autoritetas nenukentės, kad valstybė politiniai ir teisiniai dar laimės. Dėl išdėstytų priežasčių teismas ir administracija nebuvo vienas nuo kito atskirti. Nepriklausomas teismas iš pradžių buvo baisu absoliutizmui. Tik nuo Prancūzų revoliucijos laikų imta visame kontinente įgyvendinti teismų atskyrimą nuo administracijos. Tiesa, agitacija jau buvo smarkiai išvystyta už teismų atskyrimą ir prieš revoliuciją. Jau Monteskie tą klausimą buvo iškėlęs ir plačiai nušvietęs. Jis buvo susipažinęs su anglų tvarka, kur teismai buvo atskirti nuo administracijos. Prancūzų revoliucijos metu buvo įsigalėjusi mintis, kad rei-

kia atskirti teismus nuo administracijos.Valstybės valdžios yra trys funkcijos: teismas, įstatymų leidimas ir administracija. Prūsų monarchija su tuo sutikti nenorėjo. Jai atrodė, kad tik valdovas viską gali teisingai išspręsti. Absoliutizmui atrodė, kad tik jis viską geriausia išmano, kad jis viską geriausia gali ir išspręsti ir prileisti ką nors kitą kontroliuoti - būtų baisu, kenktų absoliutizmo prestižui. Todėl teismai nuo administracijos ir nebuvo atskirti. Teismai buvo administracijos tarnaitė. Valdininkai rišdavo teismo ir administracijos klausimus; administracija kišdavosi į teismo darbus. Tas kišimasis aiškiai pasireiškė taip vadinamoje Kabineto Justicijoje. Tai buvo teismo rūmai, kurie priklausė nuo karaliaus. Teoretiniai buvo galvojama taip: Karalius yra teisingumo gynėjas, jis gali pavesti teisingumo darbą savo valdininkams, bet gali ir nepavesti. Tačiau aukščiausias teismo darbas turi jam priklausyti. Jis privalo teismą daryti. Visi nuskriaustieji gali kreiptis į patį karalių. Jo skirtieji valdininkai ir teismai gali suklysti,gali šiaip ką negerą padaryti. Jis viską turi savo gudriomis akimis matyti. Todėl jis privalo priimti visus skundus. Ilgainiui tų skundų skaičius labai padidėjo. Tada karalius sudarė tam tikrus organus, kurie žiūrėjo tuos skundus, o jis pats darė sprendimus. Skundai ir paaiškinimai plaukė daugiausia į kabineto justiciją ne iš pirmųjų rankų, bet per tarpininkus. Ten buvo visokie tarpininkai ir protekcijos. Antros pusės dažnai nieks neklausdavo. Todėl kabineto justicijoje darėsi didžiausi savivaliavimai ir neteisingumas. Buvo naikinami kitų teismų sprendimai, teisėjai buvo terorizuojami ir t.t. Tame teisme buvo lengva ir gyvybės netekti. Taigi,kabineto justicija buvo toks teismas, kurį darė pats karalius su savo žmonėmis ir pakeisdavo esamųjų teismų sprendimus. Bet karalius galėjo pats ir nedaryti sprendimų, tada darė jo žmonės, karaliaus vardu. Kabineto justicija sudarė vieną iš tamsiausių bruožų Prūsijos teisingumo gyvenime. Šiaip tas teismas, beabejo, buvo prieinamas tik karaliaus artimiesiems, turtingiesiems ir galingiesiems. Bet buvo atsitikimų kad tas teismas ir teisingus sprendimus darydavo.

To teismo blogumus matė pats Fridrichas Did. savo akimis. Mat Fridrichas Did. buvo sosto įpėdinis. Bet jis buvo mažo ūgio, nesveikas, todėl jo tėvas nemėgo, kankino. Jis panorėjo pabėgti nuo tėvo. Sužinojęs apie tai jo tėvas, atidavė teismui, kuriam įsakė pasmerkti sūnų mirti. Bet teismas su tuo nesutiko ir dėjo pastangas, kad įtikintų karalių, kad nežudytų sūnaus. Tas įvykis buvo apie tą laiką, kai Rusijos Caras Petras Didysis nusmerkė savo sūnų Aleksą mirti ir, rodosi, pats dalyvavo nužudyme. Prūsų karaliaus sūnus liko gyvas, bet sūnaus padėjėjus nužudė; galvas ant mietų pamovė ir prieš kalėjime sėdintį Fridrichą Did. pakabino. Taigi, Fridrichas Did.

pats jaunas būdamas pergyveno sunkių valandų, pats matė kabineto -justicijos tamsius darbus, bet įžengęs į sostą, pats panašiai elgėsi, nes ir jam atrodė, kad jis vienas teismo dalykuose tenusimano.

Teismai buvo valstybiniai ir luominiai. Valstybiniai teismai atliko tuos darbus, kurie lietė privilegijuotus klodus, būtent, bajorus, ginčai, kurie kilo tarp miestėnų ir bajorų ir k. Šiaip kitais teismais valstybė nesirūpino. Bajorų dvaruose buvo patrimoniniai teismai. Čia pats dvarininkas buvo teisėjas. Domėnų teismai buvo panašūs į patrimoninius. Tik jie jau buvo organizuoti kitais pagrindais, nes buvo artimesni valstybės teismams. Juose sėdėjo valstybės valdininkai. Miestuose buvo miesto teismai, kurie teisė miestėnus.

Pilnas teismo nepriklausomumas nuo imperijos /Brandenburge/ /privileg. de non appelando galut. 1750, uždraudimas „aktų siuntimo" 1746/.

Kai vainikavosi Brandenburgo kunigaikštis Prūsų karalium, tai Prūsija nors buvo mažesnė už Brandenburgo žemes, bet juo toliau, juo daugiau ji ėmė įsigalėti. Ir todėl jos vardu buvo pavadintas Brandenburgas t.y. vadinosi bendru vardu _ Prūsija.

Stiprėjant Prūsų valstybei, karalius vis daugiau stengėsi būti nepriklausomas nuo Imperijos. Mat Brandenburgo žemės įėjo į vokiečių Imperiją. Bet Brandenburgo kunigaikščiai visą laiką stengėsi varyti savarankišką, nepriklausomą nuo Imperijos politiką. Tuo labiau tas savarankiškumas pasireiškė, kai Brandenburgas susijungė su Prūsija.O esant imperijoje tikybiniams karams ir neapykantai, Imperija kaskart silpnėjo, vietoj jos atskiros valstybės stiprėjo. Sustiprėjęs Brandenburgas panorėjo ir teismo srityje būti visiškai savarankiškas. Mat atskiroms Imperijos valstybėms aukščiausias teismas buvo „Reichskammergericht - Imperijos Rūmų Teismas. Jo kompetencijoje buvo visi Vokietijos Imperijos teismai. Rūmų teismo teisė prižiūrėti kitų kraštų teismus, stiprinti imperatoriaus valdžią. Imperatorius buvo įtakingas tame teisme, per jį jis galėjo veikti į atskiras valstybes. Kiekviena valstybė stengėsi nusikratyti tuo teismu, norėjo gauti privilegijų, pagal kurių negalima buvo skųstis ant jos teismų sprendimų į imperijos teismą. Turint tokią privilegiją, valstybė jaustųsi stipresnė ir daugiau nepriklausoma.O jei teismų sprendimai yra negalutini, tai nėra pilnos nepriklausomybės. Todėl prūsų karalius visą laiką stengėsi pasiliuosuoti ir iš pačios imperijos ir jos vyriausiojo teismo. Ir prūsų karalius gavo privilegiją - „privileg de non appelando", pagal kurio Brandenburgo teismai buvo paliuosuoti nuo Imperijos teismo priklausomumo. Galutinai tai įvyko 1750 m. Prūsų teismai buvo nepriklausomi nuo imperijos „Reichskammergericht", nes prūsai neįėjo į Imperiją. Prūsų vyriausias teismas buvo Karaliaučiuje.

1746 m. buvo uždraustas aktų siuntinėjimas. Viduramžiais aktų siuntinėjimas buvo ypatingai praktikuojamas. Tada teismai atsiklausdavo universitetų nuomonių tuo ar kitu klausimu.

Prūsų teismai skyrėsi nuo kitų Vokietijos Imperijos teismų. Prūsai neįėjo į Imperiją, todėl jų politinis ir teisinis gyvenimas kiek kitaip vystėsi. Jie turėjo savo Vyriausiąjį teismą Karaliaučiuje. Kol Prūsija buvo Lenkijos vasalas, tai jos gyventojai galėjo skųstis ant Prūsijos teismų sprendimų lenkų karaliui - savo siuzerenui. Bet pasiliuosavus iš Lenkijos vasaliteto, prūsai liko visai nepriklausomi. Jų teismai nepriklausė nuo Berlyno teismo. Bet kai Prūsijoj įsigalėjo absoliutizmas, tai aukščiausias teisingumo gynėjas tarėsi esąs karalius. Todėl jam skundai buvo duodami ant teismų sprendimų. O jisai dažnai perduodavo tuos skundus Berlyno teismui spręsti. Todėl formaliai prūsų teismai buvo nepriklausomi nuo Berlyno teismų, bet faktinai jie buvo jungiami su Berlyno teismais. Ir tas jungimas prasidėjo XVIII amžiaus pusėje.

Teisės šaltiniai. Romėnų teisės įtaka. Prūsų Žemės Teisyno /revizijos 1685, 1721 m./, atskiri įstatymai /1722 - ipotekos, konkurso/.

Prūsų valstybėje veikė kelios teisinės sistemos. Tas tęsėsi iki pabaigos XVIII amžiaus. Veikė prancūzų sistema, žiemiuose - danų, Pavyslyje - lenkų ir net vietomis rusų. Bet jau viduramžiais, kai visoje V. Europoje ėmė plėstis romėnų teisė, - neaplenkė ir prūsų. Prūsuose taip pat turėjo didelės įtakos romėnų teisė. Toji teisė imabrautis netiesioginiai - per mokyklas. Ji viduramžiais buvo geriausioji teisė - „ratio scripta". Geresnės teisės tada būti negalėjo. Romėnų teisės atgaivinimų anais laikais užsiėmė dvi kovojančios galybės: imperatorius ir popiežius. Kanonai yra paremti romėnų teise Tad popiežiui ji buvo svarbi, nes remiantis romėnų teise galėjo plėtotis kanonai. Jis rėmėsi romėnų teise stiprindamas savo galybę. Bet taip pat ir imperatorius romėnų teisėje rado to, ko jis norėjo. Todėl imperatorius kariaudamas prieš popiežiaus suprematiją pasauliniuose dalykuose stengėsi atgaivinti romėnų teisę, nes ten kalbėjo apie visagalintį imperatorių, - esą imperatorius nepriklausąs nuo įstatymų, o įstatymas esąs tas, ko imperatorius norįs. Čia jis rado ginklą prieš popiežių ir feodalus. Feodalai tarėsi esą lygūs imperatoriui. Imperatorius tik esąs pirmas tarp lygių feodalų. O šiaip karalius taip pat buvo tik „primus inter pares" Romėnų teisė tokio feodalizmo nežinojo. Todėl imperatorius ir karaliai palaikė ją, nes ji absoliutizmui su jo biurokratija atatiko. Feodalai buvo prieš ją. Bet vienas patiko ir jiems, - tai tas, kad romėnų teisėje buvo vergovės institutas. Tą jie norėjo taikinti savo valstiečiams. Tad valstiečius ši teisė juridiniai apsunkino. Prūsų valdovas tais pat sume-

timais palaikė romėnų teisę. Jo kieme buvo nemaža mokytų juristų, kurie platino romėnų teisę. Jų čia buvo iš visur - prancūzų, ispanų ir t.t. Toji teisė turėjo pakasti pagrindus buvusiai iki šiol teisinei sistemai. To reikėjo absoliutizmui. O be to, absoliutizmas siekė vienodinti valstybę. Tad turėjo būti ir vienoda teisės sistema.

Jeigu imti tais laikais veikusius teisynus, tai vienas iš platesnių tokių teisynų buvo Prūsų Žemės Teisynas 1620 m. pakeitusis Kulmo teisę. Jis veikė R. Prūsuose. Vėliau 1685 ir 1721 metais šis teisynas buvo revizuotas ir kas- ne-kas pakeista. Daugiau jo revizijų nebuvo. 1722 m. buvo išleisti du atskiri įstatymai - ipotekos ir konkurso. Šitie įstatymai veikė visur be R.Prūsų, nes čia veikė Prūsų teisynas, pagal kurį šie dalykai buvo reguliuoti. Konkurso įstatymas buvo svarbus prekybai. Tad jis daugiausia ir buvo šiems reikalams išleistas. Pagal ipotekos įstatymą, buvo registruojama į knygas žemė. Čia nustatydavo kiek kas turi žemės, kam ji priklauso, kokie yra apsunkinimai ir t.t. Be to, įrašant į knygas žemė buvo matuojama ir rado daugiau žemės,negu buvo manyta.

Privatiniai įstatymų rinkiniai /Gruber, vėliau Mylius/.

1721 metais t.y. tais pat metais, kai buvo revizuotas „Pr. Žemės Teisynas", pasirodė privatinis įsakymų bei įstatymų rinkinys, kuris lietė R. Prūsus „Corpus Constitut. Prutentionum". Jo autorius buvo Gruberas. Vėliau dar pasirodė įstatymų rinkinys Myliaus.

Vyriausybės darbai vienodinant baudžiamąją teisę. Inkvizicinis bylojimas / Criminal ordnung 1717, 1805/. Jūros teisė /1727/.

Įstatymai buvo leidžiami paties karaliaus įsakymais, ir atskirų ministerių, kuriems karalius buvo pavedęs. Kiekvienai valstybei, kuri įėjo į Prūsiją, buvo skyrium leidžiami įst. P. Prūsų karalystė nemaža gavo naujų žemių XVIII amž. Kiekvienoje naujai įgytoje žemėje buvo palikta senoji civilinė teisė. Bet baudžiamoji teisė buvo stengiamasi vienodinti, norėta padaryti bendrą baudžiamąją teisę visam kraštui. Tai buvo svarbu, kad nusikaltimai visoje valstybėje būtų vienodai vertinami.

Kadangi buvo leidžiami atskiri įstatymai pavieniams kraštams, palikta senoji civilinė teisė, leidžiami bendri baudžiamosios teisės įstatymai, bet tie visi įstatymai niekur nebuvo skelbiami. Laikui bėgant jie ėmė nykti. Dėl išleistų įstatymų imta abejoti, nes jų sunku bebuvo kur gauti, o kurie buvo atskirų asmenų nusirašyti nevisai jiems galima buvo tikėti, tai reikėjo duoti kam nors privilegiją surinkti ir išleisti įstatymus. Tokias privilegijas duodavo Prūsų valdžia. Iš privatinių leidėjų, kaip jau minėta, Prūsams buvo žinomi du asmenys. Vienas - tai Gruber, kuris yra išleidęs storą tomą, apie 1000 puslapių. Vėliau leido Mylius. Vargu jis buvo lietuvis, nors pavardė skamba lietuviškai. Greičiausia jo pavardė

bus sulotininta. Mylius leido „Corpus Constitutionum Brandenburgentium". Taigi, kaip minėta, teisės vienodinimas prasidėjo nuo baudžiamosios teisės: pirmiausiai buvo paliestas Criminalordnung - baudžiamasis bylojimasis. Nusikaltėliams turėjo būti nustatytos vienodos taisyklės. 1717 m. buvo išleistas Criminalordnung. Ten bylojimasis buvo inkvizicinis. O tai, reiškia, kad tada vyravo tokia pažiūra, esą nusikaltėlis geruoju teisybės nepasakys. Todėl ir teisybę reikia išgauti vartojant įvairias kankinimo priemones. Tad ir buvo nusikaltėliai žiauriai kankinami. Kankinimas buvo pasaulinėse ir tikybinėse bylose. Nereikia inkvizicinį bylojimasi rišti vien tik kova su eretikais. Tas bylojimasis buvo vartojamas ir visose baudžiamosios bylose. Nuo kankinimo galėjo būti paliuosuoti tik privilegijuotieji klodai, jei tai jiems suteikdavo privilegijos. Galima buvo kankinti ir nesakant kuo kaltinamasis yra kaltinamas.

XVIII amž. pradžioje prasidėjo kova prieš inkvizicinį bylojimasį. Ir jau 1805 m. bylojimasis visai kitaip atrodo. Ten jau turima reikalo su tardomojo bylojimo žymėmis, bet yra dar ir inkvizicinio bylojimosi žymių. Dar stovima ant pusiaukelio.

Prūsų karalystei pasidarė svarbi ir jūros teisė, nes ji pasidarė jau jūros valstybė. Ji jau turėjo platų išėjimą į jūrą. Pačioje pradžioje Brandenburgas buvo atskirtas nuo jūros. Tik kariaudamas su švedais, jis atkariavo tam tikrą plotą ir galėjo išeiti į jūrą. Didysis kurfiurstas net buvo sumanęs įsteigti savo prekybos laivyną. Buvo galvojęs įsteigti, o vėliau ir buvo įsteigta Afrikoje kolonija, kur tikėjosi galėsiąs siųsti savo kolonistus ir iš ten gauti žaliavos. Iki šiol jie žaliavą gaudavo iš prancūzų, ispanų ir olandų. Prieinant prie jūros ir turint savo prekybinį laivyną, teko sutvarkyti ir jūros teisę. Čia įeina: santykiai dėl laivo nuosavybės, dėl tarnybų laive, dėl santykių tarp savininko ir laivo kapitono, santykiai kapitono ir jūrininkų.Toliau teisė jūroje ir pajūryje, ginčai, kurie kyla dėl prekybos. Klausimas dėl avarijos ar galima audros metu išmestas prekes pasisavinti ir t.t. Tie klausimai buvo reguliuojami jūros teisėje išleistoje 1721 metais.

Reformos. Teisės mokslo įtaka; įgimtosios teisės mokykla. Teisėjų sąstato gerinimai: alga, kvotimai /1755/, revizijos.

Tik pakilus kultūrai, apsišvietimui, turint nemažą skaičių mokytų juristų, buvo galima kalbėti apie teisės reformą. Dabar turėjo nemažą įtaką teisės mokslas į teisės reformą. Ypač tos įtakos turėjo prigimtoji teisė, kuri tuo laiku ypatingai buvo madoje pas juristus. Įgimtoji teisė - tai buvo reakcija prieš romėnų teisės grąžinimą, o kartu ir kovos įrankis prieš absoliutizmą, nors vėliau pasirodė, kad įgimtoji teisė yra puikiai pritaikoma ir absoliutizmo siekimams. Esą tautos suverenitetas priklausąs tautai. Bet toji

tauta dalį teisių perleidusi karaliui. Tad ir absoliutizmas prigimtąja teise galėjo pasinaudoti.

Taigi, dabar atsiranda nauja teisė - tai įgimtoji teisė. Dabar jau nebepasitenkinama vien tik pozitivine ir romėnų teisemis. Dabar esanti prigimtoji teisė, kuri duodanti pagrindą visoms teisės formoms ir normoms nustatyti. O įgimtosios teisės pagrindas - tai buvo žmogaus abstraktinis galvojimas. Bet, kadangi Prūsų monarchijoje buvo ištisa eilė teismo sistemų, tai prigimtosios teisės mokykla rado reikalą kovoti prieš tą mišrumą ir įvairumą ir siekti vienodumo. Mat prigimtinės teisės teoretikai manė, kad visiems žmonėms esanti viena teisė. O teisių mišrumas - tai esąs iškrypimas. Tad ir buvo siekiama teisės suvienodinimo visame krašte. Tas labai patiko monarchams.

Bet siekiant suvienodinti ir gerinti krašte teisę, reikia turėti gerai paruoštus teisės vykintojus. Kitaip reformos neduos gerų vaisių. Reikėjo turėti geresnį teisėjų aparatą. Jei nebus tinkamų įstatymų vykintojų, niekais nueis ir geriausieji įstatymai. Todėl kartu su teisės reformomis, buvo rūpinamasi teisėjų sąstato gerinimu. Prūsų teisingumo ministerijos priešaky buvo nemaža teisės teoretikų ir mokslininkų. Jie patys buvo atvykę tyrinėti teisę ir taikyti praktikos gyvenimui. Todėl jie ir vadovavosi naujaisiais teisės principais.

Kas dėl teisėjų gerinimo, tai čia žiūrėta kelių dalykų. Viena - tai teisėjų medžiaginė būklė. Buvo reikalaujama, kad tarnautojai nieko iš šalies neimtų, kad gyventų iš algos, kad jokių dovanų neimtų jokioje formoje. Reikalavo iš teisėjų, kad jie sektų įstatymų pasikeitimą ir teisės mokslo eigą. Tai sunkus ir atsakomingas darbas. Todėl turėjo duoti teisėjams atatinkamai reikalavimams algą, kad jie galėtų žmoniškai pragyventi, įsigyti reikiamas knygas ir t.t. Todėl alga buvo padidinta.

Kitas dalykas - tai tyrinėjimas jų žinių. Buvo įvesti teisėjų egzaminai. Buvo daromi egzaminai baigiant mokyklas, po to buvo ištisa eilė egzaminų einant teismo tarnybą, pereinant iš vieno rango į kitą. Buvo nustatyta programa, kas kvočia ir t.t. Tos reformos buvo įvestos 1755 metais.

Kita - tai buvo administracinė priežiūra. Buvo daromos revizijos teisme. Bet teismo revizija visų blogų pusių negali pastebėti. Mat teismas turi reikalo su gyvais žmonėmis. Nors svarbiausios teisme kalbos ir veiksmai yra surašomi, bet vistiek tas dar neduoda viską revizijai pastebėti. Juk į teisėjus veikia žmonių teisme laikymasis, psichologinis momentas ir t. t. O to dalyko užrašyti negalima. Todėl revizija tegali daryti išvadas tik iš to, kas užrašyta. Bet ir surašytojai gali tą patį dalyką nevienodai surašyti. Bet vis-

dėlto, Prūsuose revizijos buvo daromos laikas nuo laiko. Jos spirdavo teismus sutvarkyti savo darbus.

Advokatai. - Fiskalai.

Vyriausybės interesus gynė fiskalai. Fiskalai - tai tie, kurie rūpinosi iždo reikalais. Iždas - tai fiskas. Iš čia atsirado žodis fiskalai. Tai bus tie žmonės, kurie atstovauja teisme iždo reikalus. Iš pradžios Prūsų vyriausybei keistai atrodė, kam reikalinga skyrium iždo atstovavimas, nes juk visus reikalus gina vyriausybė? Bet vėliau susiprato ir pasirodė, kad iždo gynėjas - fiskalas yra reikalingas. Fiskalus dažnai paragindavo būti aktyvesniais tam tikromis premijomis. Jų uždavinys buvo sekti mokesčių sritis, kad čia kas nebūtų nuskriaustas. Pagaliau po ilgų abėjojimų iždo reikalų gynimas buvo visaiperkeltas teisman, kur iždą atstovaudavo fiskalai.

Privatinių interesų gynėjai buvo advokatai. Jau iš senų laikų buvo įrodytas ir žinomas advokatų reikalingumas. Romoje ir Graikijoje buvo advokatai. Ten kur yra teismas atsiranda ir šalių gynėjai. Kur teisme yra kaltinamieji ir kaltintojai, ten gali kaltinamasis pats gintis, arba pasikviesti gynėją. Jau Romoje ir Atėnuose buvo tokie gynėjai - advokatai, kurie vertėsi iš savo profesijos ir buvo privačių žmonių atstovai. Tačiau Prūsijos absoliutizmas nemėgo advokatų. Esą jie kenkia teisme darbui. Anot jų, vyriausybė rūpinasi žmonių gerove, ji skiria teisėjus. Vyriausybė reikalauja iš teisėjų, kad jie savo darbą atliktų teisingai ir gerai. Tai kam esą reikalingi advokatai. Jie tik trukdą teismo darbą, nes teisme darbas ilgiau užsitęsia, o ir sprendimas advokatams dalyvaujant galįs kartais būti kitoks. Juk šalys viską pasakančios, o teismas viską užrašęs darąs teisingas išvadas. O advokatai kartais bylą pakreipdavo kita kryptimi, negu buvo numatyta, arba negu buvo pageidaujama absoliutizmui. Be to, advokatai beaiškindami įstatymus pasakydavo daug nemalonios tiesos absoliutizmui. O juk kiekvienas iš viršaus pastatytas režimas bijo tiesos.

Prūsų Fridrichas Did. ypač buvo suvaržęs advokatus. Jis nemėgo kitaip galvojančių žmonių, absoliutizmui nenaudingų.Kas galvojo kitaip,negu Fridrichas Did., tas turėjo bėgti iš šalies, arba sulaukdavo žaurių bausmių. Monarchijos garbintojai laiko Fridrichą Did. dideliu genijum. Esą jis daug gero padaręs Prūsų valstybei. Bet kiti jo nuopelnus neigia ir sako, kad jis buvęs tik žiaurus despotas.

Tad tas Fridrichas Did. pažabojo ir advokatus. Jo laikais advokatams buvo atimta teisė atstovauti bylininkus procese. Bylininkams teko viską patiems vesti. Advokatais buvo tam tikri valdžios skirti asistentai. Jie kontroliavo teisėjų veiksmus, teisėtumą ir įstatymų taikymą. Vėliau jie buvo pakeisti teisių komisorais. Jie buvo teisingumo ministerijos valdininkai. Vėliau dar vadinosi Rechts-

anvalt. Taip buvo iki 1879 m. Vėliau pamatyta, kad advokatas yra reikalingas, kad jis padeda teismui išaiškinti įstatymus ir įvairias aplinkybes.

Įstatymams ruošti komisija /Gesetzkommission/. - Cocceji, Carmer, Svarez.

Įstatymų ruošimas buvo teisingumo ministerijos žinioje. Jos priešaky buvo didysis kancleris. Jo žinioje buvo eilė valdininkų ir šiaip teisės žinovų. Tarp tų tenka paminėti Karmer, Cocceji ir Svarez. Kai kurie jų buvo teisėjais ir teisės mokytojais, kaip Svarez. Dėl Svarezo manyta, kad jis nevokietis, o esąs atėjęs iš Ispanijos. Bet vėliau imta manyti, kad jo pavardė esanti sulotininta, o einant per mokyklas esanti pasikeitusi ir todėl turinti ispaniškumo žymių. Bet jis esąs vokietis.

Taigi, prie teisingumo ministerijos buvo sudaryta 1755 m. Komisija įstatymams ruošti. Jos uždavinys buvo ruošti naujus įstatymus, ir suderinti, suvienodinti esamuosius. Jei valstybėje nėra vienodos teisės sistemos, tai tauta negali būti tinkamai sucementuota, joje nuolat reikšis separatizmas. O to labai bijojo absoliutizmas.

Taigi, tos komisijos priešaky stovėjo Cocceji. Ši komisija išleido „Codex Fridericiani", kuris susidėjo iš 3 dalių būtent - I-ma d. - asmens teisė, II-a d. - daiktinė teisė, trečiąją dalį Cocceji prarado važiuodamas gydytis. Jis buvo įgimtosios teisės šalininkas ir norėjo savo darbe atsipalaiduoti nuo romėnų teisės įtakos. Bet vistiek komisijos darbe reiškėsi žymi įtaka romėnų teisės.

Carmer savo kodifikacijos darbe pirmiausia atkreipė dėmesį į bylojimosį tvarką. 1781 m. buvo išleistas „Corpus juris Fridriciani," kurio pirmojoje knygoje buvo išdėstyta bylojimosi tvarka. Antrojoje knygoje turėjo būti kodifikuota medžiaginė teisė. Svarezi vadovaujant buvo išleistas ipotekos įstatymas 1783 m. prie jo buvo išleistas „Allgemeine Landrecht" 1794 m.

Santykiai su administracija, nustatymas kompetencijos /Ressortoreglamentai 1749, 1782/.

Administracijos darbas yra vykdyti įstatymus - jai tenka rūpintis valdymo reikalais. O teismas sprendžia ginčus tarp atskirų asmenų ir įstaigų. Nors administracijai tenka veikti įstatymo ribose, bet vis delto, ji gali parodyti daug ir savo inciatyvos. Istatymas smulkiai visų gyvenimo įvykių negali numatyti. Todėl administracijai tenka savo įsakymais užpildyti spragas. Teismo uždavinys yra tik pasisakyti, ar teisėtai pasielgta. Jis pats nieko nevykdo. Todėl kyla klausimas, kurie santykiai yra tarp teismo ir administracijos, kaip pravesti ribas tarp jų. Tas klausimas buvo nelengvai sprendžiamas. Jį išspręsti dar apsunkindavo ir tai, kad vyriausybė

turėdavo daug tokių įmonių, kur ji buvo tam tikras rangovas, verteiva. Valstybė pati pirkdavo, parduodavo, išnuomuodavo savo žemes ir t. t. Valstybė pati susitardavo su žmonėmis. Beabejo tada valstybė savo organų klaidas nenorėjo duoti spręsti teismams. Administracija pati tuos ginčus sprendė. Absoliutizmo žydėjimo metu valdininkų klaidas negalėjo duoti teismams spręsti. Vyriausybė pati sprendė savo valdininkų nusižengimus. Žmonės negalėjo būti valdininkų kaltintojai, o tik jie galėjo pranešti, o jau vyriausybė pati sprendžia, ar yra nusikaltimas. Net ūkio srityje vyriausybė pati spręsdavo administracijos veiksmus, pav. jei domėnų nuomininkas kelia ginčus prieš valdininkus, tai jį spręs ne teismas, o pati administracija. Tik vėliaus suprasta, kad tokia tvarka jau atgyveno. Tada ėmė į teismus siųsti administracijos atstovus ir jie su teisėjais sudarydavo bendras kollegijas ir spręsdavo administracijos veiksmus. Manyta, kad tokios kollegijos nekenks valstybės prestižui. Tik vėliau prieita išvados, kad reikia atskirti administraciją nuo teismo. Administracijos kišimasis į teismo reikalus ir atvirkščiai buvo atgyvenęs savo dienas ir kenksmingas pačiai valstybei.

Įstaitymai, kuriais buvo atskirta administracija nuo teismo vadinosi Ressorto taisyklėmis arba priklausomybės reglamentu. Tarp 1749 m. ir 1782 m. įstatymų skirtumas buvo toks, kad pastarajame griežčiau buvo pravesta administracijos atskirimas nuo teismo. Pagal 1782 m. ressorto taisykles teismas užsiima tik teismo darbu, o administracija į teismo darbą nebegali kištis. Teismo nuo administracijos atskyrimo priežastys buvo šios: Veikė teisės mokslas ir iškilusios V. Europoje teorijos, kad reikia atskirti teismas nuo administracijos. Mišrūs organai - iš administracijos ir teismo žmonių tik išimtinais atsitikimais bebuvo sudaromi.

Medžiaginės teisės reformos: baudžiamojoje teisėje - tortūrų panaikinimas /1740, 1754/; atskiri įstatymai; ipotekos /1783/.

Buvo stengiamasi padaryti reformos ir materialinėj teisėje. Tos reformos buvo daromos Fridricho Did. ir jo įpėdinių laikais. Bet tai buvo daroma ne todėl, kad vienas ar kitas monarchas buvo energingesnis ir sumanesnis, bet todėl, kad tada buvo tokios bendros aplinkybės, kad visuomenė buvo prie to ruošiama propagandos keliu, kad atsirado daug projektų keisti materialinę teisę. Todėl XVIII amž.turime ištisą eilę projektų, kur siuloma keisti materialinę teisę. Bet ją pakeisti yra nelengva. Reikia pakeitimui turėti rimtų pagrindų. Kitaip iš pakeitimo nieko neišeitų. Kas iš to, jei seną įstatymą perfrazuos naujais žodžiais.

Reformuojant medžiaginę teisę, buvo panaikintos torturų taisyklės t. y. kankinimas. Kankinimas buvo vartojams teisybei surasti. Kankinant buvo reikalaujama prisipažinti. Prieš tuos kankinimus pir-

mas ėmė vesti literatūroje smarkią kompaniją Bokarius. Jis įrodinėjo, kad kankinimu nepasiekiama tikslo ir kad tokios priemonės kenkia pačiai teisei. Po to imta reikštis mintis, kad kankinimas esąs nesuderinamas su žmoniškumu. O kankinama buvo už visokius dalykus, ypač už raganiavimus. Bet ir mes toli nuo kankinimų nesame nužengę. Ir šiandien kankinimai yra, tik jie nėra teisės normuose užfiksuoti.

Taigi, Prūsuose kankinimų arba torturų panaikinimas buvo 1740 m. Bet šiuo kartu buvo išskirtos bylos, kur žmogus buvo kaltinamas tėvynės išdavimu, nusižengimu prieš karalių t.y. dėl jo įžeidimo ir masinėmis žmogžudystėmis. Tose bylose buvo galima kankinti. Bet 1754 m. ir čia kankinimai buvo panaikinti.

Buvo leidžiami ir atskiri įstatymai. Iš tokių įstatymų paminėtina: 1. Depozitų įstatymas. Jis reguliavo reikalus šurištus su depozitu. 2. Įstatymas apie valdininkų atleidimą. Čia buvo išdėstyta kokiu būdu gali būti atleisti valdininkai. Toliau buvo išleistas ipotekos įstatymas. Čia buvo išdėstyta, kaip turi būti išmatuota žemė ir įtraukta į knygas, kaip ji perleidžiama ir t.t. Vyriausybei buvo svarbu žinoti kiek ..kas . žemės turi, nes ji iš žemės nemaža gaudavo pajamų. Dabar tikrinant žemę pasirodė, kad visas ketvirtadalis žemės buvo neapdėtas mokesčiais.

Kodifikuojama provincinė Rytų Prūsų teisė /1801/. Visuotinas Žemės Teisynas /Allgemeines Landrecht/ 1794. Prancūzų revoliucijos įtaka. Sutartis su Rusija dėl ištremimo į Sibirą.

Absoliutizmas pasistengė kodifikuoti ir Rytų Prūsijos teisę. Tai buvo padaryta 1801 metais. Ji lietė žemės valdymą ir jos paveldėjimą.

Buvo išleistas 1794 m. Visuotinos Žemės Teisynas „Allgemeine Landrecht für Preusische Staaten". Čia įeina ir viešoji ir pilietinė teisė. Žiūrima luomų, žiūrima įvairių profesijų. Jame kalbama apie prekybą ir pirklius, apie dvarininkus, valstiečius, amatininkus ir t. t. Šis teisynas pavadintas „... für Preusische Staaten" todėl, kad Prūsija buvo sudaryta iš kelių valstybių. Tas teisynas arba rinkinys nėra aprėžtas tam tikrais teisės nustatytais principais, o duoda pirmenybę kazuistiniam metodui ir tuo stengėsi duoti tam tikrą atsakymą kiekvienam galinčam kilti gyvenime klausimui. Teisynas yra suskirstytas į dvi dalis: 1. Normos liečiančios individą ir 2. Normos liečiančios žmonių draugijas. Šis rinkinys reguliuoja ir privačių asmenų ir viešųjų organizacijų gyvenimą. Į to rinkinio autorius turėjo nemažą įtakos prancūzų revoliucija. Todėl rinkiny feodalizmo liekanos neaiškiai beatsispindi. Taip pat ir formos atžvilgiu prancūzų revoliucija turėjo įtakos. Prancūzų teisinė kalba yra aiški, sklandi ir trumpa, o vokiečių priešin-

gai. Šiame taisyne, nors forma nėra labai gera, bet vis dėlto geresnė, negu ankstybesnių vokiečių įstatymų. Tai įtaka prancūzų revoliucijos.

Rusija su Prūsais gyveno geruose santykiuose. Rusijos caro kiemas buvo suvokietėjęs. Esant tokiems geriems santykiams, Prūsija su Rusija 1801 m. sudarė sutartį, kur prūsai galėjo tremti savo nusikaltėlius į Sibirą. Rusai tikėjosi galėsią kolonizuoti Sibiro neapgyventus plotus, o prūsai nusikratysią savo nusikaltėlių, nes jie neturėjo jų kur dėti. Bet prūsai apsivylė ta sutartimi. Nusikaltėlių išsiuntimas prūsams kainavo brangiai, o po kurio laiko žymi jų dalis parbėgo vėl į Prūsiją. Todėl sutartis daugiau nebebuvo vykdoma.

Naujieji Rytų Prūsai /1795-1807/. Jų įgijimas. Vardas. Plotas. Įstatymai /Prūsų ir N. R. Pr./; administracija /pereinamais laikais, nuolatinė/, teismai /okupaciniai, laikinieji, nuolatiniai/, santykiai su administracija, baudžiamosios vietos. Kariuomenė. Finansai. Miestai. Žydai. Žemės Ūkis. Ipotekos. Luomai: bajorai, valstiečiai. Domėnai. Kolonizacija.

Apie Naujuosius Rytų Prūsus, arba geriau sakant, apie mūsų Užnemunę, tekalbėsime trumpai. Plačiau tuo klausimu yra parašyta Prof. Janulaičio knyga „Užnemunė po Prūsais".

Užnemunę prūsai įgijo po trečiojo Lietuvos-Lenkijos padalinimo 1795 m. Valdė trumpą laiką, tik iki 1807 m. Prancūzų revoliucija, paskelbusi visoms tautoms ir žmonėms laisvę, sutriuškino daugelį grobuoniškų valstybių, tame skaičiuje ir Prūsus. Napoleonas sumušė Prūsus ir iš jų buvo atimta nemaža žemių. Tuo laiku jie ir neteko Užnemunės.

Kai Prūsai per trečiąsias dalybas gavo Užnemunę, jie ne iškarto pavadino ją Naujaisiais Rytų Prūsais. Kurį laiką Vyriausybė svyravo dėl vardo. Iš karto nesurasta tinkamo vardo. Rytų Prūsais jau buvo pavadintos anksčiau užgrobtosios žemės. Todėl dabar įgytosios žemės, kurių skaičiun įėjo ir Užnemunė, buvo pavadintos Naujaisiais Rytų Prūsais.

Į Naujųjų Rytų Prūsų teritoriją įėjo Užnemunė ir Lenkijos teritorijos dalis, kuri atiteko Prūsams per trečiąsias dalybas pav. Balstogė ir k.

Prūsai naujai įgytose žemėse stengėsi įvesti savus įstatymus. Todėl N. R. P. veikė: 1. Visuotinas Žemės Teisynas Prūsų valstybėms, išleistas 1794 m.; 2. Pilietinio bylojimosi tvarka /Zivilprocesordnung/ ir baudžiamojo bylojimosi tvarka /Kriminalordnung/. Be to, veikė Prūsų bendrieji įstatymai administracijos srity. Taip pat veikė kaikurie civiliniai įstatymai veikusieji Lenkijos-Lietuvos valstybėje. Tik čia buvo paskelbta, kad visai negalioja tie įstatymai, kurie buvo išleisti perversmų metais. Miestuose veikė senosios privilegijos ir papročiai.

N. R. Pr. administraciją galima padalyti į tris dalis: okupacinė, laikina ir nuolatinė administracija. Okupacinė administracija buvo okupacijos metu. Bet jau 1795 m., kai tik N. R. Pr. pasidarė Prūsijos valdos dalimi, okupacinė administracija išnyko. O 1795 m. karaliaus įsakymu buvo paskirtas N. R. Pr. valdyti ministeris Schröteris. Jis surinko žinias apie naująsias žemes ir turėjo perimti iš karo valdžios valdymą. Prieš perimdamas iš karo valdžios valdymą, paskelbė karaliaus vardu įsakymą, kuriame nurodė kaip bus organizuojamas valdymas.

Laikinos administracijos priešaky stovėjo Karo-Ūkio-Rūmai, kuriems priklausė: 1. policija, 2. mokesčiai, 3. karo reikalai, 4. domėnų valdymas. Kraštas buvo padalintas į apygardas, kurias valdė direktorijos. Apygardos dalinosi į pavietus - distriktus. Miestose tvarkos žiūrėjo policija ir magistratas, sodžiuose - šaltyžius, o prie jų buvo suolininkai. Karo-Ūkio Rūmų priešaky buvo prezidentas.

Nuolatinė administracija buvo įvesta 1797 metais. Dabar N. R. Pr. priklausė Rytų Prūsų Departamentui, kurio viršininkas buvo ministeris Schröteris. Visą provinciją padalino į 2 departamentus: PØlocko ir Balstogės. Kiekvieno departamento priešaky stovėjo Karo-Ūkio Rūmai. Tie Rūmai turėjo teisės leisti įsakymus. Balstogėje dar buvo tikybos ir mokyklos Komisija - viena visai provincijai. Taip pat visai provincijai - N. R. Pr. buvo viena kasa Balstogėje. Be to, buvo įsteigta medicinos ir sveikatos collegija. Departamentai ir dabar paliko padalinti į pavietus: Balstogėje buvo 10 pavietų, PØlocke - 6, viso 16 pavietų. Pavietai dar dalinosi į parapijas. Pavieto viršininkas buvo Landratas. Jis turėjo policijos valdžią. Pavieto tarėjas buvo Kreisrat. Jis buvo pirmasis pavieto kasos vedėjas. Kammerat žiūrėjo domėnus.

Teismus taip pat galima padalinti: į okupacinius, laikinuosius ir nuolatinius.

Karo laiku senieji bajorų, miestų ir patrimonialiniai teismai buvo išnykę. Okupantai turėjo rūpintis teisingumo atnaujinimu. Todėl 1795 m. išėjo skelbimas, kur nurodoma, kaip bus organizuojami okupaciniai teismai. Buvo atnaujintas Žemės teismas. Jis sprendė pilietinius ginčus.Prie jo raštinės dar priiminėjo ir žiūrėjo neginčų bylas. Žemės teismo pirmininkas buvo paskirtas vokiečių karininkas. Be to, įsteigta buvo - „gerosios tvarkos komisija". Jos uždavinys buvo ramybę ir tvarką palaikyti t. y. jos kompetencijoje buvo baudžiamosios bylos. Abu tuos teismus prižiūrėjo vienas majoras. Vėliau tų teismų vardai buvo pakeisti: vienas buvo pavadintas „teisiamąja komisija", kitas - „tvarkomąja komisija". Bet šiaip savo esmėje nepakitėjo. Šios komisijos buvo skyriamos iš bajorų pastatytų sąrašų.

Apeliacinis teismas buvo Naujamiestyje. Šį teismą sudarė bajo-

rų žmonės. Jie buvo išrinkti iš pavietų teisėjų. Jis buvo vadinamas Vyr. Tribunolu. Matyti, kad jam priklausė tik Mozurų ir Palenkės pavietas, o lietuvių dalis jam nebuvo pavesta.

Laikinieji teismai buvo įvesti 1796 m. kovo mėn. 31 d. Teismų santvarka dabar buvo tokia: vietoje anksčiau buvusių žemės, pilies ir pakamario teismų buvo įvesta tam plotui 4 teisiamosios komisijos. Minėtų trijų teismų kompetencija dabar perėjo šitoms komisijoms, tik baudžiamosios bylos buvo pavestos Prūsų komisijoms. Teisėjai dar liko senieji. Miestų ir privatiniai teismai dar veikė ir jie buvo kaip I-osios instancijos teismai. O teisiamosioms komisijoms priklausė bylos, kurios anksčiau buvo Žemės, pilies ir pakamario teismų kompetencijoje.

Komisijos sprendė pagal lenkų įstatymų, tik ne revoliuciniais. Aukštesnė teismo instancija buvo Prūsų Apygardos Teisiamoji Komisija. Ji prižiūri minėtas keturias teisiamąsias komisijas, priima ir svarsto dėl tų komisijų veiksmų skundus, paruošia bylas vyriausiajam teismui. Tad šis teismas iš esmės nesvarsto bylų, bet tik jis ištiria dalyką ir bylą siunčia spręsti Vyriausiajai Teismo Komisijai. Taigi į bylos esmę Apyg. Teismas nesikiša.

Vyriausioji Teismo Komisija buvo Balstogėje. Ji buvo vietoje Liublino ir Vilniaus tribunolų. Šiai komisijai, kuri buvo vadinama Regentijos Komisija, priderėjo keturios teisiamosios komisijos tarpiniai / per apyg. teismą/. Regentijos komisija susidėjo iš: 1. prezidento, 2.direktoriaus, ir 3.kelių tarėjų. Ji vedė visą teisingumo darbą visoje provincijoje, nagrinėdavo bylas antrąja instancija /apeliacine/; taip pat ji ruošė tikslią teismo organizaciją provincijai, leido karaliaus vardu įstatymus, prižiūrėjo žemesniuosius teismus.

Nuolatiniai teismai buvo įkurti 1797 metais. Teismų įstaigos dabar buvo tokios: 1.Regentijos, 2.Teisiamosios Pavietų Komisijos, 3.Inkvizitoriai, 4.Čiabuviams teisti Komisijos, 5.Dvasiniai teismai 6.Policiniai teismai mieste ir sodžiuje.

Regentijos teismas - tai pagrindinis normalus teismas. Visoje provincijoje buvo dvi regentijos: Balstogėje ir Polocke. Regentijų teismas skirstėsi į 2 senatu: pirmam senatui priklausė I-os instancijos bylos. Jame pirmininkauja direktorius. Antram senatui kai kada priderі pirmojo senato sprendimų revizija. Čia pirmininkauja prezidentas. Regentijos kompetencijai priklauso tarp kitko: tiesioginė jurisdikcija civilinėse ir baudžiamosiose bylose, uždėti globą, prižiūrėti kitus teismus; tiesioginiai regentijos jurisdikcijai, priklausė visi bajorai, visi karaliaus pilietiniai tarnautojai, kunigai ir k. Visos šių asmenų ginčų ir neginčų bylos dėl dvarų priklausė regentijos teismui. Taip pat jam priklausė visos šių asmenų baudžiamosios bylos.

Teisiamosios pavietų komisijos veikė 1781 metų įstatymu. Jos buvo pagelbinės regentijos įstaigos, tik kai kur savarankiškai dirbo tiesioginį teismo darbą. Tų įstaigų žmonės nėra teisėjai, o tik nuolatiniai deputatai, kaip pas romėnus „judices pedanei". Tos komisijos apžiūri vietoje, duoda patarimus, pildo regentijos įsakymus ir t. t. Paprastai jos priima šalių skundus, bet kartais atlieka ir teismo darbą, jei bylos yra mažos. Buvo įkurtos 5 teisiamosios pavietų komisijos.

Inkvizitoriai veda visų areštuotų tardymus, net miestų ir patrimoniniams teismams. Įvykus nusikaltimui, tuojau daro kvotą; per 8 dienas po nusikaltimo bylą turi atiduoti atatinkamam teismui.

Čiabuviams teisti komisijos buvo sudarytos 1796 m. Jos pasiliko ir nuolatinius teismus įvedus, bet tik trumpam laikui. Jau kitais metais imta naikinti tos komisijos.

Dvasiniai teismai paliko senieji. Jų kompetencijon įėjo jungtuvių bažnyčios ir vienuolynų bylos, bet tik tiek, kiek leidžia bendrieji įstatymai.

Policiniai teismai mieste ir sodžiuje traukė atsakomybėn ir teisė už prasižengimus prieš vidaus policiją, už mažas vagystes ir kitus mažus nusikaltimus. Mieste tuos teismus sudarė Policeibürgermeister paėmęs kitus tarybos narius, o sodžiuje - dvarininkas ar jo vietininkas, pasikvietęs sodžiaus teismą.

Santykiai su administracija buvo tokie, kad N. R. Prūsuose teismas buvo atskirtas nuo administracijos. Teisingumu turėjo rūpintis tik teismai, o ne administracija. Teismui buvo galima apskųsti net iždo neteisėtus reikalavimus ir administracijos įsakymus, kurie keldavo abėjonių, ar teisėtai išleisti.

Dėl baudžiamųjų vietų Prūsų valdžia buvo susirūpinusi. Jai atrodė, kad N. R. Pr. maža tesą kalėjimų, o esantieji negeri. Todėl kalėjimų skaičius buvo didinamas. Buvo pastatyti Balstogėje ir Polocke sunkiųjų darbų kalėjimai.

Didieji nusikaltėliai buvo siunčiami į tvirtoves Į Fridrichsburgą ir Pitiavą, lengviau nusikaltusieji buvo vietoje kalinami.

Naujuosiuose R. Pr. buvo apie 7 -8000 kareivių. Kariuomenės viršininkas buvo gen. Güntheris. Kareiviai buvo imami iš vietos gyventojų. Kraštas buvo padalytas į kantonus. Buvo surašinėjami gyventojai kariuomenės reikalams. 1798 m. pirmą kartą ėmė kantonistus į kareivius, nežiūrėjo jų, nematavo. Atsirado daug dezertyrų, nes norėjo išvengti tarnauti kariuomenėje. O tarnauti reikėjo visą amžių. Į kariuomenę buvo imami daugiausia valstiečiai. Prūsų dezertyrai bėgdavo daugiausia į Rusiją, o iš Rusijos į Prūsus. Todėl su rusais buvo sudaryta sutartis dėl sustabdymo dezertyrų.

Prūsų valdžia stengėsi sutvarkyti ir pakelti finansus. Bet iš

karto tat buvo sunku, nes reikėjo surinkti reikalingas žinias ir padaryti kitus paruošimus. Todėl tik buvo keliami esamieji mokesčiai. Bajorų aukos /aukomis vadinosi todėl, kad mokėdavo patys savo valia/ buvo padidintos nuo 10 % iki 24 %. Smulkieji mokėjo padūmę. Balstogės departamente bajorų aukų buvo surenkama apie 80.000 dol. Kunigai nuo gaunamųjų pajamų dabar mokėjo iki 50 %. Žydų pagalvė, akčyžės buvo dvigubai padidintos. Štempelio mokestis t. y. mokesnis už žydų prekybos knygas taip pat buvo padidintas. Buvo įvestas monopolis druskai ir tabakui. Muitai buvo imami ir pervežiant per senąsias sienas /kurios buvo tarp atskirų provincijų dabar sujungtų/, bet čia buvo mažesni muitai, negu iš užsienio įvežant prekes. Visoje provincijoje buvo viena muitų direkcija. Miestuose buvo svaigalų ir skerdimo mokesniai.

Miestai. Balstogės departamente buvo 86 miesti, kuriuose gyveno apie 80.000 žmonių. Iš tų 86 miestų, karaliaus buvo 56, o 30 ponų. Polocko d-te buvo 43 miestai.

Miestai buvo nusilpę, reikėjo kelti jų pramonę ir prekybą. Kai Prūsų valdžia ėmė tyrinėti miestus, tai jai pasirodė, kad jų perdaug esą. Todėl jau 1801 m. 11 miestų buvo paversta sodžiais. Vėliau ir daugiau miestų padarė sodžiais. 1800 m. išėjo įstatymas apie miestų magistratą. Juo palikta Rūmų paskirtieji miesto valdininkai; pirmą sykį statant magistratą, karaliui duodama teisė skirti valdininkus visuose miestuose, nes reikėjo šitam darbui turėti „tinkami subjektai", bet algas ponų miestuose moka ponai ar patys miestai. Šiaip paprastai miestas pats pasirenka magistratą.

Žydai buvo daugiau suvaržyti, negu kiti gyventojai. Jie buvo normuojami atatinkamu 1750 metų reglamentu. Juo žydai padalinami į ginamuosius /schutzjuden/ ir pakenčiamuosius /geduldetenjuden/. Ginamieji žydai dar skirstėsi į 3 grupes: 1.privilegijuotieji, kurie patys ir jų šeimos nariai galėjo gyventi ir užsiimti verslu visuose žydams leistuose miestuose; 2.paprastieji galėjo gyventi gavę ginamąjį lapą, tik nurodytoje jiems vietoje, palikti savo turtą galėjo tik vienam sūnui; 3.nepaprastieji, kurie turėjo asmeniškai gautąsias teises gyventi tam tikrose vietose ir verstis verslu, neperduodami savo teisių įpėdiniams. Čionai priderėjo intelegentų darbo žmonės - gydytojai dailininkai ir k. Prie pakenčiamųjų priklausė rabinai, kantoriai ir k. Žydams buvo uždėta nemažą prievolių. Jiems neleido verstis žemės ūkiu, negalėjo pirkti ir nuomuoti žemę. Juos prižiūrėjo Generaldirektorius. 1802 m. N. R. Pr. buvo apie 76000 žydų, iš jų 2/3 gyveno sodžiuose. Jie vertėsi amatu ir prekyba. Švietimas jų buvo tikybinis. 1797 m. buvo išleistas N. R. Pr. ir Pietų Prūsų visuotinas žydų reglamentas. Tuo reglamentu normuojama žydų būklė. Svetimšaliai žydai turėjo apleisti Prūsus. Ginamuosius atskirti nuo sveti-

mų buvo sudaromi šąrašai. Kiekvienas žydas sulaukęs-10 m tų gauna ginamąjį lapą. Svetimi gali atvykti laikinai 4-6 savaitėms. Dabar visi žydai turėjo įgyti pavardę. Žydai galėjo užsiimti amatu rūmams leidus. Miestuose jų skaičius buvo ribotas, kad nepakenktų krikščionių pirkliams. Žydai galėjo būti kolonistais tokiomis pat teisėmis, kaip ir krikščionys. Tuo reglamentu, jie turėjo gyventi miestuose. Jei žydas norėjo įgyti nekilnojamą turtą, tai turėjo gauti iš rūmų leidimą. Jiems buvo pripažinta tikybos laisvė. Rūmai skyrė rabinus ir kitus sinagogos narius. Rabinų jurisdikcija buvo panaikinta. Visi kilusieji tarp žydų ginčai ėjo į valstybės teismus. Žydai dalyvavo magistrate per savo atstovus. Turėjo būti įsteigtos viešos žydų mokyklos, kuriuose tikybą reikėjo mokyti iš naujų vadovėlių; taip pat reikėjo mokyti gyventojų taisykles, pareigas sau, vyriausybei, ir kitiems žmonėms. Jas prižiūri vyriausybė, magistratas ir rabinatas.

Į kariuomenę žydus neėmė, nes laikė juos tam reikalui netikusiais. Bet todėl jie mokėjo didesnius mokesnius, negu krikščionys. Bet vienu laiku karalius rimtai galvojo, kaip sunaudoti žydus kariuomenės tikslams. Buvo priėjęs nuomonės, kad žydai,jei netinka tiesioginei kariuomenei,tai gal tiktų į abazus-gurgoles.

Žemės ūkis nebuvo aukštai pakilęs. Dvarų ūkis susidejo iš trilaukio. Ponų laukus dirbo daugiausia baudžiauninkai. Vaisių medžiai retai kur buvo užsodinti, bet klimatas vaismedžiams buvo palankus. Todėl Prūsai ragindavo sodinti vaismedžius. Arkliai buvo geri, karvės menkos. Avių tebuvo maža, javų prekyba menka. Vienintelė sodžiaus pramonė - tai alaus ir degtinės varymas.

Ipotekos. Naujose valdose žemės knygų nebuvo, jų vietoje veikė pilies teismų knygos, bet iš jų sunku buvo susekti, kas yra savininkas, kokios yra skolos ant žemės užtrauktos, kokie apsunkinimai ir t.t. Todėl 1797 m. išėjo įstatymas, kuriuo įvedamos žemės knygos. Visi savininkai iki 1798 m. turi pareikšti ir įtraukti į knygas savo teises į žemes ir t.t. Ipotekos įst. vykdė teismai-regentijos. Tą įgus priruošiamąjį darbą Balstogėje įkurta Balstogės dep. Ipotekos komisija, kuri susidėjo iš 14 žmonių. Be to, buvo dar 20 komisarų. Darbo eiga - rinko vardus, patikrino vietoje vardus, plotą, vertybę ir titulą. Keisti dabar valdymą galima tik per teismą - regentiją.

Luomai. Bajorų Balstogės departamente buvo apie 150.000. Tarp jų turto atžvilgiu buvo dideli skirtumai. Buvo ir bežemių bajorų. Vyriausybė norėjo patraukti juos į kariuomenę. Žemę vokiečiai tedavė prūsų kolonistams, o vietos bajorai negaudavo. Dabar bajorai neteko

kai kurių teisių. Jie pasidarė valdiniais ir įgijo tą, ką turėjo Prūsų bajorai. Prūsų bajorai turėjo mažesnes teises. Visi buvo lygūs prieš viešpatį.

Valstiečiai asmeniškai buvo laisvi. Jie galėjo įgyti turtą ir ginti jį teisme. Bet jie turėjo būti prirašyti prie dvaro ir be savininko žinios negalėjo pasitraukti. Savininkas negalėjo perleisti valstiečių be jų žinios ir sutikimo kitam. Geriausia būklę buvo karališkųjų valstiečių /dirbo tik - 2 dieni savaitėje/. Blogiausia bajorų valstiečių būklė. Jie priklauso pono teismui, yra pririšti prie žemės, negali patys stoti teismė. Jų likimu buvo susirūpinusi vyriausybė. Karalius 1798 m. pavėdė tam tikrai Komisijai išdirbti projektą apie karališkųjų valstiečių būklės pagerinimą. 1804 m. did. kancleris Goldbeck paruošė įstatymo projektą, bet jis nebuvo priimtas. Tuo projektu - laisvas negalėjo pereiti į nelaisvę, galima perleisti tik žmones su dvaru, ponas neturi teisės į valstiečių turtą, galima žmones atleisti atsipirkti ir t.t. Bet kaikurie palengvinimai dėl teisiamosios ponų valdžios buvo įvesti.

Valstiečių būklė buvo išdėstyta Visuotiname Prūsų Teisyne.

Domėnai. Senovėje Užnemunėje buvo dideli miškai, kurie priklausė did. kunigaikščiui. Todėl čia buvo daug mitybinių dvarų ir seniūnijų. Girios dabar jau buvo gerokai išnaikintos. Balstogės d-te padaryta 15 miško urėdijų. Dvarai perėjo Prūsų iždui. Taip pat ir dvasininkų dvarai buvo paimti iždan. Susirūpinta dvarų atskyrimu nuo dubų. Daugiausia tuo rūpinosi Polocko departamentas. Prūsai stengėsi pakelti krašto gerovę, sunau dodami tam domėnų žemę. Vieni dvarai liko senųjų valdytojų rankose, kitus valdė Prūsų valdininkai, trečius stengėsi pakeisti į nuomą, o ypač į amžiną nuomą. Buvo nustatytos tam tikros taisyklės, kuriomis išnuomuojami dvarai.

Užėmus naujas vietas, buvo jaučiamas gyventojų trūkumas. Todėl buvo rūpinamasi kolonizacija. Kolonistai buvo gabenami, pirmon eilėn, iš gretimųjų Prūsų. Taip pat buvo traukiami kolonistai ir iš kaimyninių valstybių, bet ne iš senųjų provincijų. 1801 m. įsakius karaliui, Schrőteris išdirbo taisykles apie kolonistų apgyvendinimą. Buvo duodami jiems dideli palengvinimai. Nustatoma, kiek reikia pinigų naujakuriui, duodama pašalpos, nemokamai malkos ir t. t. Stengtasi daugiau kolonizuoti kraštą valstiečiais. Naujokas sudarydavo paveldėjamosios nuomos sutartį su Karo-Ūkio Rūmais. Skolas galima užtraukti tik Karo-Ūkio Rūmams leidus. Neužsimokėjęs per 2 metus kanono mokesnio, nustoja teisių. Kolonizacija didelio pasisekimo neturėjo dėl naujakurių dorovės nupuolimo ir dėl žemės išmėtymo vokiečių valdininkams.

Tikybos ir bažnyčios reikalai: tikybos laisvė. Katalikų kunigų teisės ir priedermės; vyskupai; vienuolynai ir vienuolai; mel.ia-

gine kunigų būklė; turtų sekuliarizacija; dešimtinė; Vygrių vyskupija.

XVIII amž. pabaigoje prūsai gavo daug svetimų žemių. Čia gyveno įvairių tikybų žmonės. 1773 m. instrukcija leidžia keisti tikybą, jei asmuo turi nemažiau 14 metų amžiaus. Tačiau reikėdavo gauti protestantų konsistencijos sutikimą. 1803 m. parėdymu visi vaikai privalo mokytis tėvų tikybos.

Taigi, Prūsų valdžia pripažino tikybos laisvę.

Bažnyčios ir kunigų būklė. Jų santykiai su valstybe buvo nustatyti Visuotiname Žemės Teisyne. Kunigų gyvenimas buvo taip pat reglamentuojamas, kaip ir kitų klodų. Kunigai nebuvo prie to pripratę ir jiems tas buvo sunku. Bet teisyne ne viskas buvo numatyta. Todėl 1797 m. buvo išleista instrukcija, kur aiškiau nustatyta teisės ir priedermes. Valdžia prižiūri viešas pamaldas, tikybiniai veiksmai galima sulaikyti, jei jie būtų priešingi absoliutizmui. Buvo mažinami pasnikai. Kunigus galima skirti tik vyriausybei leidus. Kunigai nuo karinės prievolės buvo atleisti. Išpažinties paslaptis buvo pripažinta, nors Prūsų valdžia ir reiškė pretenzijų, kad kunigai nesilaikytų išpažinties paslapčių.

Vyskupijos tarp savęs negalėjo būti sujungtos. Buvo projektuojama pakeisti vyskupų priesaika, jų skyrimas turėjo pareiti nuo vyriausybės. Buvo suorganizuotas dvasininkų teismas ir todėl jokia byla negalėjo Romon patekti. Reikalaujama buvo, kad duotų vyriausybei cenzuruoti sunčiamieji kurijon laiškai.

Vienuolynų viso buvo 51. Vienuolių 699. Prūsų valdžia stengėsi mažinti vienuolynų skaičių. Suvaržė įstojimą vienuolynan. Karalius buvo įsakęs, kad vienuolynų jurisdikcija priklauso vyskupams.

Medžiaginė kunigų būklė dabar pablogėjo. Pirmiau turėjo pajamų už darbą, iš bažnyčios ūkių, dvarų, dešimtinių, kurias duodavo parapija, o dabar tik bepaliko pajamos už darbą. Bet ir čia vyriausybė įsikišo ir nustatė taksą. Gyventojai buvo padalinti į 3 ardus: bajorai, miestiečiai ir sodiečiai. Kiekvienas ardas mokėjo kunigams pagal nustatytos taksos. Virš taksos imti buvo draudžiama.

Bažnyčios turtai buvo sekuliarizuoti. Vykdė tai naujojoje provincijoje. Turtų atėmimas praėjo ramiai. Imami buvo tik didesnieji ūkiai ir laukai ir paverčiami domenais. Iš tų turtų tam tikra pelno dalis ėjo kunigų algoms mokėti.

Tikybiniai skirtumai vertė išrišti ir dešimtinės klausimą. Golbeckas atsiklausė Karo-Ūkio Rūmų ir sužinojo, kad jau senai Lietuvoje ėjo kovos dėl dešimtinių panaikinimo ar jos pakeitimo pinigais. Pagaliau, karalius nustatė šiuos principus: pakeitimui dešimtinės pinigais prie kiekvienų Rūmų departamento renkama komisija. Kas 10 metų nustatoma piniginė javų vertė, už kurią parapijiečiams teko

kunigams sumokėti pinigais. Kunigai natūroje rinkti dešimtinę nebegalėjo. Bet galutinai dešimtinės klausimas liko neišrištas.

Buvo įkurta Vygrių vyskupija. Mat Prūsų valdžia nenorėjo, kad bažnyčios reikalai priklausytų nuo užsienio. Tad ir buvo įkurta vyskupija, o jos vyskupu paskirtas Karpavičius.

Graikų bažnyčia; unitai; graikai - rusai. Protestantai;

Užimdami Užnemunę, prūsai manė, kad ten yra tik katalikai. 1796 m. deklaracijoje apie bažnyčios turtų atėmimą, nepaminėta Graikų bažnyčios turtai. Todėl vykdant turtų sekuliarizaciją pastebėta spraga. Turtų graikai turėjo gerokai. Pradėta apie juos rinkti žinių ir rūpintis sutvarkyti ir graikų bažnyčios reikalus.

Unitų skaičius buvo nemažas. Jie priklausė nuo Kijevo metropolito ir Brastos vyskupo. Tai reikėjo ir jiems organizuoti vyskupiją. Tam buvo ir politinių priežasčių. Mat Rusijoje unitai buvo jėga verčiami į stačiatikius ir todėl tikėtasi, kad jie trauksis prie Prūsų, kur pripažįstama visokios tikybos. Buvo įsteigta vyskupija ir 1800 m. paskirtas vyskupas Mykalojus Duchnovskis. Graikų-stačiatikių vyskupija nebuvo įsteigta, nes jų čia nedaug buvo.

Evengelikų, liuteronų bažnyčia iki šiol buvo viena, sodžiuje prie Virbalio. Dabar šios tikybos žmonių skaičius ėmė didėti. Stengiamasi protestantų bažnyčią pakelti. Protestantų bažnyčia ir kunigai pavesti Berlyno konsistorijai.

Netekimas N. Rytų Prūsų /1807/

Kai Napoleonas sumušė prūsus, tai iš jų buvo atimta daug žemių. Iš N. R. Pr. buvo sudaryta Varšuvos kunigaikštija.

Prūsų monarchijos žlugimas. Šteino-Hardenbergo reformos. Žlugimo priežastys. Staigus valstybės plėtimasis. Ūkio nuvargimas, finansinis nusilpimas, irimas kariuomenėje ir biurokratijoje. Prancūzų revoliucija. Karas su prancūzais. Prūsų valstybės išlikimo klausimas. Tilžės taika. Taikos sąlygos dėl teritorijos, kontribucijos, okupacijos, priguléjimo nuo Prancūzijos.

Dabar tenka apsistoti ties Prūsų monarchijos žlugimu. Ta monarchija, kuri buvo sukurta Hohencollernų XVII ir XVIII amž., žlugo. Jos vietoje atsirado nauja, kitomis aplinkybėmis ir kitais pagrindais susidariusi monarchija. Įsigalėjus prūsų absoliutinei monarchijai, kartu įsigalėjo biurokratija - valdininkija. Luomų atstovybė buvo nustumta ir panaikinta. Valdžios veiksmų luomai jau prižiūrėti negalėjo. Kol. stovėjo valstybės priešaky galingas, energingas, gabus ir stiprios valios karalius, tol valdymas dar šiaip taip sekėsi. Bet ir gabus žmogus viską vienas apimti negali ir nepajėgia. Todėl valdininkija ima sauvaliauti, valdymas ima irti. Tuo labiau tas irimas pasireiškia, kai karalius yra negabus ir silpnos valios žmogus. Todėl ir Prūsijoje susidarė sąlygos, kad monarchija turėjo žlugti.

Žlugimas, kaip paprastai, buvo reikalingas stipresnio sukrėtimo. Bet kol tokio sukrėtimo nėra, tol senoji santvarka laikosi ir rodosi, kad ji yra stipri. Čia sukrėtimas buvo karas su Prancūzija.

Bet dabar pakalbėsime apie žlugimo priežastis. Prūsų monarchija per greit buvo išaugusi ir išsiplėtusi. Valstybė yra tada stipri, kai viduje tauta yra tampriai sujungta tautiniu ir teisės atžvilgiu. O Prūsų valstybėj kaip tik to ir nebuvo. Čia per tris Lietuvos-Lenkijos padalinimus buvo įjungta daug lenkiško ir lietuviško elemento. Tas elementas buvo svetimas vokiečiams, įpratęs gyventi kitu gyvenimu, negu vokiečiai. O be to, jis buvo Prūsų pakraščiuose. Tai labai pavojinga valstybei, kai neištikimas elementas gyvena pakraščiuose. Prūsų vyriausybė seną santvarką taikė ir naujiems kraštams. Toji santvarka atėjo į naujus kraštus jau blogesne forma, negu buvo pačiuose Prūsuose. Mat atsiųstieji valdininkai į naują kraštą žiūrėjo, kaip į pasiplėšimo obejktą. Visa tai negalėjo sucementuoti naujų valdinių su prūsais. O be to, per trumpą laiką - per trejas derybas, gavo daug svetimų žemių. Į tas žemės reikėjo iš Prūsijos valdininkus. Tinkamų valdininkų ir pačiuose Prūsuose jautėsi trūkumas. O kai reikėjo duoti ir naujiems kraštams valdininkų, tai valdininkijos bendras lygis labai pablogėjo. Bet ir šiaip Prūsų valdininkija turėjo tokių blogų savybių, kurios kenkia valstybiniam organizmui. Kol absoliutizmas kovojo su luomais, tai toji valdininkija buvo aktyvi ir energinga. Jos pagalba įsigalėjo absoliutizmas. Bet kai įsigalėjo absoliutizmas, tai biurokratija pasidarė faktina valdovė, kurią maža kas tegalėjo kontroliuoti. Biurokratija ėmė vaizduotis, kad valstybė yra jiems sukurta ir kad jie yra visko centras. Aišku, kad tokie valdininkai yra jau sugedę ir kenkia valstybės aparatui. Nebereikalo tada daugelis politikų pašiepdavo Prūsų valdininkus sakydami, kad jei jiems lieptų vykti į mėnesį, tai jie ramiai vyktų ir valdytų, taip pat kaip ir Prūsuose.

Taigi, valstybė smarkiai išaugo teritorijos atžvilgiu, o vidujiniai nesustiprėjo. Valdininkai buvo blogi ir tų pačių trūko. Todėl nepajėgė sucementuoti viso krašto valdinių , pakraščiai vis žiūrėjo atsiskirti nuo Prūsų. O ruošiantis grobti naujus kraštus, reikėjo stiprinti kariuomenę. Tam reikėjo nemaža pinigų. Tad nusilpo prūsai ūkiniai ir finansiniai. O kaip biurokratijoje taip ir kariuomenėje pasireiškė sugedimas, irimas. Aišku, kad tokiu aparatu jau toli nebenueisi.

Prasidėję karai su Prancūzais dar labiau nuvargino šalį. Jie visą laiką ėjo Prūsų teritorijoje. O kaip minėjome, karui prūsai ruošėsi ir anksčiau. Tai reikėjo turėti daugiau kariuomenės. O kariuomenei sudaryti reikėjo žmonių ir nemažą sumą pinigų. Iš krašto buvo atimamos geriausios jėgos į kariuomenę, o jos išlaikymas sunkino

valstybės biudžetą. Didieji mūšiai vyko su prancūzais Prūsų teritorijoje. Karas sunaikino turtus ir žmones. O kare žuvo energingiausi ir sveikiausi žmonės. Jau prieš tuos karus buvo pastebėtas prūsų kariuomenės irimas. Tuo labiau, tas irimas pasireiškė laike karų. Mat prūsų kariuomenė laikėsi ta dvasia ir tvarka, kurią buvo įvedęs Fridrichas Did. Bet dabar jau buvo kiti laikai ir skyrėsi nuo anų laikų. Tai ir kariuomenėje turėjo viešpatauti laiko dvasia ir tvarka. Tačiau prūsai prieš Napoleono karus buvo laimėję karą su austrais. Tai jie įsivaizdavo, kad jų kariuomenė esanti ideali. Geresnės ir mokytesnės kariuomenės neesą. Bet kai tik toji kariuomenė susitiko su Napoleono kariuomene, tai tuoj buvo sugniužinta.

Prancūzijos kariuomenė buvo sukurta ne vien Prancūzijoje, bet ir už jos sienų. Kai kas perdaug aukština prancūzų kariuomenę. Esą ji buvusi sukurta revoliucijos naujais pagrindais ir tarp senosios ir naujosios kariuomenės nebuvę ryšių. Žinoma, tas yra truputį perdėta, bet yra ir tiesos. Revoliucijos kariuomenėje veikė senosios monarchijos karininkai. Jie buvo išsiauklėję senoje mokykloje. Ir pats Napoleonas buvo senosios mokyklos mokinys. Bet jie buvo gabūs ir sumanūs žmonės. Juk paprastai, senosiose nusistovėjusiose santvarkose retai tegali iškilti gabūs žmonės. Tokie žmonės dažniausia pasireiškia revoliucijos metu. Ir revoliucijos kariuomenėje senosios mokyklos karininkai įnėšė naują dvasią.

XVIII amž. prancūzų kariuomenė techniškai buvo pakilusi aukštai. Bet ir kaimynų kariuomenės sekė juos ir nedaug tebuvo atsilikusios. Bet revoliucijos kariuomenėje viešpatavo nauja dvasia ir naujos idėjos. Prancūzų revoliucija paskelbė laisvę ir jų kariuomenė ėjo prieš monarchistinę kariuomenę, kuri gynė senąją santvarką. Ji tarėsi esanti visoms tautoms laimės nešėja. O monarchistinės kariuomenės ėjo be ūpo, pasipriešinimą rodė neperdidžiausią. Baudžiavos kareiviai nenorėjo kariauti su laisvąja prancuzų kariuomene. Be to, tarp prancūzų kariuomenės vadų ir kareivių buvo moraliniai ryšiai. Jų vadai ir kareiviai žinojo už ką kariauja. Prūsų kariuomenėje to nebuvo. Kareivis buvo aklas vado įrankis. Be to, kareiviais buvo valstiečiai, o karininkais - bajorai, ko prancūzų kariuomenėjo jau nebuvo. Žinoma, tuose karuose daug reiškė ir prancūzų agitacija. Revoliucija metusi naujus obalsius, juos išnešė ir už Prancūzijos sienų. Tad prancūzai kariavo ne vien ginklu, bet ir agitacija, idėja. Ir ta agitacija turėjo didelio pasisekimo. Juk buvo negirdėtas dalykas, kai prancūzai skelbė visam pasauliui - tautų išvadavimą, baudžiavos panaikinimą.

Iš pradžių revoliucijos kariuomenė buvo nedrąsi. Puolė savo priešus nedrąsiai. Bet, kai pirmieji mūšiai pasisekė, tai tada ji pasidarė drąsesnė ir ėmė smarkiai organizuotis. Tą kariuomenę labai pa-

laikė ir prancūzų ūkininkai, nes karai ėjo už Prancūzijos ribų. Ūkininkai dėl karų nenukentėjo, o kariuomenė sau maisto rasdavo svetimuose kraštuose.

Prūsų generolai su paniekinimu žiūrėjo į naujus prancūzų politikus ir į naują jų kariuomenės organizaciją. Jiems keista atrodė, kad Prancūzijoje panaikinti luomai ir kad politikos ir kariuomenės priešaky stovėjo lygiai ponai ir valstiečiai. Prancūzijoje buvo žiūrima, kad tik žmogus būtų gabus, o kilmė reikšmės neturėjo. Tad Prancūzijoje buvo visi žmonės laisvi. O laisvus mobilizuoti buvo lengviau, negu baudžiauninkus. Prancūzų kariuomenė maisto su savimi neimdavo, o rasdavo ten, kur kariaudavo. Be to, jų kariuomenės reglamentacija buvo kita, negu prūsų. Bet į visą tai prūsų generolai žiūrėjo paniekinamai. Jie galvojo, ką reiškia jiems Napoleonas? Esą jis galėjęs kariauti silpnoje Italijoje, bet ne Prūsuose. Kai jis susidursiąs su Prūsų mokytąja kariuomene, tai tuoj sudušiąs. Generolai apskaitė, kur Napoleonas galės eiti, ir kada ir kokias pozicijas užims. O napoleonas nepaklausė Prūsų generolų išdirbtų taisyklių ir ėjo į Prūsus tais keliais, kuriais jis norėjo ir tuo laiku, koks jam atrodė patogiausias. Napoleonas sumušė prūsų kariuomenę. Tada generolai pasakė, kad Napoleonas laimėjo, bet „netaisyklingai", jis ėjęs prieš „taisykles". Napoleonas kariavo nežiūrėdamas į jokias generolų išdirbtas taisykles.

Prūsų kariumenė buvo visai išardyta. Pasirodė, kad ji jau netinka rimtam karui. Karas tai nėra pasivaikščiojimas, kada karininkai gyvena kare su visais patogumais. Jų bagažai užima daug vietos. Tuose karuose visai prūsų kariuomenė ėmė irti. Be to, tuo laiku tos kariuomenės priešaky stovėjo negabūs žmonės. Ir pats karalius Fridrichas Vilhelmas III buvo negabus. Jis nekęsdavo gabių žmonių.

Karas su prancūzais visai nusilpnino Prūsiją. Prancūzų kareiviai atėję į Prūsiją maitinosi ir plėšė gyventojus. Pagaliau, kilo klausimas kas daryti su prūsais? Gal panaikinti visai Prūsus? Sumuštų Prūsų karalius buvo pabėgęs į Klaipėdą. Važinėjo jis į Rusijos imperiją ir į kitą Lietuvos dalį. Buvo Šiauliuose, Tauragėje, kalbėjosi su rusų caru, darė planus. Norėjo neva „gudria" savo diplomatija laimėti ką nors. Bet Napoleonas, nors buvo ir rusus sumušęs ties Fridlandu, bet tik tarėsi su rusų caru. Jis norėjo Rusiją privilioti į sąjungą prieš anglus. Su prūsais jis visai nenorėjo tartis. Nieko negelbėjo ir Fridricho Vilhelmo III gražioji žmona Luizė. Ji tarėsi esanti didelė diplomatė. Tad ji puolė prie Napoleono ir norėjo išgauti iš jo gerų pažadų prūsams. Napoleonas, žinoma, pasielgė su Luize taip, kaip priderėjo kariui ir diplomatui, bet pažadų jai jokių nedavė.

Napoleonui rūpėjo visai panaikinti Prūsus. Tačiau rusų caras

tam priešinosi. Jis bijojo prancūzų valstybės prisiartinimo prie Rusijos. O be to, nepatogu buvo savo sąjungininkus panaikinti. Todėl prūsai buvo palikti ir padiktuotos jiems sąlygos. Taika buvo sudaryta Tilžėje. Tilžės taikos sąlygos buvo prūsams sunkios. Apkarpė teritoriją, atėmė iš jų žemes, kurias prūsai buvo gavę laike dalybų iš lenkų ir lietuvių. Uždėjo jiems kontribuciją. Dėl jos buvo daug kalbėta, esę prancūzai apiplėšę kraštą. Prūsai per kelius metus tuos pinigus surinko ir sumokėjo. Užtai 1871 m.kai prūsai sumušė prancūzus, tai jie iš jų pareikalavo daug kartų didesnę kontribuciją. Napoleonas buvo paėmęs iš Prūsų įkaiton kaikurias tvirtoves ir miestus. Savistoviai prūsai negalėjo vesti užsienių politikos ir jie skaitėsi dabar prancūzų sąjungininkais.

Reformos. Švietimo gadynės įtaka. Fiziokratai. Prancūzų idėjų įtaka. Šteinas. Luomų panaikinimas; baudžiavų naikinimas, valstiečių asmens laisvė /1807.X.9 ediktas/. Miestu savivalda /1808.XI.19/ Planai centro įstaigoms reformuoti /kolleginiais pagrindais/ Šteino atstatymas.

Švietimo gadynės įtaka buvo ta, kad buvo pravestos reformos ūkio, teismo, ir švietimo srityse. Tačiau jokių reformų nepadarė dėl baudžiauninkų - valstiečių ir miestėnų.

Fiziokratų tėvas ir kurėjas buvo prancūzų mokslininkas d-as Kėnė. Šita mokykla tvirtino, kad vienintelis savistovus gamybos šaltinis yra žemė. Taip pat ji tvirtino, kad žmogaus gyvenimą nustato gamtos įstatymai. Svarbiausias žmogaus uždavinys - tai patenkinti savo reikalavimus. Patenkinti juos žmogus gali tik savo darbu. Todėl fiziokratai reikalavo, kad kiekvienas žmogus galėtų užsiimti bet kokia profesija t.y. reikalavo panaikinti cechus, panaikinti luomų ir bajorų pirmenybę, kurie kenkia laisvam žmogaus apsisprendimui. Savo laiku toji mokykla turėjo nemažą pasisekimą. Tos prancūziškos idėjos darė didelės įtakos į prūsus. Prūsuose jau prieš Šteino ir Hardenbergo reformas imta reikalauti panaikinti baudžiavą, luomus ir padaryti visus gyventojus lygiais prieš įstatymus.

Sugriuvusios ir nusilpnintos Prūsijos priešakin buvo pakviestas Šteinas. Jis buvo vienas iš valdančiųjų šeimų narys. Buvo gana apsišvietęs feodalas mokąs tvarkyti gyvenimą. Napoleonui atrodė, kad Šteinas palaikys prancūzų politiką Prūsuose ir nesugebės sutvarkyti Prūsijos. Karalius Šteino nemėgo, nes jis buvo gabus ir apsišvietęs žmogus, o prūsų karalius nemėgo gabių žmonių. Bet Napoleonas privertė karalių priimti Šteiną. Šis vyras parodė didelį sumanumą ir gabumus valstybės valdyme. Jis nežiūrėjo karaliaus noro, o dirbo tą, kas jam reikėjo. Šteinas kūrė naują Prūsų gyvenimą. Jis stengėsi sutvarkyti nuvargintą valstybę. Jo svarbiausias tikslas buvo sukurti stiprią,vienalypę ir aktyvią valstybės valdymą ir sutei-

kti valstybės valdiniams tam tikras teises viešame gyvenime, nustatyti gerus santykius tarp valstybės ir valdinių. Todėl jis visų pirma norėjo įvesti piliečių laisvę ūkiškame gyvenime, kitais žodžiais tariant, jis norėjo panaikinti visuomenės suskirstymą į dvarininkus miestėnus ir valstiečius - baudžiauninkus t.y. panaikinti luomus ir jų privilegijas. Tuo jis norėjo pertvarkyti krašto valdymą. Šteinas pertvarkydamas valstybės santvarką turėjo galvoje visuomenės ir valstybės reikalus.

1807 m. buvo išleistas ediktas, kuriuo naikinama luomai ir valstiečių baudžiava. Šitas ediktas pripažino teisę kiekvienam valstybės piliečiui įgyti visokių rūšių nuosavybę. Tuo buvo panaikinta bajorų privilegija, kur anksčiau jie tik vieni galėjo įgyti dvarus, žemę, žodžiu nekilnojamąjį turtą. Be to, buvo panaikintos bendrai visos luomų privilegijos, nes buvo pripažinta, kad visi valstybės valdiniai yra lygūs prieš įstatymus. Tuo buvo panaikinta ir baudžiava. Valstiečiams buvo pripažinta laisvė. Savo valstybės valdymo organizacinius gabumus Šteinas išreiškė daugiausia miesto savivaldybės reformoje. Šios reformos tikslas buvo duoti miestams geresnę ir savistovą valdymo organizaciją, duoti miesto piliečiams patiems valdyti savo administraciją ir tuo išauklėti juos politiniu atžvilgiu ir padaryti sąmoningais piliečiais, kurie gerbtų valstybės tvarką ir pačią valstybę. Visi miesto piliečiai renka magistratą. Rinkimai dabar eina ne klasėmis, kaip anksčiau, bet individuale sistema. Miesto savivaldybės kompetencijon įeina tik miesto finansai, vidujinis miesto gyvenimas ir valdymas. Bet teismas ir policija priklauso valstybei. Ši reforma pilnai nebuvo įgyvendinta. Buvo įkurti magistratai, kurie veda miesto reikalus, bet po valstybės kontrole.

Centro įstaigas jis norėjo taip reformuoti. Tarp karaliaus ir ministerių turi būti nustatyti tiesioginiai santykiai, o ministerių susirinkimai turi būti įstatymų nustatyti. Šteinas siūlė įsteigti 5 ministerijas: 1.Karo, 2. Užsienių Reikalų, 3.Vidaus Reikalų, 4. Finansų, 5.Teisingumo. Ministeriai sudaro slaptąją valstybės vidujinę tarybą. Provincijos ministeriai turi būti panaikinti.

Taigi, Šteinas apvylė Napoleoną. Jis manė, kad Šteinas bus palankus prancūzams ir nesugebės tinkamai vesti Prūsų valstybės, bet rezultatai buvo visai priešingi. O Napoleonas nenorėjo Prūsuose matyti gabių žmonių prie valstybės vairo. Jam rūpėjo, kad Prūsija būtų silpna, nes žinojo, kad juo kaimynus daugiau nusilpnins, tuo prancūzų galybė bus didesnė ir jie daugiau reikš pasaulinėje politikoje. Todėl Šteino reformos nepatiko Napoleonui. Jis pasiūlė Prūsijos karaliui atleisti jį nuo einamųjų pareigų. O tas karaliui patiko, nes jis nemėgo gabių žmonių, o be to, jį Šteinas ir patį priversdavo dirbti. Todėl karalius visai nesipriešino Napoleono reikalavimams ir

Šteiną atleido.

Hardenbergas; jo reformos finansų srityje: dvasinių dvarų sekuliarizacija /1810.X.30/, leidimas domėnus parduoti /1808/, visų lygybė mokesčių dalykuose /1810.X.27/, amatų laisvė /1810/, lažų panaikinimas /1811.IX.14/, pakeitimas tos reformos dvasininkų naudai /1816/, užbaigimas /1805 m. įstatymas/ - Centro įstaigų reforma; daiktinis ministerijų padalinimas /Z min. ir did. kancleris/

Kai Šteiną atstatė, tai jo vieton pakvietė Hardenbergą. Šis vyras buvo centralizuotos valdžios šalininkas. Hardenbergo reformos liečia daugiausia krašto finansus ir ūkį, o mažiau - krašto valdymo organizaciją. Mat Prūsų finansinė ir ūkinė būklė po Tilžės taikos buvo bloga. Be to, prūsai turėjo sumokėti Napoleonui namaža kontribucijos ir išlaikyti prancūzų armiją esančią Prūsuose savo lėšomis. Tad reikėjo mokėti skolos., o iždas buvo tuščias. Todėl Hardenbergas sekuliarizavo dvasininkų turtus. Jis paskelbė, kad visi katalikų ir evengelikų turtai pereina valstybės iždan. Tas davė valstybei nemaža pajamų. Dvasinius turtus sekuliarizavo 1810 metais.

Iki 1818 m. buvo uždrausta parduoti domėnus, nes jie buvo karaliaus fide·ikomisas. Hardenbergas išleido 1808 m. įstatymą, kuris leido domėnus išnuomuoti paveldimon nuomon, o reikalui esant ir parduoti. Čia gavo nemaža pajamų.

Hardenbergas reformavo ir mokesčių sistemą. Iki jo reformos ne visi klodai mokėjo mokesčius, arba nevienodai mokėjo. Jis reformavo mokesčius įvesdamas visų klasių lygybę mokesčių atžvilgiu. Tuo būdu buvo pirmą kartą Prūsijoje įvesta visų piliečių lygybė mokesčių atžvilgiu.

1810 m. buvo paskelbta amatų laisvė. Tuo buvo įgyvendintas fiziokratų principas t.y. buvo pripažinta amatų laisvė, panaikinti cechai,. kurie varžė amatų laisvę.

Kita labai svarbi Hardenbergo reforma - tai žemės reforma. Šteinas panaikino baudžiavą ir valstiečiai liko juridiniai laisvi. Tačiau ekonominiai valstiečiai pasiliko dvarininkų baudžiauninkais, nes žemė, kurią jie dirbo, priklausė dvarininkams ir lažas nebuvo panaikintas. Todėl 1811 m. Hardenbergas išleido įstatymą, kurio tikslas buvo reguliuoti dvarininkų ir valstiečių santykius. Tuo buvo panaikintas už tam tikrą atlyginimą lažas. Toliau, valstiečių valdomieji sklypai perėjo jų nuosavybėn, jie paliuosuojami iš savo priedermių dvarininkams už tam tikrą atlyginimą. Atlyginimas dvarininkui iš paveldimų sklypų siekdavo $\frac{1}{3}$ tos žemės, iš nepaveldimų sklypų $\frac{1}{2}$. Dvarininkų teismo ir policijos galia laikinai buvo palikta. Bet šito edikto pravedimas gyvenime ilgai užsitęsė. 1816 m. deklaracijos įstatymu šitas ediktas buvo suvaržytas bajorų dvarininkų naudai, būtent, kad žemės mažesniuose dvaruose priklauso nuo dvarininko.

Šteinas ruošė centro įstaigų reformą, bet tas jam nepavyko, nes jis buvo netikėtai atstatytas. Tą reformą pravedė jo įpėdinis Hardenbergas. Tuo tarpu, kai Šteinas buvo kolegialinio vykdymo šalininkas, Hardenbergas steigė centralizuotą valdžią ir viso valdymo priešaky pastatė vieną atsakomingą asmenį - kanclerį. Pats Hardenbergas buvo paskirtas kancleriu. Buvo įsteigtos 5 ministerijos: 1.Vidaus, 2. Teisingumo, 3. Finansų, 4/ Užsienio ir 5.Karo. Dabar buvo pravestas valdymo šakų padalinimas. Vienos ministerijos kompetencija buvo atskirta nuo kitos. Šitie penki ministeriai sudaro kabinetą, kuriame kancleris remdamasis karaliaus liepimu, skelbdavo karaliaus įsakymus. Jis turėjo savo kompetencijoje centro valdymo organų veikimo kontrolę. Kancleris tam tikruose ekstra ordinariniuose atsitikimuose gali pats įsikišti į valdymo arganų veikimą ir leisti tam tikrus įsakymus. Kiekvienos ministerijos priešaky stovėjo ministeris, kuris jam pavestoje valdymo dalyje veikė savystoviai ir savo atskira atsakomybe. Bet tam tikrais atsitikimais jie turėjo gauti karaliaus sutikimą. Be to, jie turėjo duoti paaiškinimų kancleriui, jei jisai to reikalavo.

Atmainos provincijos valdyme. Teismai. Tautos atstovybės sumanymai; sušaukiama notabliai, bloga jų kovos klotis prieš žemės reformą.

Hardenbergas pertvarkė ir provincijos valdymą. Buvo panaikintos provincijos ministerijos. Visa valstybė buvo padalinta į 10 provincijų. Kiekvienos provincijos valdymo priešaky stovėjo paskirtas Oberpräzidentas, kuris atlikdavo visus provincijos valdymo reikalus, kaipo nuolatinis ministeris - komisaras. Regentija buvo padalinta į dvi dalis, bet prezidentas pasiliko vienas. Teismai buvo tie patys, kaip ir ankščiau. Nors Prūsų valstybė ir buvo netekusi daugiau, negu pusė savo žemių, tačiau teismo srityje pravestoji ankščiau centralizacija pasiliko. Taip pat Hardenbergui vadovaujant buvo sumanyta ir tautos atstovybė sušaukti.

Reformos kariuomenėje. Scharnhorst. Luominės privilegijos naikinama /1808/, vėl grįžtama prie jų.

1808 m. pravesta reforma kariuomenėje. Buvo panaikintas iki šiol veikusis įstatymas, kuriuo kiekvienas kareivis už tam tikrą nusikaltimą buvo baudžiamas karo bausme.

Kariuomenės reformatorius buvo Scharnhorstas. Jis įvedė Prūsuose visuotiną karo prievolę. Visi prūsų valstybės valdiniai turėjo atlikti karo prievolę. Bet Napoleonas, nuo kurio priklausė Prūsų valstybė, nustatė kariuomenės skaičių - nedaugiau 42.000 žmonių. Tada generolas Scharhorst surado kitą būdą, kaip turėti didesnę armiją. Jis imdavo jaunus vyrus kariuomenėn ir laikydavo tik tris mėnesius. Per tą laiką apmokindavo ir po to atleisdavo su ta prievole, kad ištikus karui tie visi vyrai turėjo atvykti kariuomenėn. Tokių būdu buvo sudaryta labai didelė ir gera paruošta armija.

Buvo panaikintos luominės privilegijos, kuriomis tik dvarininkai ir bajorai galėjo užimti karininkų vietas. Taip pat buvo pripažinta, kad taikos metu kiekvienas Prūsų valdinys norįs būti karininku turi įgyti tam tikras žinias, turėti tam tikrą išlavinimą, žiūrint užimamos vietos svarbumo. Karo metu skiriant karininkus turi būti imama galvon karininko gabumai t. y. turinčio gabumą kariauti.

Nors buvo panaikinta privilegija, kad tik bajorai gali būti karininkais, tačiau senieji karininkai nenorėjo įsileisti į savo tarpą žmonių iš kitų luomų. Todėl tas įstatymas liko tik popieryje, nes nebuvo vykdomas.

Prūsų atstatymas /1814/. Vienos kongresas /1815/ Prūsų valstybės plotas. Vokiečių sąjunga /1815, 1820/. Muitinės sąjunga /Zollverein - 1819/.

Po didelių pasisekimų atėjo Napoleonui ir liūdnos dienos. Jis ėjo su savo armija į Rusijos gilumą, tinkamai nebuvo apsiskaitliavęs ir čia jo armiją įveikė badas ir šaltis. Tad Napoleonas liko sumuštas. Po to koalicijos dalyviai prieš Napoleoną susirinko Vienon sutvarkyti Europos būklę. Vienos kongresas, savo atstatymo darbe, paėmė dėmesin šiuos principus. 1. Legitimizmo principą t. y. atstatymas tų valdovų teisių, kurias panaikino Prancūzų revoliucija ir Napoleonas. Ir 2. Kongresas norėjo nubausti tas valstybes, kurios padėjo Napoleonui ir apdovanoti tas, kurios kariavo prieš Napoleoną. Žinoma, ne vienas iš tų principų pilnai nebuvo įgyvendintas.

Vienos kongreso nutarimu Prūsija gavo: 1) beveik visas žemes, kurias ji nustojo Tilžės taikos sutartimi; 2) Poznanių t. y. vakarų Varšuvos gercogystės dalį; 3) pusę Saksonijos; ir 4) gana didelį žemės plotą prie Reino upės. Bet Prūsų valstybė ir po Vienos kongreso nesudarė vieno vieneto, ji buvo suskirstyta į dvi dalis, tarp kurių buvo svetimų valstybių žemių.

Nemaža sunkumų Vienos kongresas turėjo tvarkydamas Vokietijos reikalus. Prieš did. Prancūzijos revoliuciją Vokietija buvo suskirstyta į 350 kunigaikštystėlių - valstybėlių. Vienos kongresas atstatyti seną tvarką nenorėjo, bet sujungti visas valstybėles į vieną valstybę remiantis nacionaliniu principu - negalėjo, nes tas principas dar nebuvo populiarus.

Todėl vietoje šventosios Romos imperijos panaikintos 1806 m. buvo įsteigta Vokietijos sąjunga, sudaryta iš 38 valstybių. Sąjungon įėjo: 1. imperija, 2. 5 karalystės - Prūsija, Saksonija, Hanoveris, Bavarija ir Vűrtenbergas, 3. 28 kunigaikštystės ir 4. keturi laisvieji miestai - Hamburgas, Bremenas, Liubekas ir Frankfurtas. Visos šios valstybės sudarė 1815 m. Vokietijos sąjungą, kurios priešakyje buvo Austrija. Ta sąjunga turėjo bendrą seimą Frankfurte ant Maino. Po Austrijos didžiausios įtakos Vokietijoje turėjo Prūsija. Ji turėjo 4

balsus seime ir pertvarkomąjį balsą vykdomajam komitete. Sąjungos nariams buvo uždrausta vesti karus prieš sąjungininkus. Taip pat draudžiama buvo sudaryti sutartis nukreiptas prieš kitus sąjungos narius. Išstoti iš sąjungos negalima.

Prūsija tebuvo priimta 1820 m. į Vokietijos sąjungą. Bet Prūsija, kaip tos sąjungos narys, nebuvo visa Prūsijos valstybė, nes sąjungon neįėjo Poznanija ir R. Prūsai. Todėl Prūsijos suverenitetas, įstojus į sąjungą, buvo šiek tiek aprėžtas, nes ji, kaip sąjungos narys, negalėjo atskirai, be sąjungos, skelbti karo. Ji turėjo kariauti prieš tas valstybes, kurios nepildo savo prievolių, kaip sąjungos nariai. Prūsija taip pat negalėjo išeiti iš sąjungos. Kituose savo veiksmuose ji pasiliko suvereni valstybė, nes vokiečių sąjunga buvo tik suverenių valstybių sąjunga.

Nors ir buvo sudaryta Vokietijos sąjunga, bet kadangi atskiros valstybės liko suverenėmis, todėl ekonomiškame vokiečių valstybių gyvenime reiškė tai, kad tarp visų tų valstybių buvo muitų sienos, kas labai ardė ir trukdė plėtotis ir augti prekybai ir pramonei. Ypač tas buvo nepatogu Prūsijai, kurios valstybės plotas buvo suskirstytas į dvi dalis, nes vežant prekes iš vienos valstybės dalies į kitą, kliudė muito siena. Todėl Prūsija pirmoji, dar 1819 m. ėmė daryti sutartis su tomis valstybėmis, kurios buvo /gulėjo/ tarp jos. Tuo buvo siekiama panaikinti muito sienas. Tas Prūsijai pavyko ir jau 1830 m. muitų sąjunga apėmė daug valstybių. Šitas ekonominis susivienijimas sudarė ateityje pagrindą ir politiniam Vokietijos susivienijimui.

Prūsai -vieninga valstybė. Gyventojai; socialiai jų tarpe skirtumai; bajorų luomų privilegijų liekanos. Žydų būklė /1812, 1822/.

Po Vienos kongreso, kai Prūsijai buvo grąžintos beveik visos žemės, kurių ji buvo netekusi Tilžės taika, tai Prūsija vėl pasidarė vieninga valstybė.

Tautos suskirstymas į dvarininkus - bajorus, miestėnus ir valstiečius - baudžiauninkus buvo panaikintas Šteino ir Hardenbergo reformomis, nes buvo išleisti ediktai apie baudžiavos panaikinimą ir mokesčių lygybę. Miestėnai ir valstiečiai jau galėjo įgyti žemės nuosavybėn, užimti administracijos ir karo tarnybas, žodžiu, buvo panaikintos visos svarbiausios luomų privilegijos. Bet kaikurios privilegijos vis dėlto liko ir tuo būdu gyventojų tarpe liko dar skirtumas.

Nežiūrint Šteino ir Hardenbergo reformų apie baudžiavos ir luomų panaikinimą ir apie visų klodų lygybę mokesčių atžvilgiu, bet vis dėlto didžioji bajorija dar turėjo labai svarbių privilegijų turto valdyme ir teisme. Buvo pripažinta, kad valstybės valdžia jokiu būdu negali įsikišti į didž. bajorų turtų valdymą. Prūsų valstybės

1815 m. nutarimas garantavo didž. bajorijai domėnų valdymą, naudotis jų pajamomis, laisvę nuo pagrindinių mokesčių, negalima buvo patraukti į bendrą teismą.

1812 m. buvo išleistas ediktas apie žydus. Buvo pripažinta, kad Prūsų valdiniais tapo visi žydai, kurie gyveno Prūsuose remiantis generalinėmis privilegijomis, arba natūralizacijos pagrindais, arba tam tikrais apsigynimo lakštais. Bet kiekvienas žydas tik tada buvo lygus krikščioniui, jei moka pasirašyti lotynų raidėmis ir moka kalbėti vokiškai. Nors ir šiuo atveju buvo siaurinamos žydų teisės, nes 1822 m. nutarimu, žydas jokių valstybės arba visuomenės vietų užimti negali. Bet šiaip, visas prievoles žydai turėjo atlikti.

Karalius, jo teisės /turto valdyme ir įstatymų leidime./

Karalius buvo vienintelis suvereninis valstybės valdžios nešiotojas. Jis vedė valstybės valdymą, kaip absoliūtus, niekieno nevaržomas monarchas. Kaip aukščiausias pagrindinis suvereninis organas, kuris atstovauja valstybės valdžią, nustato valstybės tikslus, ir jų vykdymo funkciją; jo rankose randasi visa valstabės valdžios inciatyva - jis yra niekieno neprižiūrimas ir jis savo veiksme nėra atsakomingas.

Sostas ėjo agnatišku principu - pirmam gimusiam karaliaus princui - thron - princui. Karalius savo pragyvenimui gavo kasmet 2,5 milijono talerių. Kitos pajamos iš domėnų ėjo valstybės skolų padengimui. Svarbiausia karaliaus funkcija - įstatymų leidimas. Kai karalius norėjo išleisti įstatymą, tai jis siūlė jo projektą apsvarstyti atatinkamai ministerijai. Paskui valstybės taryba formuluoja ir redaguoja ministerijoje apsvarstytą įstatymo projektą. Suredaguotas įstatymas pristatomas karaliui; kuris sankcionuoja arba atmeta. Visi karaliaus išleisti įstatymai turėjo dar būti valstybės tarybos prezidento kontrasignuojami ir sekretoriaus patvirtinti. Bet tas buvo tik tuščias formalumas, nes karaliaus sankcionuotą įstatymo projektą, prezidentas visuomet kontrasignuodavo, nes kitaip jį karalius pavarytų iš vietos ir pakviestų kitą. Visi karaliaus išleisti įstatymai buvo skelbiami prūsų karališkame valstybės įst. rinkinyje.

Administracija centre ir provincijoje.

Valstybės administracija Šteino ir Hardenbergo reformomis ir vėlesniais įstatymais buvo pertvarkyta. Centro valstybės valdžią sudarė: kabinetas, valstybės taryba /Staatsrat/ ir ministerijos. Kabinetas skelbė karaliaus įstatymus ir įsakymus. Šis kabinetas skirstėsi į dvi dalis: viena dalis lietė karo reikalus, o antra - dvaro civilius reikalus. Valstybės taryba - tai aukščiausias patariamasis organas. Ji pradėjo veikti tik 1817 m. ir veikė iki 1848 m. Taryba susidėjo iš pilnamečių /18/ m. princų, aukščiausių valstybės valdininkų ir žmonių, kurie naudojosi ypatingu karaliaus pasitikėjimu. Posė-

džiuose pirmininkavo karalius arba kabineto paskirtas prezidentas. Jos kompetencijon įėjo apsvarstymas pagrindinių principų, pagal kurių turėjo būti išleisti įstatymai ir vedamas krašto valdymas.

Aukščiausieji valstybės valdžios vykdomieji organai buvo ministerijos. Iš pradžių jų buvo 5, o paskui 7. 1/ Užsienių reikalų. Ji atlieka reikalus su užsieniais, veda derybas su kitomis valstybėmis ir t. t. 2/ Karo ministerija, veda visus reikalus, kurie liečia kariuomenę.3/ Teisingumo 4/ Finansų - ji apima visas valstybės kasas, mokesčius, prekybą, pramonę. 5/ Vidaus reikalų ministerijai priklausė vidaus reikalai, policija ir kiti reikalai, kurie neįėjo į tam tikras kitas ministerijas. 1817 metais buvo sukurta 6-oji ministerija. Jos kompetencijon įėjo dalykai išskirti iš Vidaus reikalų ministerijos. Tai jai priderėjo tikybos reikalai, švietimas, medicinos reikalai ir k. 1819 m. buvo įkurta 7/dvaro ministerija. Jos kompetencijon įėjo karaliaus dvaro familijos reikalai ir jai priderėjo domėnų ir miškų valdymas.

Kiekvienos ministerijos priešaky buvo atatinkamas ministeris, kuris vedė savistoviai jam pavestus reikalus ir buvo atsakomingas tiktai karaliui. Jisai duodavo karaliui atskaitomybę ir gaudavo iš jo įsakymus. Kiekviena ministerija buvo grynai biurokratiškai sukurta. Ministerijos tarėjai turėjo tik patariamojo organo reikšmę. Visi ministeriai sudarė „Staatsministerium" - valstybės ministeriją, kuri turi apsvarstyti bendrus valstybės reikalus. Nuo 1820 m. į ją įeidavo be ministerių, sosto įpėdinis - kronprincas ir kiti tarėjai. Pirmininkavo valstybės kancleris. Staatsministerium buvo patariamasis organas.

Provincijos valdymas buvo patobulintas. Čia veikė valstybės provincijos organai ir luomų provincijos organai.

Kalbant apie valstybės provincijos organus, visų pirma pasakysime, kad visa valstybė buvo padalinta į 8 provincijas. Kiekvienos provincijos priešaky buvo Oberpräzidentas. Jo kompetencijon įėjo: 1/ bendri provincijos reikalai, kurie išeina iš regentijos ribų, 2/ jis prižiūri provincijos regentiją - Regierung, 3/ provincijos mokesčių direkcijas, 4/ generalines komisijas. Be to, Oberpräzidentas atstovavo centro valstybės organus. Jis priklausė nuo Staatsministerium ir kiekvieno ministerio.

Atskiri provincijos organai buvo tokie: 1/ provincijos konsistorijos, 2/ medicinos kolegijos, 3/ provincijos mokesčių direkcijos, 4/ generalinės komisijos, 5/ Intendantūros ir pavietų regentijos.

Provincijos konsistorija susideda iš dviejų kolegialinių dalių : a/konsistorija, kuri veda tikybos reikalus ir b/provincijos mokyklų kolegija.

Medicinos kolegija buvo grynai moksliškas ir patariamasis regen-

tijos organas medecinos reikalais.

Provincijos mokesčių direkcijos kompetencijon įeina tik netiesioginiai mokesčiai.

Generalkomisijos turėjo reguliuoti dvarininkų ir valstiečių santykius.

Svarbiausias provincijos organas buvo provincijos regentija. Ją prižiūrėjo Oberpräzidentas. Jos kompetencijon įeina visi tie provincijos valdymo reikalai, kurie priklauso nuo ministerijų ir neįeina į atskirus provincijos valdymo organų kompetenciją. Regentija dirbo kolegiališkai. Jos priešaky stovėjo regentijos prezidentas. Regentija susideda iš 3 dalių, kurių kiekvienos priešakyje - Oberregierungsrat. Regentijos prezidentas yra regentijos vykdomais organas. Jisai vykdo jos nutarimus savo atsakomybe.

Provincijų seimeliai, pavieto viršininkas, pavieto seimeliai. Miestų savivalda.

Luomų provincijos organai buvo provincijos seimeliai. Buvo trys luomai: bajorų, miestėnų ir valstiečių. Provincijos seimelių sąstatą sudarydavo luomų atstovai, kurie dalinai buvo renkami dalinai skiriami. Į provincijos seimelį galėjo būti išrinktas žmogus: 1/ kuris be pertraukos valdė 10 metų nekilnojamąjį turtą, 2/ krikščionis, 3/ turįs 30 metų amžiaus, 4/ doras. Be to,bajoras turėjo turėti žemę arba dvarą, provincijos miestelėnas - nekilnojamąjį turtą arba įmonę mieste, valstietis - savarankus ūkininkas ir turėti tam tikro didžio žemės sklypą. Rinkimo teises turėjo kiekvienas valdinys turįs 24 metus amžiaus ir turįs tam tikrą turtą. Rinkimai buvo tiesioginiai. Karalius kas du metu šaukdavo provincijos seimelius ir skyrė provincijos seimelių pirmininką - Landtagsmarschall. Provincijos seimelyje regentiją atstovauja tam tikras karaliaus komisaras, kuris atidarydavo ir uždarydavo seimelį ir jį paleisdavo. Provincijos seimelis buvo tik patariamasis organas. Jisai svarstydavo visus įstatymus, kurie liesdavo ar provincijos luomų teises, ar provincijos mokesčių klausimus, žodžiu, kas tik liečia provincijos valdymą.

Kiekviena provincija buvo padalinta į pavietus. Pavieto priešakyje buvo karaliaus valdininkas - Landratas, kuris buvo renkamas iš bajorų tarpo. Pavieto luomai rinkdavo 3 kandidatus ir vieną iš jų karalius paskirdavo Landratu. Pirm negu užimti Landrato vietą, jis turėjo išlaikyti kvotimus provincijos regentijos komisijoje.

Bet jei karalius norėjo, tai galėjo paliuosuoti išrinktą Landratą nuo kvotimų laikymo. Pavieto viršininkas priklauso nuo provincijos regentijos ir buvo jos vykdomasis organas pavieto, išskyrus, didelius miestus. Jo kompetencijon įėjo pavieto policija, finansai, karo ir ūkio reikalai. Luomų organas paviete buvo pavieto seimelis. Jis susidėjo iš pavietų dvarininkų, miestų atstovų ir valsčiaus ats-

torų. Rinkimų teisę turėjo tie, kas: 1/ turi 24 metus amžiaus, 2/ yra krikščionis ir 3/ yra doras. Miesto atstovai turi būti miesto magistrato nariai, o valsčiaus atstovai, - valsčiaus teisėjai su tam tikru nekilnojamu turtu. Rinkimai į pavito seimelį eidavo po Landrato priežiūra. Landratas šaukdavo kas met luomus į seimelį. Landratas pirmininkaudavo posėdžiuose ir buvo seimelio vykdomasis organas. Pavieto seimelis turėjo teisę rinkti pavietų valdininkus. Pavieto seimelis buvo taip pat Landrato patariamasis organas. Jis apsvarstydavo visus pavieto valdymo reikalus ir svarstydavo pinigines apyskaitas. Seimelis taip pat dalyvavo mokesčių paskirstyme luomams paviete.

Prūsų miestų valdymas nepasireiškė vienodumu. Vieni miestai buvo organozuoti pagal Šteino padarytas 1808 m reformas, kiti pagal 1831 metų revizijos tvarką. Pirmoji santvarka veikė tuose miestuose, kurie priklausė Prūsų valstybei po Tilžės taikos, būtent, Dancige ir Torne, Kulmo žemės miestuose. Situose miestuose veikė dar duotos jiems privilegijos ir visokios koncesijos, bet jos negalėjo prieštarauti miesto tvarkai. Visi miestai dalinosi į didelius miestus daugiau kaip 10.000 gyventojų, vidutinius - daugiau 3.500 gyventojų ir mažus - mažiau 3.500 gyventojų. Miesto valdymo organas buvo magistratas. Jo sąstatas mažuose ir viduriniuose miestuose susidėjo iš Bürgermeisterio, tarnautojo, kuris gaudavo algą ir 6 magistrato narių, kurie negaudavo algos. Dideliuose miestuose magistrato sąstatas susidėjo iš: Oberbürgermeisterio, dviejų miesto narių, kurių vienas buvo Bürgermeisteris ir užvaduodavo Oberbürgermeisterį - jie gaudavo algą, vieno magistrato nario su alga statybai; vieno sindiko ir dvylikos magistrato narių be algos. Magistrato nariai buvo miesto renkami ir valstybės patvirtinami. Oberbürgermeisteris buvo karaliaus skiriamas iš 3 kandidatų jam pristatytų, Miestėnus atstovavo išrinktieji Staatsverordneten. Jų skaičius mažuose miestuose buvo iki 36, didesniuose -100. Jie buvo miestėnų renkami. Rinkimai ėjo nuovadomis. Magistratas tvirtino rinkimus. Išrinktieji atstovai atstovavo miestą ir miestėnus, rūpinosi visais miesto reikalais ir kai miesto magistratas užsiimdavo kasdieniniais miesto reikalais, jie svarstydavo ypatingaus ir svarbius miesto reikalus ir darydavo tam tikrus nutarimus. Tuos nutarimus vykdydavo miesto magistratas. Be to, magistratas atstovavo valstybės valdžią miestuose. Jo rankose buvo miesto policija ir jis rūpinosi miesto ramybe ir tvarka. Kai dėl miesto teismo, tai nuo 1809 m. jisai pasidarė valstybės teismu. Magistrato veikimą, kuris lietė miesto valdymą, prižiūrėjo miesto Verordnete. Iš valstybės pusės prižiūrėjo didesniuose miestuose regentija, mažesniuose - Landratas.

Rytų provincijose miesto tvarka pasiliko sena t. y. toji, kuri buvo nustatyta Prūsų Žemės Teisyne ir kur policijos valdžia buvo ba-

jorų rankose. Vakarų provincijose pasireiškė prancūzų tvarka. Bendruomenėje veda kasdieninius reikalus bendruomenės atstovai, o ypatingus ir svarbius reikalus bendruomenės susirinkimas. Jis ir kontroliavo bendruomenės atstovų darbą. Rinkimo teisę turėjo kiekvienas valdinys turįs butą ir mokąs mokesčius. Reino bendruomenėje rinkimai buvo triklasiai.

Aukščiausieji valstybės teismai buvo tokie: 1. Reino revizijos ir kasacijos teismas Berlyne paskirtas tai sričiai, kur veikė prancūzų teisė. 2. Revizijos teismas Berlyne, 3. Aukščiausias teismas Greifsvalde paskirtas Neupomeranijai. 4. Aukščiausias apeliacijos teismas Poznaniuje paskirtas gerzogystei Possem. 5. Vyriausias Slaptas Tribunolas Berlyne skirtas visoms kitoms valstybės provincijoms.

Provincijose vieton buvusių regentijų normaliu teismu buvo Oberlandsgerichte - apygardos teismai ir jiems priklausė jurisdikcija, kuri iki šiol buvo administracijos rankose. Karaliaučiuje prie jo ir su juo buvo surištas dar Prūsų karalystės Tribunolas.

Žemesnieji teismai buvo valstybiniai ir patrimoniniai teismai.

Administracijos teismą sudarė: a/ general-komisijos, kurios reguliavo bajorų ir valstiečių santykius ir b/ Reino ir Elbos teismai. Tad buvo pavestas teismo nuo administracijos atskyrimas.

Medžiaginė teisė. 3 teisinės sistemos: prancūzų, prūsų ir bendroji vokiečių. Bandymas vienodinti teisę.

Medžiaginės teisės atžvilgiu prūsų valstybė dalinosi į 3 skyrius: I. Prancūzų teisė, veikė kairėje Reino pusėje ir Bergo gercogystėje; II. Bendroji vokiečių teisė dešinėje Reino pusėje; III. Prūsų Žemės Teisynas veikė visose kitose valstybės srityse. Šitos teisės nevienodumas pasireiškė ir teismo sutvarkyme ir netik žemesniuose teismuose, bet ir aukštesniuose.

Buvo bandyta sukurti visai valstybei vienodą teisę. Kabineto nutarimu teisingumo ministerija buvo suskirstyta į dvi dalis: viena dalis ministerijos turėjo reviduoti teisę ir vesti teisingumo darbą Reino srityje, o antroji turėjo vesti teisingumo darbą visose kitose valstybės provincijose. Bet iš to nieko neišėjo.

Konstitucinė Prūsų monarchija /1850 - 1918/ Prižadai, reikalavimai ir pastangos sušaukti seimą /1815 1823, 1841, 1847/. 1848 m. revoliucija. Steigiamasis seimas. Kovos su karalium, seimo paleidimas /XII.5/. Naujojo seimo šaukimas. Atmestoji konstitucija /1848. XII.5/ Jos revizija. Prūsų valstybės konstitucija /1850.I.31/ Vėlesni pakeitimai.

Jau senai reiškėsi gyventojų nepasitenkinimas karaliaus valdymu. Ypač tas buvo aišku karo metu su prancūzais. Todėl jau karo metu su prancūzais prūsų karalius pasižadėjo sušaukti tautos atstovybę. Vienos kongrese prūsų atstovai taip pat reikalavo, kad visose

vokiečių valstybėse būtų sušaukta tautos atstovybė. Šitas reikalavimas net buvo pravestas vokiečių sąjungos steigiamajame akte. 1815 m. prūsų karalius išleido įstatymą, kuriame vėl žadėjo sušaukti atstovybę iš provincijos luomų atstovų, kurie turėtų patariamąjį balsą įstatymų leidime. Taip pat žadėjo sukurti konstituciją. Buvo įsteigęs komisiją atstovybės projektui sudaryti. Tuo tarpu Prūsijoje prasidėjo keturių komisijų darbas sudaryti atstovybės projektui. Bet kiekvieną kartą tų komisijų projektai buvo atmetami. Tik penktosios komisijos projektas, kurio priešakyje buvo princas - įpėdinis, buvo priimtas. 1823 m. buvo išleistas įstatymas, kuriuo organizuojami provincijoje luomai ir šaukiamas iš luomų seimas. Bet kada ir kokiu būdu bus sušaukta pažadėtoji atstovybė - nepasakyta. Todėl ji ir nebuvo sušaukta. 1840 m. Prūsų karaliaus sostą užėmė Fr. Vilhelmas IV. o 1841 m. tas karalius nutarė įkurti tam tikras komisijas iš provincijos landtagų, kurių uždavinys buvo apsvarstyti finansų reikalus. 1842 m. buvo įkurtas sujungtasis provincijų seimelių atstovų suva - žiavimas. Jo uždavinys buvo duoti karaliui patarimų svarbesniuose valstybės reikaluose. Šitos komisijos susirinko Berlyne, bet ir jos pradėjo kalbėti, kad reikia sušaukti tikrąjį seimą. Ir todėl jis buvo paleistas ir pasibaigė niekais. 1847 m. buvo išleistas karališkas patentas, kuris paskelbė, kad nuo šio laiko periodiškai bus šaukiamas suvienytasis landtagas, kuris svarsto mokesčių klausimą. Be to, suvienytojo seimo nariai turi teises paduoti karaliui peticijas, kurios gali paliesti visus valstybės valdymo reikalus. Tas suvienytas landtagas greit buvo paleistas, nes visi valstybės projektai sutikdavo didelę opoziciją.

Tuo laiku įvyko Prancūzijoje revoliucija, kuri persimetė ir į prūsus ir Berlyną. 1848 m. kovo mėn. čia įvyko revoliucija. Bet ji buvo greit baigta, nes iš vienos pusės, sukilę kareiviai grįžo į kareivines, o iš kitos, karalius pasižadėjo išleisti konstituciją t. y. įvesti konstitucinę valdymo formą ir sujungti visas vokiečių valstybes.

1848 m. buvo sušauktas steigiamasis seimas, kuris turėjo paruošti valstybės konstituciją. Bet dabar jau šaukiama visai kitais pagrindais. Rinkimai buvo įvesti - visuotini, lygi, slapti, ir netiesioginiai. Balsavimo teisę turėjo kiekvienas asmuo sulaukęs 24 metų amžiaus. Šitie rinkėjai išrenka antros rūšies rinkėjus, kurie jau išrenka tikruosius atstovus. Atstovai turėjo turėti 30 metų amžiaus. Jie galėjo daryti sprendimus sulig savo įsitikinimų, nes jokiais pasižadėjimais nebuvo surišti. Kai susirinko steigiamasis seimas, tai jam buvo pasiūlytas konstitucijos projektas, išdirbtas Belgijos konstitucijos pavyzdžiu. Bet seimo komisija tą projektą radikaliai perdirbo. Jie norėjo visiškai panaikinti bajorystę ir nustatyti,

kad karalius valdo ne Dievo, bet tautos valia. Tuo laiku praėjo revoliucijos karštis ir karalius pamatęs, kad seimas yra labai radikališkai nusistatęs, pasiūlė jam persikelti į Brandenburgą. Mat ten buvo jo stipri kariuomenė. To pasiūlymo seimo daugima nenorėjo priimti, bet seimas negalėjo susirinkti, nes buvo varžomas karo jėga. Tada karalius paskelbė seimą esantį paleistą, o 1848 m.XII.5. pats davė konstituciją.

Tą pačią dieną, kai buvo paleistas seimas, karalius išleido įsakymą, kuriuo buvo šaukiamas naujas seimas. Šitas seimas jau buvo suskirstytas į 2 rūmus. Rinkimai taip pat buvo visuotini, lygūs, netiesioginiai ir slapti. Rinkti į pirmuosius rūmus galėjo kiekvienas prūsas turįs 30 metų amžiaus ir mokąs nemažiau 8 talerių mokesnio. Į antruosius rūmus galėjo rinkti kiekvienas prūsas be cenzo. Šitas seimas nors ir priėmė karaliaus duotąją konstituciją, tačiau antrieji rūmai buvo paleisti, nes tarp karaliaus ir rūmų buvo konfliktų. Dabar rinkimai į antruosius rūmus buvo pakeisti. Vietoje lygaus ir slapto balsavimo, buvo įvesti atviri ir trijų klasių rinkimai, atsižiūrint į mokesnių mokėjimą. Kiekviena klasė turėjo teisę išrinkti lygų skaičių atstovų. Ir tik dabar galutinai buvo priimta konstitucija karaliaus patiektu projektu. Taigi, kaip sakėme, steigiamasis seimas susirinkęs atmetė patiektąjį konstitucijos projektą Belgijos pavyzdžiu, Todel karalius paleido tą seimą ir tą pačią dieną davė savo konstituciją be seimo dalyvavimo ir sutikimo.

Konstitucijoje buvo nustatyta, kad ji turi būti reviduota prisilaikant veikiamosios teisės ir tuoj, kaip tik susirinks seimo rūmai. Tą pačią dieną, kai buvo duota konstitucija, buvo paskelbta apie naujo seimo susirinkimą. Kaip jau minėta, naujas seimas buvo dviejų rūmų: ponų ir atstovų. Rūmai pradėjo reviduoti konstituciją, bet jie nieko , nesuskubo padaryti, nes dėl konfliktų tarp vyriausybės ir atstovu rūmų, pastarieji buvo paleisti. Pirmieji rūmai pasiliko, Rinkimai į antruosius rūmus ėjo dabar trijų klasių sistema. Rūmai vel susirinko 1849 m. reviduoti konstituciją ir tų pačių metų pabaigoje šitas darbas buvo baigtas. Reikėjo tik gauti karaliaus patvirtinimą. 1850 m sausio mėn. luomai gavo karaliaus pranešimą, kur jis sutiko patvirtinti reviduotą konstituciją. Rūmai priėmė karaliaus pranešimą ir 1850 m.I.31. buvo paskelbta Prūsų valstybės konstitucija. Vėlesni konstitucijos pasikeitimai liečia ponų rūmų sąstatą. Pagal 1850 m konstituciją ponų rūmai susidėjo dalinai iš karaliaus paskirtų, dalinai iš rinktų ir iš įstatymų numatytų narių. Dabar pagal 1854 m. pakeitimą, ponų rūmai susideda: iš karaliaus 1/ paskirtų pilnamečių princų, iš 2/ paveldėjimo narių ir 3/ iki gyvos galvos paskirtų narių, Paveldėjimo nariai, tai imperijos grafai ir kunigaikščiai, kurie anksčiau sudarydavo ponų kuriją suvienytame

landtage. Iki gyvos galvos buvo atskiri asmenys užsitarnavusieji karaliaus pasitikėjimą.

Konstitucijos turinys, jos pagrindai. Vieninga valstybė; monarchija; karaliaus valdžia, jo aktų kontrasiganavimas /išėmus karo ir bažnyčios reikalus/; jos ribos. Valdžios funkcijų padalinimas, seimas padeda karaliui valdyti.

1850 metų konstitucija turėjo 119 straipsnių ir buvo cuskirstyta į 9 dalis: 1.Prūsų valstybės valdomasis plotas, 2. Prūsų valdinių teisės, 3. apie karalių, 4. apie ministerius, 5. apie rūmus, 6. apie teismo valdžią, 7. apie valstybės valdininkus, kurie negali būti teisman patraukti, 8. apie finansus, 9. straipsniai turintieji pereinamosios reikšmės.

Prūsija lieka vieninga monarchistinė valstybė. Prūsijoje valdymo forma, kaip ir pirmiau, lieka monarchistinė. Visa valstybės valdžia buvo karaliaus rankose. Karalius, kaip ir pirma, valdė iš Dievo malonės. Todėl jo valdžia jokiu būdu nepareina nuo tautos ir ji negali būti padalinta tarp tautos ir karaliaus.

Karalius už savo veiksmus neatsako. O konstitucinėje valstybėje valdžios aktai negali būti įvykdyti, jei už juos nėra atsakomingo asmens. Todėl ir Prūsuose buvo priimtas ministerių atsakomybės principas. Reiškia, kiekvienas karaliaus padarytas akta turi būti atatinkamo ministerio kontrasignuojamas. O ministeris kontrasignuodamas karaliaus aktus yra atsakomingas už juos. Bet dviejuose srityse karaliaus aktai turi būti vykdomi be ministerio kontrasignavimo, būtent, karo ir bažnyčios /tikriau, evengelikų bažn./ reikaluose. Bet, jei atsitikdavo, kad ministeris nenorėjo kontrasignuoti karaliaus aktą, tai jisai karaliaus liepimu turėjo atsistatidinti ir aišku, paimdavo tokį ministerį, kuris kontrasignuodavo karaliaus aktus. Tokiu būdu ministerių kontrasignacija buvo tik tuščias formalumas.

Svarbiausias karaliaus valdžios apribojimas buvo įstatymų leidimo srityje. Iki šiol karalius buvo vienintelis įstatymų leidimo šaltinis. Dabar įst. leidimas vykdomas bendrai - karaliaus ir abiejų rūmų. Kiekvienam įstatymui buvo reikalinga karaliaus ir abiejų rūmų sutikimas. Valstybės valdyme seimas neužvaduoja karaliaus, bet tik padeda jam, ypač tuose reikaluose, kurie liečia mokesnių nustatymą, valstybės skolų padarymą ir t.t.

Seimas. Dvieji rūmai /ponų ir atstovų/. Atstovų immunitetas. Santykiai su karalium /konfliktas 1862-66/.

Seimas susidėjo iš dviejų rūmų. Vieton pirmesnio pavadinimo pirmieji ir antrieji rūmai, 1855 m. įvesti kiti pavadinimai: ponų ir atstovų rūmai. Dabar rūmai yra tam tikra tautos atstovybė. Jie atstovauja ne atskirus luomus, bet visą tautą.

Atstovai naudojasi imunitetu - reiškia, buvo neliečiami. Jie

neatsakė už savo kalbas pasakytas seimo posėdyje. Tas yra reikalinga, nes kitaip atstovas bijotų kiekvienu klausimu laisvai reikšti savo nuomonę. 1862 m. kilo konfliktas tarp karaliaus ir seimo. Mat karalius norėjo gauti lėšų kariuomenei padidinti, o seimas tas lėšas davė, kaip nepaprastas išlaidas. Tačiau karalius reikalavo kasmet tas lėšas skirti, tuomet seimas visai atsisakė duoti prašomų lėšų. Todėl Bismarkas paleido seimą, bet ir naujai išrinktas seimas nedavė prašomų lėšų. Tas konfliktas pasibaigė 1866 m. t.y. po to, kai Prūsija laimėjo karą su Danija ir Austrija. Naujai sušauktas seimas pripažino, kad vyriausybė elgiasi teisingai. Karalius pats be seimo sutikimo rinkdavo didesnius mokesnius ir stiprindavo kariuomenę.

Administracija. Centro įstaigos.

Centro valstybės valdymo įstaigos, kurios priėmus prūsų valstybei konstituciją, liko tos pačios, laikui bėgant buvo pertvarkytos, būtent ministeris prezidentas, kuris nesiskirdavo nuo kitų ministerių, pasidarė ministeriu - premjeru t. y. kad kiekvienas ministeris, pirmiau negu pradeda kokį nors svarbų veiksmą, turi susitarti su ministeriu - premjeru. Tuo būdu ministeris pirmininkas pasidarė viso valdymo centru ir jis koordinuodavo visą krašto valdymą. Be to, iš pirma buvusių atskirų ministerių atsakingų tik prieš karalių, dabar pasidarė ministerių kolegija ar kabinetas, kurio priešakyje stovi premjeras turįs skirtingų teisių ir pareigų nuo kitų ministerių.

Teismai. Teismai - valstybiniai; kiti teismai /patrimoniniai, privatiniai, privileginiai ir bažnytiniai jungtuvių dalykuose/ - naikinami /1849/.

Valstybėje dabar veikia tik valstybiniai teismai, visi kiti buvo panaikinti. Teismas buvo atskirtas nuo administracijos. Karalius nebesikišdavo į teismo darbą, bet teismo sprendimai buvo vykdomi jo vardu. Aukščiausias teismas buvo dabar vyriausias tribunolas Berlyne. Provincijoje buvo Oberlandgericht - apygardos teismas. Tai buvo apeliacijos teismas. Pirmos instancijos teismai buvo kolegialiniai pavieto ir miesto teismai. Buvo įvestas viešas procesas su prisiekusiais posėdininkais. Reikalui esant buvo steigiami prekybos teismai.

Teisės šaltiniai. Teisiniai įstatymai: baudžiamasis statutas /prancūzų pavyzdžiu 1851/, konkurso /1850/, perimtieji iš Imperijos: prekybos /1861/, vekselių /1850/.

Buvo stengiamasi vienodinti teisę ir leisti naujus įstatymus reikalingus esamoms gyvenimo sąlygoms. Teisės vienodinimas pasireiškė tuo, kad visai valstybei prancūzų „Code paenal" pavyzdžiu buvo išleistas 1851 metais baudžiamasis statutas. Jame bausmės buvo žy-

miai sušvelnintos ir lengvesnės ir įvestas viešas procesas.

Civilinės teisės vienodinimas nesisekė. Todel 1850 m. buvo išleistas konkurso įstatymas. Čia prancūzų pavyzdžiu buvo atskirtas pirklių konkursas nuo nepirklių konkurso. Iš Imperijos buvo perimti prekybos įstatymai. Pagal Bundestago nutarimą, Visuotinas Vokietijos Prekybos įstatymas pasidarė prūsų valstybės įstatymu. 1850 m. buvo priimtas bendras vokiečių vekselių įstatymas.

Prūsų karalystė. Monarchija. Įsigalėjimas prūsų dvarininkų.

Prūsų karalystė dabar buvo konstitucinė monarchija. Tačiau karaliaus teisės buvo labai plačios ir jis turėdavo lemiamosios reikšmės valstybės valdyme.

Jau anksčiau buvo kalbėta, kad Prūsijoje bajorų-dvarininkų klodas pamažu ėmė įsigalėti. Kadangi tuo klodu rėmėsi valdžia, tai jis buvo valstybės labai globojamas. Dvarininkai visur turėjo pirmenybės ir mokesčių srityje, ir tarnybose, ir kredito gavime ir t. t. Ir dabar Vokietijos dvarininkai nėra nustoję savo reikšmės. Jiems išlaikyti išmetama milijonai markių.

Triklasiniai rinkimai į atstovų rūmus. Ponų Rūmai /1853/.

Triklasiniai rinkimai į atstovų rūmus buvo tokie: visi rinkikai, kurie turėjo teisės rinkti atstovus į antruosius rūmus, buvo padalinti į tris klases pagal mokesčių mokėjimo didumą. Kiekviena klasė galėjo išrinkti lygų atstovų skaičių. Čia nebuvo atsižiūrima, kiek kiekvienoje klasėje yra žmonių, o buvo žiūrima, kiek kiekviena klasė mokėjo mokesčių. Todel vienoje klasėje galėjo būti daug žmonių, kurie mažiau moka mokesčių, o kitoje klasėje - mažiau žmonių, bet daugiau mokėjo mokesčių. Tad pastarieji gali rinkti tą patį atstovų skaičių į rūmus. 1853 metų įstatymu ponų rūmai susidėjo iš karaliaus paskirtų pilnamečių princų, iš paveldėjamųjų narių ir iki gyvos galvos paskirtų narių. Paveldėjamieji nariai- tai visi valstybės grafai, kunigaikščiai, kurie anksčiau sudarydavo ponų kuriją suvienitame landtage. Iki gyvos galvos buvo atskiri asmenys, kurie buvo užsitarnavę karaliaus pasitikėjimą ir buvo paskirti į ponų rūmus.

Konfliktai tarp Prūsų ir Imperijos.

Tarp protestantiškos Prūsijos ir katalikiškos Austrijos, kurios valdovu buvo imperatorius, nuolat kildavo konfliktų. Mat vokiečių sąjungoje ir Austrija ir Prūsija norėjo turėti pirmenybę. Todėl ir ėjo tarp tų dviejų valstybių kova.

Germanizacija: vokiečių kolonizacija, kitų kalbų persekiojimas, visiškas išvijimas lietuvių kalbos iš mokyklos /1872/; varžymai svetimų kalbų susirinkimuose.

XVIII, o ypač XIX amž. ėmė reikštis tautinis klausimas. Prūsai ypatingai į tai kreipė dėmesį. Jų valdovai tarė, kad visi jų valdiniai turi būti geri vokiečiai ir turi kalbėti vokiškai. Kitas kalbas

/ ne vokišką/, tautybę ir svetimą kalbą jie nemėgo ir prieš tai kovojo. Mat bijojo, kad gyventojų tarpe nepradėtų reikštis atsiskyrimo idėjos. Todėl buvo stengiamasi pakraščius kolonizuoti vokiečiais, iš mokyklų išvijo lenkų ir lietuvių kalbas, susirinkimuose buvo leidžiama tik vokiškai kalbėti.

Prūsai - kaipo Vokietijos dalis. Vokietijos sąjunga, jos santvarka /1818 - 1820/. 1848 m. revoliucija. Steigiamasis seimas /1848 - 1849/. Vokietijos Imperijos konstitucija /1849.III.28./

Vokietijos sąjunga buvo sudaryta 1815 m. Į ją įėjo 38 valstybės. Prūsai prisidėjo 1820 m. 1848 metų pr ncūzų revoliucija persimetė į Prūsiją ir į kitas vokiečių valstybes. Visur buvo reikalaujama įvesti konstituciją. Vokiečių valstybių valdovai bijodami besiplečiančio revoliucinio judėjimo, visur prižadėjo duoti konstituciją.

Bet vokiečiai nepasitenkino tuo, kad valdymo tvarka atskirose valstybėse pasikeitė. Jie siekė visų vokiečių valstybių sąjungos, bet kartu jie nenorėjo, kad iš visų valstybių būtų padaryta viena valstybė. 1848 m. kovo mėn. pabaigoje Frankfurte susirinko įžymiausieji vokiečių valstybių liberalinių partijų atstovai ir sudarė laikinąjį parlamentą. Šitas parlamentas paprašė visas vokiečių valstybes, kad jie pasiųstų savo atstovus, išrinktus visuotina rinkimų sistema į visos Vokietijos steigiamąjį seimą, kuris turi tikslą sukurti naują valdymo formą visai vokiečių valstybių sąjungai. Visos Vokiečių valstybės pasiuntė savo atstovus ir gegužės mėn. susirinko Frankfurte ant Maino Steigiamasis visų vokiečių valstybių seimas, kuris laikė save vokiečių tautos suverenu ir pavedė vyriausiąjį valdymą Austrijos princui Georgui Johanui.

Steigiamasis seimas priėmė vokiečių imperijos konstituciją ir taip pat įstatymą apie rinkimus į imperijos teismą. Šis seimas išrinko Prūsų karalių Frid. Vilhelmą IV. vokiečių valstybės imparatorium. Bet jis šios vietos nepriėmė sakydamas, kad tą vietą tegalįs priimti tik iš vokiečių valstybių valdovų, bet ne iš steigiamojo seimo, kuris save laikąs suverenu. Jeigu jis priimtų tą vietą, tai tuo pripažintų tautos suverenumo principą. Bet to padaryti jis niekaip nenorėjo, nes jo supratimu suverenas buvo tik krašto valdovas, o ne tauta.

Konstitucija buvo priimta tokia, kad visos valstybės sudarė vieną vokiečių jungtinę valstybę. Jos priešakyje turėjo stovėti imperatorius. Be to, valstybės priešaky dar yra parlamentas ir taryba. Įeinančios valstybės į jungtinę vokiečių valstybę, nustoja suverenumo.

Prūsų pastangos sujungti Vokietiją; seimas Erfurte /1850/. Prūsų kova su austrais dėl pirmenybės.

Nors Prūsų karalius ir atsisakė priimti jam pasiūlyta imperatoriaus karūną, bet vokiečių valstybės sujungti į vieną neatsisakė. Tą sujungimą jis darė visai savotiškai - unijos keliu. Jam pavyko sudaryti uniją su Hanoveriu ir Saksonijos valstybėmis ir sudaryti tų trijų valstybių sąjungą. Šitų valstybių seimas turėjo susirinkti Erfurte.

Be prūsų sujungti visas vokiečių valstybes stengėsi ir Austrija. Bet kiekviena tų valstybių norėjo stoti sujungtos vokiečių valstybės priešaky. Be abejo, ginčą išrišti galėjo tik karas. Todėl abi pusės ėmė ruoštis karui. Prūsija sudarė sąjungą su Italija. Kilus karui Austrija buvo tuoj sumušta. Ir be to, buvo paskelbta, kad nuo šio laiko Austrija nustojo buvusi valstybės sąjungos nariu.

Dar truputi apie seimą Erfurte. Valstybių susijungusių į uniją seimas susirinko Erfurte, kur buvo sukurta unijos konstitucija. Ją ratifikuoti buvo sušauktas Berlyne kurfiurstų kongresas. Bet nieko iš to neišėjo, nes Hanoveris ir Saksonija tuo metu išėjo iš unijos. Ir Austrijai Frankfurte ant Maino pasisekė atstatyti seną tvarką - kur ji buvo vokiečių sąjungos priešakyje. Todėl prūsai turėjo atsisakyti nuo savo pastangų unijos keliu sujungti vokiečių valstybes.

Vokietijos sąjungos panaikinimas /1866/. Žiemių Vokiečių Sąjunga /Nord-deutscher Bund - 1867/. Steigiamasis jos seimas /1867/. Sąjungos konstitucija.

Vokiečių sąjunga buvo panaikinta 1866 m. Dabar Prūsija vėl galėjo pasistengti sujungti visas vokiečių valstybes. Vokiečių sąjungos vietoje Prūsija organizavo Žiemių Vokiečių Sąjungą 1867 m. Toji sąjunga buvo organizuojama iš 22 valstybių. Jon neįėjo Hanoveris, Saksonija, abi Hessen. Dar prieš karą su Austrija Prūsų valstybė pakvietė visas žiemių valstybes /nuo Maino/ sudaryti sutartį kovoti prieš Austriją. Ir 22 valstybės susijungė kariauti su Austrija. O kai karas pasibaigė Austrų nenaudai, jos sudarė Žiemių Vokiečių sąjungą.

Kare sumušus Austriją ir susikūrus Vokiečių Žiemių Sąjungai Prūsų karaliaus inciatyva 1867 m. susirinko steigiamasis seimas sukurti sujungtųjų valstybių konstituciją. Rinkimai į steigiamąjį seimą ėjo visose valstybėse rinkimų įstatymu priimtu Frankfurte ant Maino St. seimo 1849.IV.12. Steigiamojo seimo priimtasis konstitucijos projektas, turėjo būti patvirtintas visų dalyvaujančių valstybių valdovų ir tik tada galėjo įgyti galios. Ir 1867 m. Vilhelmas I visų valstybių valdovų ir laisvųjų miestų vardu paskelbė, kad steigiamojo seimo konstitucija yra priimta. Valstybės tvarka kiekvienoje valstybėje pasiliko sena.

Vokietijos imperija. Jos įkurimas Versalyje /1871.I.17/. Jos konstitucija, prūsų santykiai su Imperija; vyrauja prūsai: imperatorius, Sąjungos Taryba, kancleris.

1871 m. Paryžiuje, kai Vokiečiai sumušė prancūzus, Vilhelmas I buvo paskelbtas vokiečių imperatorium. Visos vokiečių valstybės buvo sujungtos į vieną valstybą ir sudarė Bundesstaat arba sujungtą valstybę.

1871 m. vokiečiai padiktavo Versalyje prancūzams taikos sąlygas, uždėjo kontribuciją ir t.t. O kai vokiečiai pralaimėjo didijį karą, tai jiems Versalyje ir dar tame pačiame kambary prancūzai padiktavo taikos sąlygas. 1871 m. vokiečiai triumfuodami, siekdami pasaulio hegemonijos susijungė į imperiją, uždėjo žiaurias kontribucijas prancūzams, kurie per kelius metus turėjo sumokėti. Rodėsi, kad vokiečių galybė augo diena iš dienos ir jų nieks nebegalės sulaužyti. Nepraėjo ir kelios dešimts metų, kaip santarvė, vadovaujama prancūzų, sutriuškino vokiečius ir sulaikė jų ekspensiją į visas Europos puses.

Vokiečių imperijos konstitucija buvo paskelbta 1871.IV.16 d. Ta konstitucija visos vokiečių valstybės sudaro vieną sujungtą valstybę. Imperijos priešaky buvo imperatorius, kuris buvo kartu ir Prūsų valstybės karalius. Visos susijungusios valstybės neteko savo suverenumo ir sudarė vieną sujungtą valstybę su centro valdžios įstaigomis ir organais. Imperijos valdžia dabar pasidarė suverenine valstybės valdžia; nes ji buvo aukščiausia ir nuo nieko nepriklausė. Visos susijungusios valstybės priklausė nuo imperijos valdžios. Bet kiekviena susijungusi valstybė savo viduje, bet savistoviai tvarkėsi, savistovumo didumą ir platumą nustatė imperijos valdžia.

Kai buvo sukurta Vokietijos imperija, tai Prūsija nustojo būti suverenine valstybe. Ji dabar sudarė Vokietijos imperijos dalį. Skyrėsi nuo kitų valstybių tik tuo, kad ji turėjo vyraujan ią rolę imperijoje, nes imperatorius buvo kartu ir Prūsų karalius, o sąjungos arba Imperijos Taryboje Prūsiją turėjo daugumą balsų /17/, negu visos kitos įeinančios imperijon valstybės. Todėl ji ir turėjo taryboje sprendžiamosios reikšmės. Be to, Prūsija turėjo net veto teisę kas link įstatymų projektų, kurie lietė kariuomenės reikalus, netiesioginius mokesčius, išvežamuosius muitus. Prūsija, kaip ir pirmiau, viduje pasiliko konstitucinė monarchija ir jos vidujinė valdymosi forma pasiliko ta pati. Prūsų karalius nustojo karo skelbimo ir baigimo teisės, taip pat aukščiausios valdžios teisės. Šitos teisės dabar priklausė imperatoriui. Kiekvienas Prūsų valdinys buvo kartu ir Vokiečių Imperijos valdinys. Kancleris - tai buvo ministerių kabineto galva. Jis buvo imperijos valdymo centras, imperatorius jį skirdavo ir atleisdavo.

Funkcijų padalinimas tarp Imperijos ir narių - valstybių: įstatymų leidime, teisme. Imperijos teismai: Reichsgericht, Reichsmilitargericht ir kiti; narių - valstybių teismai.

Dabar valstybės funkcijomis dalinosi imperija ir kiekviena atski-

ra valstybė. Imperijos kompetencija buvo griežtai aprėžta, bet ji turėjo teisę platinti savo kompetenciją atsiimdama kaikurias funkcijas iš atskirų valstybių. Įstatymų leidime reikia skirti tris dalykų grupes: pirma grupė tai ta, kurios Prūsijos įstatimdavystė negali paliesti. Į šitą grupę įeina imperijos mokesčiai, kariuomenė, laivynas, paštas telegrafas, pasiuntinybės ir konsulatai. Šitoje srityje Prūsų įstatimdavystė negalėjo reikštis ir tuo atvėju, jei imperijos galia savo kompetencijos ribose nepasireikšdavo. Antra grupė - liečia tokius dalykus, kurie įeidavo į imperijos kompetencijos ribas, bet ir ten Prūsų įstatimdavystė galėjo reikštis tol, kol bus išleistas imperijos įstatymas. Trečia grupė - tai tie įstatymai, kurie priklausė tik Prūsijai, bet ne Reichui. Bet kadangi Reichas galėjo praplėsti savo funkcijas /tik sutikus Prūsijai/ tai kiekvienas įstatymas galėjo būti išimtas iš Prūsijos kompetencijos ir atiduotas Reichui.

Visi teismai ir jų organizacijos buvo imperijos priežiūroje. Buvo vienas aukščiausias teismas civilinėms byloms visai Vokietijai Reichsgericht ir ypatingi teismai pav. Militärgericht. Toliau, kiekviena valstybė turėjo žemesniuosius teismus pav. Oberlandsgericht, Handelsgericht, Amstgericht.

Imperija vedė valdymo šakas savo teise, bet ne visuomet per savo organus, o per atskirų valstybių organus. Tai panašu į tai, kai valstybės naudojosi savivaldybės organais vykdydamos savo funkcijas. Kur imperija vedė valdymo reikalus per savo organus, ten atskirų valstybių organai atpuolė. Bet ten kur Prūsų valstybė vedė savo vidaus valdymą, ten yra jos organai.

Jau minėjome, kad narių - valstybių teismai buvo Amstergericht, Landsgericht, Oberlandsgericht. Vyriausias teismas visai Vokietijai buvo Leipcige - civilinėms byloms. Teismo struktūra kiekvienoje Imperijos valstybėje buvo nevienoda.

Bendra Vokietijos teismų santvarka /1879/. Teisminiai įstatymai bendri visai Vokietijai: prekybos, vekselių, baudžiamasis statutas /1889/, bylojimo įstatymas /1877/, pilietinis teisynas /B. Gesetzbüch 1906/.

Nuo 1879 m. teismų organizacija buvo suvienodinta visoje Vokietijoje. Aukščiausias Prūsų teismas - Obertribunal, panaikintas. Bylų priklausomybė naujiems Oberlandgerichtams, Landgerichtams ir Amstgerichtams buvo imperijos įstatymu nustatyta. Kad valdininkai veiktų įstatymų ribose ir kad piliečių teisės būtų saugojamos, buvo įsteigti administracijos teismai. Jų aukščiausias buvo - Obervaltungsgericht.

Imperija iš pat pradžios turėjo teisę sureguliuoti prekybos, vekselių ir baudžiamąją teisę, o nuo 1873 m. visą civilinę teisę. Tą savo teisę imperija ir išnaudojo visose srityse, o ypač civilinės teisės srityje išleisdama 1906 m. naują pilietinį teisyną - Burgerli-

ches Gesetzbuch - B. G. B. Reichas nustatė vienodą vekselių ir prekybos teisę visai imperijai. 1877 m. įvedė civilinį procesą, baudžiamąjį procesą, konkurso tvarką - jie visi buvo bendri visai imperijai. Šitie įstatymai vedė prie teisės vienodinimo ir sumažino kompetenciją atskirų valstybių.

Imperijos seimas. Rinkimai.

Pasaulinis karas iššaukė reikalą pakeisti rinkimų įstatymą. Tų reformų reikalavo atstovų rūmai ir viešoji nuomonė. Valdžia buvo nusistačiusi patenkinti tuos reikalavimus, bet tik tas įst. turėjo pradėti veikti po karo. Tuo tikslu 1917 m. imperatorius pasiūlė pravesti reformas. Klasių sistema, kuri buvo iki šiol vartojama renkant į seimą, turėjo būti panaikinta. Rinkimai turėjo būti tiesioginiai ir slapti. Ponų rūmai papildomi rinkimais geriausių žmonių apskrityse. Juos renka tauta. Buvo reichstagui pasiūlyta 3 projektai, kurie po ilgos kovos, ypač ponų rūmuose, priėmė. Tos reformos praktiškos reikšmės nebeturėjo, nes jos turėjo būti įgyvendintos po karo, tačiau revoliucija pravedė daug griežtesnes reformas. Taigi, triklasiniai rinkimai į imperijos seimą buvo revoliucijos nušluoti.